

ตั้งปณิธานชีวิต
สมัชชียุทท

คู่มือการปฏิบัติ สมณธรรมสำหรับพระภิกษุ สามเณร

ศิลปอินโดนีเซียสมัยโบราณ

ของ

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๒,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๑๘

องค์การฯ ของครูสภา

ศึกษากันต์พานิชย์

ถนนราชดำเนินกลาง

จัดพิมพ์จำหน่าย

๗๑๒

ราคา ๓๐.๐๐ บาท

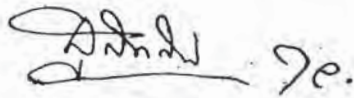
คำนำ

หนังสือเรื่องศิลปอินโดนีเซียสมัยโบราณเล่มนี้ข้าพเจ้าได้เรียบเรียงขึ้นจากหนังสือ ๒ เล่ม คือ ศิลปอินโดนีเซียสมัยโบราณ (Ancient Indonesian Art) ของนายเบอร์เน็ตเกมเปอร์ส. (A.J. Bernet Kempers) ผู้ซึ่งแต่ก่อนเคยเป็นอธิบดีกรมโบราณคดีของประเทศอินโดนีเซีย ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ และหนังสือเรื่องศิลปอินโดนีเซียสมัยโบราณของเกาะชวาภาคกลางและภาคตะวันออก (Ancient Indonesian Art of the Central and Eastern Javanese Periods) มีผู้แต่ง ๓ ท่านคือนายยาน ฟอนเตน (Jan Fontein) นายโซกโมนโน (R. Soekmono) และนางสตัยวตี สุลไลมาน (Satyawati Suleiman) ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ รูปภาพที่ตีพิมพ์ส่วนใหญ่ก็ได้มาจากหนังสือทั้งสองเล่มนั้นทั้งสิ้น

ศิลปอินโดนีเซียสมัยโบราณได้เกี่ยวข้องกับศิลปะในประเทศไทยโดยเฉพาะศิลปศรีวิชัย เหตุนี้จึงหวังว่าหนังสือเล่มนี้คงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจในศิลปะในประเทศไทยบ้างไม่มากนักน้อย อนึ่งนายสุรศักดิ์ ศรีสำออง นักศึกษาใน

๗

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ช่วยวาดแผนที่ให้
จึงขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย.

(ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล)

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

๔ สิงหาคม ๒๕๑๘

สารบัญ

	หน้า
ศิลปอินโดนีเซียสมัยโบราณ	๑
๑. ศิลปอินเดีย-ชวา หรือชวาภาคกลาง	๑
๒. ศิลปชวาภาคตะวันออก	๒
๓. สมัยอิสลามตอนต้น	๓
ศิลปชวาภาคกลาง	๓
ประติมากรรมรุ่นต้น	๓
สถาปัตยกรรมและลวดลายเครื่องประดับ	๔
ประติมากรรม	๓๐
ประณีตศิลป์	๔๑
ศิลปชวาภาคตะวันออก	๔๓
สถาปัตยกรรมและลวดลายเครื่องประดับ	๔๓
เกาะชวาภาคตะวันออก	๔๓
เกาะสุมาตรา	๗๕
เกาะบาหลี	๗๗
ประติมากรรม	๗๕
เกาะชวาภาคตะวันออก	๘๐
เกาะสุมาตรา	๘๖
เกาะบาหลี	๘๘
ประณีตศิลป์	๑๐๑
สมัยอิสลามตอนต้น	๑๐๒

ศิลปอินโดนีเซียสมัยโบราณ

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ ชาวอินโดนีเซียซึ่งในขณะนั้นกำลังอยู่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ยุคหินใหม่และยุคสัมฤทธิ์ก็เริ่มได้รับอารยธรรมจากอินเดีย และเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ ปรากฏว่าในระหว่าง พ.ศ. ๘๕๐—๑๐๐๐ มีพระสงฆ์ชาวอินเดียที่นับถือพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท หรือหินยาน ได้เดินทางผ่านหมู่เกาะอินโดนีเซียเพื่อไปเผยแผ่พุทธศาสนาไปยังประเทศจีน หลักฐานที่แน่นอนเกี่ยวกับอารยธรรมอินเดียก็คือจารึกภาษาสันสกฤตซึ่งค้นพบในภาคตะวันตกของเกาะชวา และที่เกาะบอร์เนียว เป็นจารึกซึ่งใช้ตัวอักษรอินเดียฝ่ายใต้สมัยราชวงศ์ปัลลวะราวระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๐—๑๒ ในระยะเดียวกันนี้จดหมายเหตุจีนก็ได้กล่าวถึงเกาะสุมาตราและบาหลิสด้วย

ศิลปอินโดนีเซียสมัยโบราณ ในยุคประวัติศาสตร์อาจแบ่งออกได้เป็น ๓ สมัยคือ

๑. ศิลปอินเดีย—ชวา หรือชวาภาคกลาง เจริญขึ้นตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๒๐๐—๑๔๗๐ แต่เริ่มมีสถาปัตยกรรมที่เหลือให้เราได้เห็นอยู่ได้ตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๒๗๐ เท่านั้น โบราณวัตถุสถานส่วนใหญ่ค้นพบทางภาคกลางของเกาะชวา ในสมัยนี้ศิลปอินเดียมีอิทธิพลสูง แต่ถึงกระนั้นช่างอินโดนี-

เขียวยังสามารถแสดงให้เห็นถึงลักษณะของตนเอง ได้ ชัดแจ้ง มีบางท่านกล่าวว่าที่เป็นเช่นนี้มีใช่เพราะอิทธิพลของ ช่าง ชาว อินโดนีเซียแต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นเพราะอิทธิพลของ ศิลปินเดี่ยวที่มาจากภาคต่าง ๆ กันในประเทศอินเดี๋ยด้วย ซึ่ง เป็นการจำเป็นเองที่ช่างอินโดนีเซียจำต้องรู้จักผสมเลือก อิทธิพลเหล่านั้นให้เข้ากับรสนิยมของตน ราชวงศ์ที่สำคัญใน สมัยนี้ก็คือ ราชวงศ์ไคเลนทร์ (ราว พ.ศ. ๑๓๐๐—๑๔๐๐) ผู้อุปถัมภ์พุทธศาสนาเถรวาทิมหายาน เติมครองอยู่บนภาคกลาง ของเกาะชวา แต่ต่อมาได้ย้ายไปครองอาณาจักรศรีวิชัยบน เกาะสุมาตรา และราชวงศ์มะตะรามผู้สืบเชื้อสายลงมาจาก พระเจ้าสัญชัยและนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย

๒. ศิลปชวาภาคตะวันออก ระหว่าง พ.ศ. ๑๔๗๐—พุทธศตวรรษที่ ๒๑ ในระยะนี้โบราณวัตถุสถานส่วนใหญ่ ได้ค้นพบทางภาคตะวันออกของเกาะชวา เพราะราชธานีได้ ย้ายไปตั้งอยู่ที่นั่น ศิลปมีลักษณะเป็นพื้นเมืองมากขึ้น และมีอิทธิพลของศิลปจีนเข้ามาผสม ราชวงศ์ที่สำคัญในสมัยนี้ก็คือราชวงศ์ของพระเจ้าไอรังคะ (พ.ศ. ๑๕๓๔—ราว ๑๕๕๒) ผู้ทรงมีพระบิดาเป็นพระราชาชวาบาหดีและพระมารดาเป็นเจ้าหญิงชวา นอกจากนี้ก็มีราชวงศ์สิงหาสำหรับ (พ.ศ. ๑๗๖๕

* พระบิดานี้มีนักปราชญ์บางท่านกล่าวว่าคือพระเจ้าอุทัยทิกยวรมันที่ ๑ แห่งอาณาจักรขอม

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ๓
—๑๘๓๕) และราชวงศ์มัชปาหิต (พ.ศ. ๑๘๓๖—ราว
๒๐๕๖ หรือ ๒๐๗๑) ในสมัยนี้ศาสนาพราหมณ์เจริญรุ่ง-
เรือง แต่ต่อมาศาสนาอิสลามก็ได้แผ่เข้ามาแทนที่

๓. สมัยอิสลามตอนต้น ศาสนาอิสลามได้แผ่จาก
แคว้นคุชราตทางทิศตะวันตกของประเทศอินเดียและจากเมือง
มะละกาในแหลมมลายูเข้ามายังหมู่เกาะอินโดนีเซีย ปรากฏ
ว่าศาสนาอิสลามได้แผ่เข้ามายังภาคเหนือของเกาะสุมาตราตั้ง-
แต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘ และได้เข้ามาถึงภาคตะวันออกของ
เกาะชวาในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ การแผ่นี้ได้เข้ามาอย่างสงบ
ทางด้านการค้าขาย ในขั้นต้นได้เผยแพร่อยู่ตามริมฝั่งทะเลก่อน
ต่อจากนั้นจึงค่อย ๆ แผ่เข้าไปภายในประเทศ ทำให้ราชวงศ์
มัชปาหิตผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ต้องล่มจมลง และราชวงศ์
มะตะราม (ใหม่) ซึ่งนับถือศาสนาอิสลามได้เข้าแทนที่
วัฒนธรรมอิสลามได้เจริญถึงขีดสูงสุดในหมู่เกาะอินโดนีเซีย
ในพุทธศตวรรษที่ ๒๓

ศิลปะขวภาคกลาง

ประติมากรรมรุ่นต้น ในระยะนี้อาจกล่าวถึงประติมา-
กรรมได้ ๓ รูปคือ รูปแรกได้แก่พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ซึ่งค้น
พบบนฝั่งตะวันตกของภาคกลางของเกาะเซเลเบส ใกล้กับแม่
น้ำกระมะ ได้ค้นพบร่องรอยสมัยก่อนประวัติศาสตร์บน

สถานที่แห่งเดียวกันนี้ด้วย และมีร่องรอยของวัฒนธรรมหิน
ใหม่ตอนปลายอยู่ไม่ห่างออกไปนัก พระพุทธรูปองค์หนึ่งคงนำ
มาจากแคว้นอมราวตี ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศ
อินเดีย แสดงว่าขณะนั้นพ่อค้าชาวอินเดียได้เดินทางเรือออก
มาค้าขายไกลมาก อายุคงอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๗—๑๐
แต่ในปัจจุบันมีผู้กล่าวว่าอายุอาจอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓
(รูปที่ ๑) นอกจากนี้ยังได้ค้นพบพระพุทธรูปศิลาแบบอม-
ราวตีที่บูกิตเซกุนตังใกล้กับเมืองบาเล็มบั้งในเกาะสุมาตราด้วย

ประติมากรรมรูปที่ ๓ ได้แก่พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ซึ่งค้น
พบที่โกตาบันนูน ในเกาะบอร์เนียวได้ถูกไฟไหม้ชำรุดเสีย
หายมาก ในการแสดงที่กรุงปารีสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ ปัจจุบัน
ยังคงรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานกรุงจาการ์ตา ประเทศอินโด-
นีเซีย แต่มิได้จัดแสดง เป็นพระพุทธรูปยืนด้วยอาการวิงวัก
(เอียงตะโพก) ครองจีวรห่มเฉียงเรียบไม่มีริ้ว พระหัตถ์ขวา
แสดงปางทรงแสดงธรรม (วิตรรกะ) พระหัตถ์ซ้ายทรงถือ
บาตรเล็ก ๆ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าได้รับอิทธิพลมาจาก
ศิลปินอินเดียสมัยคุปตะและอายุคงอยู่ระหว่าง พุทธศตวรรษ ที่
๑๐—๑๑ (รูปที่ ๒)

สถาปัตยกรรมและลวดลายเครื่องประดับ ศิลปทาง
ภาคกลางของเกาะชวาเริ่มต้นด้วยศิลาจารึกชังกาล ใน พ.ศ.

๑๒๗๕ ศาสนสถานที่ถูกหุงวูกร์ ซึ่งเป็นที่ค้นพบจารึกอาจสร้าง
 ขึ้นในสมัยนี้ แต่โดยทั่วไปก็มักกล่าวกันว่าสถาปัตยกรรมใน
 ศิลปขวามาถกกลางเริ่มต้นด้วยเทวาลัยบนที่ราบสูงเตี้ย ซึ่งตั้ง
 อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของภาคกลางของเกาะชวา สูง
 กว่าระดับน้ำทะเล ๒๐๐๐ เมตร เทวาลัยเหล่านี้สร้างขึ้นใน
 ศาสนาพราหมณ์ลัทธิ ไศวนิกาย และมีผู้สันนิษฐานว่าอาจสร้าง
 ขึ้นโดยราชวงศ์มะตะรามของพระเจ้าสุริยชัย ได้ค้นพบจารึก
 มีศักราชตั้งแต่ พ.ศ. ๑๓๕๒ ลงมา นามของเทวาลัยบนที่
 ราบสูงเตี้ยเหล่านี้คงมาตั้งขึ้นในภายหลัง ตามชื่อบุคคลสำคัญ
 ในมหากาพย์มหาภารตะ ยังคงมีเทวาลัย ๘ หลังที่ยังคงเหลือ
 อยู่ดี คือกลุ่มเทวาลัยพระอรชุน ๕ หลัง ได้แก่จันทิอรชุน
 เสมาร ศรีกันทิ ปุนตเทพ และเสมภัทร (รูปที่ ๓) (คำว่า
 จันทิสันนิษฐานว่ากลายมาจากจันตอันเป็นนามหนึ่งของเจ้าแม่
 ทูรคา เทพีแห่งความตาย ศาสนสถานในศิลปะอินโดนีเซีย
 ล้วนมีคำว่าจันทินำหน้าทั้งสี่ ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะสร้าง
 อุทิศให้แก่ผู้ตายไปแล้วและอาจใช้ผังอัฐิธาตุของผู้นั้นด้วยก็
 ได้) นอกจากนี้ก็มีจันทิมะ ทาราวดี และคโคตกัทชะ ส่วน
 ใหญ่มีรูปร่างค่อนข้างเล็กก่อด้วยศิลา แสดงให้เห็นว่าได้รับ
 อิทธิพลมาจากสถาปัตยกรรมทางภาคใต้ของประเทศอินเดียใน
 สมัยหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓) คือมีฐานรูป

สี่เหลี่ยมจัตุรัสมีมุขยื่นออกมาข้าง หน้าเพื่อรองรับ ตัวเทวาลัย และมุขคานหน้าอีกต่อหนึ่ง มีบันไดลงอยู่ทางคานหน้า หลังคาก่อซ้อนชั้น ไปเป็นชั้น ๆ มีซุ้มหรือหน้าต่างลอกเป็นเครื่องประดับแต่ละชั้น และมีรูปจำลองอาคารประดับอยู่ที่มุม ลวดลายที่นิยมใช้ประดับมากก็คือลายกาล—มกร นิยมใช้ประดับกรอบประตูหน้าต่างหรือซุ้ม มีลายหน้ากาลหรือเกียรติมุขหรือหน้าราหู คือหน้าสัตว์มองเห็นทางคานหน้าไม่มีริมฝีปากล่าง มีลวดลายคล้ายเปลวไฟอยู่เหนือหน้าผาก หน้ากาลนี้อยู่เหนือกรอบประตูหรือหน้าต่าง ที่ปลายกรอบมีศีรษะมกรคือจระเข้แต่มีวงเหมือนข้างหันหน้าออกทั้งสองข้าง มกรนี้บางครั้งก็ใช้วงยี่ตพวงอุบะไว้ด้วย บางครั้งวงก็กลายเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่นสิงห์ หรือนาค และมีรูปคนหรือสิงห์อยู่ในปากมกร บางครั้งก็ใช้มกรนี้เป็นปลายท่อน้ำมนต์อยู่นอกตัวฉันทเพื่อให้น้ำมนต์ที่เกิดจากมีผู้นำน้ำมาตรงคิวสิงค์ที่ตั้งอยู่ในไหลออกไปข้างนอก บางครั้งมกรก็ลายรูปเป็นลายพันธุ์พฤกษาโดยเหลือแต่เพียงเท้า (รูปที่ ๔) หน้ากาลเองบางครั้งก็มีรูปสิงห์ประกอบอยู่ ๒ ข้าง (รูปที่ ๕)

ฉันทิกัมมะมีลักษณะแปลกประหลาดกว่าที่อื่นเพราะมีหลังคาเลียนแบบศิขรทางภาคเหนือของประเทศอินเดีย คือแม้จะก่อ

ด้วยศิลาแต่ก็ทำเป็นรูปหลังคาโค้งสูงมีอามลกะคือผลมะเฟือง
ประดับอยู่ที่มุม แต่บนศิขรนั้นมีซุ้มและมีหน้าคนกำลังโผล่
อยู่ภายในตามแบบศิลปอินเดียภาคใต้ (รูปที่ ๖)

ทางภาคตะวันออกของเกาะชวาก็เริ่มมีสถาปัตยกรรมเช่น
เดียวกันแต่คงอยู่ชั่วระยะเวลาอันสั้น ได้ค้นพบจารึกที่หินชะ
ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองมาลันมีศักราชตรงกับ พ.ศ.
๑๓๐๓ กล่าวถึงศาสนสถานแห่งหนึ่ง จันทิมาคูตอาจเป็น
ศาสนสถานแห่งนี้ มีลักษณะคล้ายกับสถาปัตยกรรมบนที่ราบ
สูงเฉียงในศิลปชวภาคกลางนั่นเอง (รูปที่ ๗) นอกจากนี้ก็
มีจารึกสังคริตซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองมา-
ลันเช่นเดียวกัน มีบ่อน้ำที่ตึกกันว่าศักร์สิทธิ์รักษาโรคใ้ที่อยู่
ภายใต้ฐาน อายุคงอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ (รูปที่ ๘)
ทั้งจันทิมาคูตและสังคริตสร้างขึ้น ใน ศาสนาพราหมณ์ลัทธิ-
ไศวนิกาย

ทางภาคกลางของเกาะชวาก็มีจันทิปริงคปุตและจันทิเป-
โรต ทั้งสองแห่งอาจสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๑๓๔๓ จันทิปริง-
คปุตมีลวดลายเครื่องประดับแปลกคือหน้ากาลที่อยู่เหนือประตู
นั้นมีทั้งริมฝีปากกลางและมือ นอกจากนี้ก็มีจันทิงาเวนซึ่งตั้ง
อยู่ใกล้กับเมืองมุนทิลันทางภาคกลางของเกาะชวา เป็นศาสน-
สถาน ๕ หลังในพุทธศาสนา ทั้งเรียงจากทิศเหนือไปยังทิศ

ใต้ มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีมุขยื่นออกมาทั้งสี่ด้าน และมีประตูตั้งอยู่แยกออกเป็นพิเศษทางด้านหน้า ที่มุมศาสนสถานระดับด้วยรูปสิงห์ยืน พุทธสถาน ๕ หลังนี้เชื่อกันว่าเป็นที่ประดิษฐาน พระธยานิพุทธเจ้า ในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ๕ พระองค์ (รูปที่ ๙)

ต่อจากนี้จะได้กล่าวถึงพุทธสถานศิลา ๓ แห่งซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงกันในภาคกลางของเกาะชวาและอาจสร้างขึ้นพร้อม ๆ กัน คือ จันทิเมนคุด จันทิปะวน และบุโรพุทโธ

จันทิเมนคุดตั้งอยู่ห่างจากบุโรพุทโธไปทางทิศตะวันออกราว ๓ กิโลเมตร อาจสร้างขึ้นในสมัยเดียวกับบุโรพุทโธ คือราว พ.ศ. ๑๓๕๐ ที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบันนี้เป็นศาสนสถานทีสร้างขึ้นภายหลังหุ้มศาสนสถานเดิมที่ก่อด้วยอิฐไว้ภายใน แม้กระนั้นศาสนสถานที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งได้รับการบูรณะระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๐—๒๔๔๗ ก็ยังไม่สามารถบูรณะหลังคาเดิมให้สมบูรณ์ได้ หลังคาเดิมคงประกอบด้วยเจดีย์ใหญ่อยู่บนยอดและมีเจดีย์จำลอง ๘, ๑๖ และ ๒๔ องค์รายล้อมรอบลงมาบนหลังคาแต่ละชั้น แทนที่จะหันหน้าไปทางทิศตะวันออกดังศาสนสถานส่วนใหญ่ในศิลปะชวาภาคกลาง จันทิเมนคุดกลับหันหน้าไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (รูปที่ ๑๐) ด้านข้างของบันได แทนที่จะสลักเป็นรูปสิงห์ หรือสัตว์อื่น ๆ

ภายในลวดลาย กลับสลักเป็นแผ่นภาพเล็ก ๆ แสดงเรื่องชาตก เช่นเรื่องพราหมณ์ที่ช่วยชีวิตปูหรือเรื่องเต่าที่ห่าน ๒ ตัวช่วยชีวิตไว้ (รูปที่ ๑๑) บนฐานของจันทิเมนาคุตสลักเป็นลวดลายพันธุ์พฤกษา สลับกับ รูปเทวดา ซึ่งอยู่ท่ามกลาง ลวดลายอีกต่อหนึ่ง ส่วนล่างของตัวศาสนสถานมีภาพประดับ ๓๐ ภาพ เป็นลวดลายบ้างเช่นสังข์ท่ามกลางลายพันธุ์พฤกษา บางภาพก็เป็นเรื่องในชาตกเช่นเรื่องสิงและจระเข้ ผนังอาคารประดับด้วยรูปพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาวัชรยาน ๔ องค์เช่นพระโพธิสัตว์ชक्रภักษุ ทรงถือพระขรรค์อยู่เหนือดอกบัว ภาพที่ใหญ่ที่สุดอยู่ บนผนังด้าน หลังเป็นรูป พระโพธิ สัตว์อวโลกิเตศวร ซึ่งถือว่าเป็นหัวหน้าของพระโพธิสัตว์อีก ๘ องค์ (รูปที่ ๑๒) ผนังทั้งสองข้างก่อนเข้ามุขด้านหน้าประดับด้วยภาพต้นกัลปพฤกษ์ มีฉัตรกั้นอยู่ข้างบน มีแก้วแหวนเงินทอง และ ดุจเงิน วาง อยู่ ล้อมรอบ และ กิณนร กำลึงเกาะอยู่เหนือต้นกัลปพฤกษ์นั้น ภาพดังกล่าวเป็นที่นิยมกันมากในศิลปะชวาภาคกลาง (รูปที่ ๑๓) ผนังด้านเหนือและใต้ของมุขแสดงภาพสตรีและบุรุษมีเด็กอยู่ล้อมรอบ สตรีนั้นคงเป็นนางหาวิตีผู้ซึ่งเดิมเป็นนักษิณชื่อนชอบกินเด็กเป็น อาหาร แต่ต่อมาเมื่อได้เข้ามานับถือพุทธศาสนาแล้ว ก็ได้กลายเป็นผู้คุ้มครองเด็กและเทพธิดาแห่งความอุดมสมบูรณ์ (รูปที่ ๑๔) สำหรับรูปบุรุษนั้น

บางท่าน ก็กล่าวว่า เป็นท้าว กุเวร เจ้าแห่งความมั่งคั่ง เพราะมีตุงเงินวางกองอยู่เบื้องล่าง บางท่านก็ว่าเป็นสามีของนางหาวิตี คือปาณิกะ แต่ก็อาจจะเป็นยักษ์ชื่ออาฏาวักหรืออาลวิกซึ่งมีเรื่องราวเช่นเดียวกับนางหาวิตีก็ได้ (รูปที่ ๑๕)

จันทิปะวัตงอยู่ระหว่างจันทิเมนคุดและบุโรพุทโธ บางท่านกล่าวว่าสร้างขึ้นอุทิศถวายแด่ท้าวกุเวร แต่บางท่านก็กล่าวว่าเป็นพุทธสถานเช่นเดียวกับจันทิเมนคุด ภาพประดับรอบศาสนสถานสลักอย่างงดงาม (รูปที่ ๑๖)

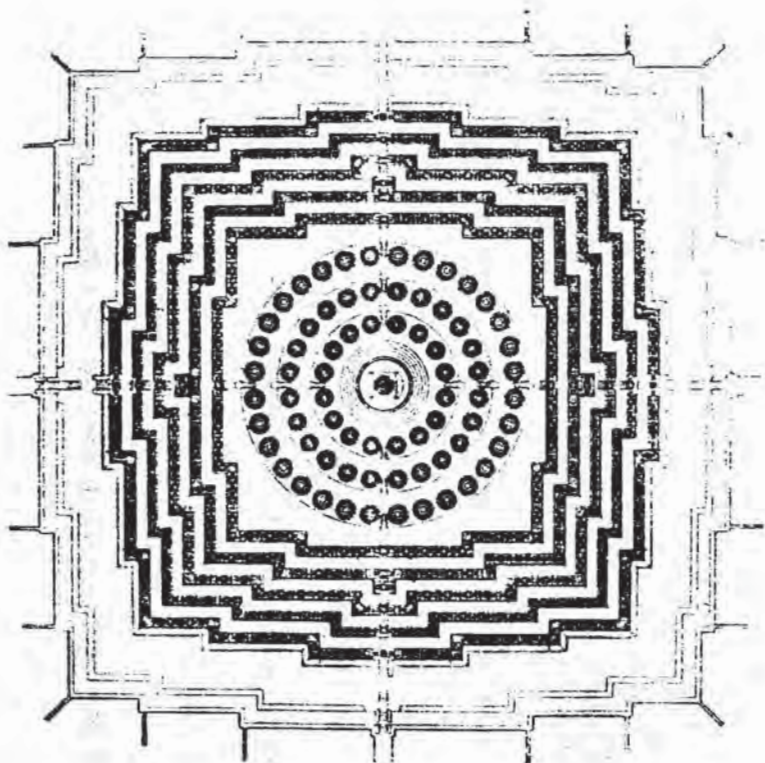
บุโรพุทโธเป็นพุทธสถานที่สำคัญที่สุดในศิลปะชวา ภาคกลาง ความจริงก็คือเจดีย์ที่มีฐานขนาดมหึมาก่อด้วยศิลาตนเอง บุโรพุทโธประกอบด้วยฐาน ๕ ชั้นวงล้อมรอบกันเป็นระเบียง ๔ ชั้น และมีลานทักษิณขนาดใหญ่วงล้อมรอบอยู่ภายนอกอีกชั้นหนึ่ง (รูปที่ ๑๗) ความสูงทั้งหมดในปัจจุบัน ๓๑—๕๐ เมตร แต่ความสูงดั้งเดิมอาจเป็น ๔๒ เมตร เส้นผ่าศูนย์กลางของฐานชั้นล่างยาว ๑๒๓ เมตร บนลานชั้นยอดมีเจดีย์รายล้อมรอบ ๗๒ องค์ แบ่งเป็น ๓ แถว เจดีย์เหล่านี้เจาะเป็นรูโปร่ง (รูปที่ ๑๘) และมีพระพุทธรูปประทับนั่งปางประทานปฐมเทศนาอยู่ภายใน (รูปที่ ๑๙) เจดีย์ราย ๗๒ องค์นี้แบ่งเป็นแถวชั้นใน ๑๖ องค์ ชั้นกลาง ๒๔ องค์ และชั้นนอก ๓๒ องค์ตามลำดับ ยอด ๘ เหลี่ยม ของเจดีย์รายชั้นใน

มีบัลลังก์สี่เหลี่ยมจัตุรัสรองรับ แต่ยอด ๘ เหลี่ยมของเจดีย์
 ชนกลางและชั้นนอกมีบัลลังก์ ๘ เหลี่ยมรองรับ รูปร่างที่เจาะโปร่ง
 ของเจดีย์ชั้นในและชั้นกลางเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ส่วน
 ชั้นนอกเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส เจดีย์องค์กลางที่บภายในมีกรู
 ใหญ่และมีกรูเล็กอยู่เบื้องบน ในพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ได้
 ค้นพบพระพุทธรูปที่ยัง สลักไม่ สำเร็จภายในกรูใหญ่เป็นพระ-
 พุทธรูปนั่งปางมารวิชัย บางท่าน ก็กล่าวว่า รูปนี้ แสดงถึง
 พระอาทิตย์พุทธรูป แต่บางท่านก็กล่าวว่าเป็นพระพุทธรูปที่
 ยังสลักไม่สำเร็จและมีผู้นำมาบรรจุไว้ในกรูในภายหลัง เพราะ
 ได้ค้นพบวัตถุบางชิ้นในกรูซึ่งไม่อาจมีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษ
 ที่ ๑๔ ได้เป็นต้นว่า กริช

บุโรพุทโธสร้างขึ้นบนเนินดิน ธรรมชาติ ซึ่งสูงกว่าระดับ
 พื้นดินโดยรอบประมาณ ๑๕ เมตร (เท่าที่ตรวจเจาะดูใน
 ปัจจุบัน ปรากฏว่าได้นำดินจากที่อื่นมาถมเพิ่มเติมอีก) ก่อ
 สร้างขึ้นโดยราชวงศ์ไศเลนทร์ในราว พ.ศ. ๑๓๕๐ และใน
 สมัยต่อมาก็ถูกทอดทิ้ง เซอร์สแตมฟอร์ด แรฟเฟิล ผู้สำเร็จ
 ราชการชาวอังกฤษ ซึ่งในขณะนั้นได้เข้าครอบครองเกาะชวา
 ได้ให้เริ่มบูรณะบุโรพุทโธ เป็นครั้งแรกใน ราว กลาง พุทธ-
 ศตวรรษที่ ๒๔ ต่อมาในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๐—๒๔๕๔
 บุโรพุทโธจึงได้รับการบูรณะอย่างจริงจังจากนักโบราณคดีชาว

ขอลันทาคือ พันโท ดร. พันเอิร์ป ปรากฏว่าทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ได้ขุดค้นพบร่องรอยของวัดหรือที่พักของผู้เดินทางมาธุดงค์ด้วย

เชื่อกันว่าแผนผังของบุโรพุทโธคงหมายถึงจักรวาล (แผนผังที่ ๑) และอำนาจของพระอาทิตย์ผู้ทรงเจ้าได้แก่พระพุทธรูปผู้สร้างโลกในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ซึ่งแสดงโดยสถูปที่บนยอดสถูปได้แผ่ไปทั่วทั้งจักรวาล จักรวาลนี้แบ่งออกเป็น ๓ ตอนคือชั้นบนสุดได้แก่อรุปรธาตุ ชั้นรองลงมาก็คืออรุปรธาตุ และชั้นต่ำสุดคืออากาธาตุ พระอาทิตย์ผู้ทรงเจ้าในพุทธศาสนาลัทธิมหายานเองก็ทรงมี ๓ รูป (ตรีกาย) เพื่อให้ตรงกับธาตุทั้งสามนี้ คือธรรมกายตรงกับอรุปรธาตุ สัมโภคกาย (ประกอบด้วยพระพุทธรูปเจ้าและพระโพธิสัตว์หลายองค์) ตรงกับอรุปรธาตุ และนิรมานกาย (ประกอบด้วยพระมนุษย์พุทธรูปเจ้า) สำหรับกามธาตุ ธรรมกายซึ่งตรงกับอรุปรธาตุนี้แสดงโดยลานชั้นยอดซึ่งไม่มีภาพสลักตกแต่ง คงมีแต่เพียงเจดีย์ที่บองค์เดียวล้อมรอบโดยเจดีย์เจาะเป็นรูโปร่ง ๓ แถว มีพระพุทธรูปนั่งปางประทานปฐมเทศนาอยู่ภายใน (รูปนี้ยังคงตกเตียงกันอยู่ บางท่านก็ว่าเป็นพระธยานิพุทโธไวโรจนะ บางท่านก็ว่าเป็นพระโพธิสัตว์วัชรสัตว์ ประจำองค์พระอาทิตย์ผู้ทรงเจ้า) สำหรับฐานที่ถัดลงมาอีก ๔ ชั้นได้แก่อรุปรธาตุซึ่งพระอาทิตย์ผู้ทรงเจ้าได้สำแดง

๖๕
• มณฑล •

ปรางค์

พระองค์ออกมาเป็นพระธยานิพุทธเจ้า ๕ พระองค์ คือ พระอภโฆภยะปางมารวิชัยทางทิศตะวันออก พระรัตนสัมภวะปางประธานพรทางทิศใต้ พระอมิตาภะ ปางสมาธิทางทิศตะวันตก (รูปที่ ๒๐) และพระอโมฆสิทธะปางประธานอภัยทางทิศเหนือ อีกองค์หนึ่งซึ่งอยู่เหนือผนังฐานชั้นยอดสุดคือ ชั้นที่ ๕ โดยรอบนั้นยังเป็นปัญหาเพราะทรงแสดงปางแสดงธรรม (วितรรกะ) บางท่านเชื่อว่าเป็นพระธยานิพุทธเจ้าองค์สูงสุด คือพระไวโรจนะ แต่พระไวโรจนะนั้นโดยปกติทรงแสดงปางประธานปฐมเทศนา จึงมีบางท่านเชื่อว่าพระพุทธรูปทรงแสดงปาง วितรรกะบนฐาน ชั้น ยอดสุด นั้นหมายถึงพระสมันตภัทรวโฬิสัตว์ เพราะในพุทธศาสนาลัทธิมหายานนิกายโยคาจารย์ ได้ยกย่อง พระสมันตภัทรวโฬิสัตว์ ชั้นเสมอเหมือนพระธยานิพุทธเจ้าอีกพระองค์หนึ่ง ภาพสลักบนผนังระเบียงชั้นยอดคือชั้นที่ ๔ ก็เกี่ยวกับคัมภีร์คณฺหาพฺยุหะและภัทรวาจารย์ซึ่งยกย่องพระสมันตภัทรวโฬิสัตว์ชั้นเป็นพระธยานิพุทธเจ้า ส่วนพระธยานิพุทธไวโรจนะนั้น คือ พระพุทธรูปนั่งประธานปฐมเทศนาในเจดีย์ราย ๓ แถวนั้นเอง พระธยานิพุทธเจ้าอีก ๔ พระองค์คือพระอภโฆภยะ รัตนสัมภวะ อมิตาภะ และอโมฆสิทธะจึงประดิษฐานอยู่ในซุ้มเหนือฐานชั้นที่ ๑-๔ แต่ละทิศตามลำดับ (รูปที่ ๒๑) แต่บางท่านก็ยังเชื่ออีกว่าพระพุทธร-

รูปในซุ้มบนยอดฐานชั้นที่ ๑ คือชั้นล่างสุดนั้นคงหมายถึงพระมุนษยพุทธเจ้า ๔ พระองค์มากกว่าเพราะตรงกับกามธาตุ ได้แก่พระโกนาคมทางทิศตะวันออก พระกัสสปทางทิศใต้ พระศรีศากยมุนีทางทิศตะวันตก และพระศรีอาริยมุตไตรยทางทิศเหนือ ด้วยเหตุนี้เองเมื่อมีผู้มากระทำประทักษิณ โดยเดินเวียนขวารอบบุโรพุทโธขึ้นไปแต่ละชั้น เขาก็จะพ้นจากกามธาตุขึ้นไปยังรูปธาตุและอรุธาตุตามลำดับ พระพุทธรูปในซุ้มเหนือฐาน ๕ ชั้นมีทั้งหมด ๔๓๒ องค์ ถ้ารวมพระพุทธรูปในเจดีย์รายอีก ๗๒ องค์ก็เป็นจำนวนทั้งสิ้น ๕๐๔ องค์

ฐานชั้นที่ ๑ หรือชั้นล่างสุดของบุโรพุทโธประกอบด้วยภาพสลัก ๑๖๐ ภาพ แสดงภาพตามคัมภีร์กรรมวิภังค์คือแสดงถึงบาปบุญคุณโทษแห่งกรรม ภาพเหล่านี้ต่อมาได้ถูกกลบปิดเสียด้วยลานทักษิณขนาดใหญ่ ใน พ.ศ. ๒๔๒๘ ได้ค้นพบภาพเหล่านี้ นักโบราณคดีชาวฮอลันดาจึงได้รื้อลานทักษิณออกเพื่อถ่ายรูปภาพสลักทั้งหมดแล้วจึงกลบปิดไว้ดังเดิม แต่บัดนี้ได้เปิดให้เห็นอยู่ราว ๒—๓ ภาพตรงมุมทิศตะวันออกเฉียงใต้ เหตุการณ์ต่าง ๆ ในภาพมักมีต้นไม้ม้าแบ่งแยกคล้ายกับในหนังตะลุง (wayang) ของชาวในปัจจุบัน แต่ในภาพสลักผนังระเบียงชั้นที่ ๓ และ ๔ ได้ใช้ต้นกัลปพฤกษ์เป็นเครื่องแบ่งแยกภาพแทน ภาพสลักตามคัมภีร์กรรมวิภังค์บน

ฐานชั้นที่ ๑ เหล่านี้อย่อมแสดงถึงชีวิตประจำวันของชาวอินโด-นีเซียในขณะนั้นคือ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ได้เป็นอย่างดี (รูปที่ ๒๒)

ผนังค้ำใน ของระเบียงชั้นที่ ๑ สูง ๓.๖๖ เมตร ประดับด้วยภาพสลักซ้อนกัน ๒ แนว แต่ละแนวสูงประมาณ ๑ เมตรและประกอบด้วยภาพสลักแนวละ ๑๒๐ ภาพ ระหว่างภาพแต่ละภาพมีลายกั้นขดกัน ภาพแนวบนแสดงถึงพุทธประวัติของพระพุทธองค์ตามคัมภีร์ลลิตวิสตร คือ ปฐมสมโพธิฝ่ายมหายาน ไปจนกระทั่งถึงตอนประทานปฐมเทศนา (รูปที่ ๒๓) ภาพแนวล่างเกี่ยวกับเรื่องชาตกและนิยายอวทาน (รูปที่ ๒๔) สำหรับผนัง ค้ำนอกนั้น เมื่อแก้ไขให้สูงขึ้น หลังจากสร้างลานทักษิณรอบนอกแล้ว ทางค้ำในก็สลักเป็นภาพชาตกอีกโดยมีแนวบนทั้งหมด ๓๗๒ ภาพ ได้เค้าโครงเรื่องมาจากชาตกมาลาของท่านอารยศูร แนวล่างสลักเป็นเรื่องชาตกและอวทานอีก (รูปที่ ๒๕) มีข้อน่าสังเกตว่าบนยอดฐานแต่ละชั้นก่อเป็นซุ้ม มีพระพุทธรูปอยู่ภายในดังกล่าวมาแล้ว ซุ้มชั้นที่ ๑ ซึ่งอาจใช้สำหรับพระมุนษยพุทธเจ้าประดับด้วยลวดลายเพชรพลอยบนยอด แต่ซุ้มชั้นถัด ๆ ขึ้นไปซึ่งคงเป็นของพระธยานิพุทธเจ้าประดับด้วยรูปเจดีย์จำลอง

ระเบียงชั้นที่ ๒ ด้านในของผนังชั้นนอกอาจสลักเรื่องชาตกต่อ ผนังชั้นในมีภาพ ๑๒๘ ภาพสลักเรื่องตามกัมภีร์กัณฑ์พยุหะคือพระสุธนไปเที่ยวศึกษาหาความรู้ (รูปที่ ๒๖) ในชั้นต้นได้ไปพบพระโพธิสัตว์มีัญชูศรีก่อน และในตอนสุดท้ายก็ได้ย้อนกลับมาเฝ้าพระโพธิสัตว์มีัญชูศรีอีก

ระเบียงชั้นที่ ๓ ทั้งผนังชั้นนอกและชั้นในสลักเรื่องราวในประวัติของพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรย

ระเบียงชั้นที่ ๔ ด้านในของผนังชั้นนอกสลักเรื่องประวัติของพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรยต่อปนกับเรื่องอื่น ส่วนชั้นในสลักเรื่องประวัติของพระสมันตภัทรโพธิสัตว์

ภาพสลักทั้งหมดประมาณ ๑๓๐๐ ภาพเหล่านี้มีความยาวเกือบ ๔ กิโลเมตร แสดงภาพบุคคลก่อนข้างอ้วน แสดงความสงบแม้ในภาพที่เกี่ยวข้องกับรก คงได้รับอิทธิพลมาจากศิลปสมัยหลังคุปตะทางทิศตะวันตกของประเทศอินเดีย เช่นที่ถ้ำเอลโลรา ยังไม่มีความรุ่งเกียจพื้นที่ว่างเปล่าเบื้องหลังภาพ และยังมีควมมุงคองอยู่มาก ลายพันธุ์พฤกษาสลักไต่เข้ามาชม

ทางชั้นที่สำคัญของบุโรพุทโธ คงอยู่ ทางทิศตะวันออก ปัจจุบันยังคงมีสิ่งห่อหุ้มบาตศิลาตั้งอยู่ภายนอก ประตูแต่ละทิศที่อาจขึ้นตรงไปยังลานชั้นบนได้ประกอบด้วยลายกาล—มกร (รูปที่ ๒๗) นอกจากนี้ยังมีท่อน้ำแต่ละชั้น ชั้นล่างมักสลักเป็น

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ๑๗

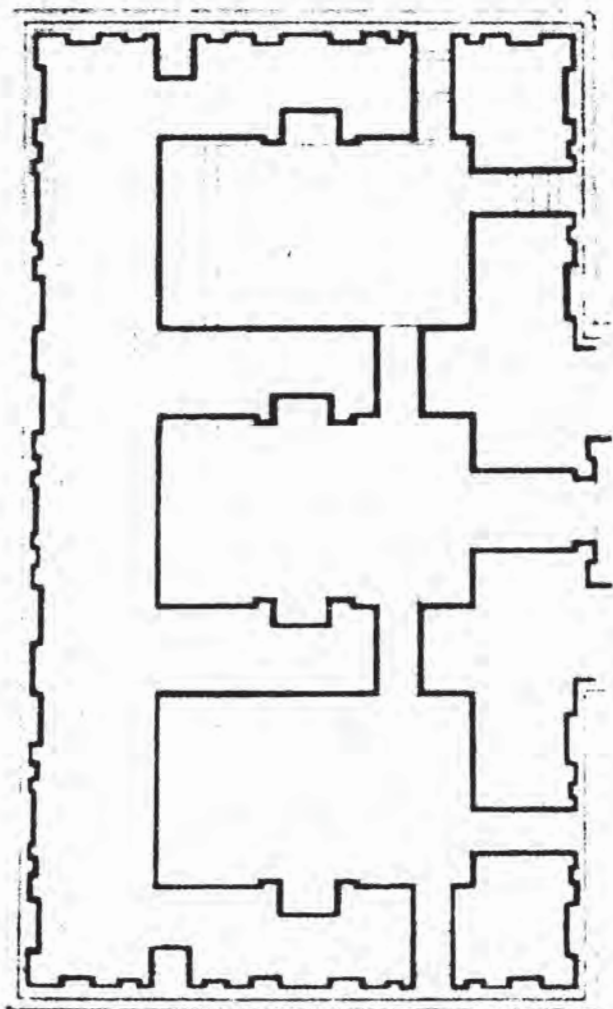
รูปมกรมีคนแคระแบก (รูปที่ ๒๔) แต่ชั้นบนสลักเป็นรูป
หน้ากาล (รูปที่ ๒๕)

ทางทิศตะวันออกของเมืองยกยาคาร์ตา ได้ค้นพบจันที
เล็ก ๆ อีกแห่งหนึ่งเมื่อไม่นานมานี้ เป็นเทวาลัยในศาสนา
พราหมณ์ ชื่อจันทีสัมพิสำหรับ อายุระหว่างพุทธศตวรรษที่
๑๓—๑๔

จันทีกะละสันซึ่งเป็นพุทธสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งตั้งอยู่
ระหว่างเมืองยกยาคาร์ตาและหมู่บ้านปรมะบัน เป็นพุทธสถาน
ที่งามที่สุดแห่งหนึ่งในศิลปะชวาภาคกลาง ได้ค้นพบจารึกไม่ห่าง
จากจันทีกะละสันนัก กล่าวถึงการสร้างพุทธสถานใน พ.ศ.
๑๓๒๑ ด้วยความร่วมมือของพระราชา ๒ องค์ องค์หนึ่งอยู่
ในราชวงศ์ ไคเสนทร์และอีกองค์หนึ่งอยู่ในราชวงศ์ มะตะราม
แต่เดิมจึงเชื่อกันว่าจันทีกะละสันสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๑๓๒๑
ครั้นต่อมาเมื่อมีการบูรณะจันทีกะละสันจึงทราบได้ว่ามีอาคาร
เก่ากว่าตั้งอยู่ภายใน เหตุนี้จารึกหลักนั้นจึงอาจหมายถึงอาคาร
ที่เก่ากว่าก็ได้ จันทีกะละสันที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบันอาจสร้างขึ้น
ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔ แผนผังของจันทีกะละสันเป็น
รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีมุขยื่นออกมาทางทิศจนกลายเป็นรูปกากบาท
หลังคาของห้องกลางเป็นรูปฐาน ๘ เหลี่ยมมีเจดีย์เล็ก ๆ ตั้ง
อยู่บนหลังคามุขที่ยื่นออกมาทางสี่ด้าน สามด้านได้หักพังไปหมด

แล้ว คงเหลือแต่ด้านใต้ที่ยังคงอยู่ดี (รูปที่ ๓๐) กรอบประตู หน้าต่างมีลายกาล—มกร ประดับ มกรที่จันทิกะละสันมีลักษณะ แปลกกว่า ที่อื่น คือ มี หัน ศีรษะ ออกข้างนอก และ หัน เข้าข้างใน โดยทั่วไปมกรในศิลปอินโดนีเซียมีแต่หันศีรษะออกข้างนอกเท่านั้น เหนือหน้ากาลมีรูปจำลองยอดอาคารซึ่งบนค้ำยปูน (รูปที่ ๓๑) ศาสนสถานในภาคกลางของเกาะชวาแม้ก่อด้วยศิลาแต่ก็ใช้ปูนปั้นประกอบเป็นลวดลายละเอียด ชุ่มบนหลังคาจันทิกะละสันแต่เดิมคงมีรูปพระชยานิพุทธเจ้าประดิษฐานอยู่ภายใน ลวดลายอีกชนิดหนึ่งที่นิยมสลักกันที่จันทิกะละสันก็คือลายปูนฉาบหรือหม้อแห่งความอุดมสมบูรณ์ ได้แก่อุปกรณ์ปลูกลวดลายดอกไม้ใบไม้ मुखทางทิศตะวันออกนำเข้าไปยังห้องกลางซึ่งแต่เดิมคงมีพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่ประดิษฐานอยู่ ส่วน मुखทิศอื่น ๆ ก็นำเข้าไปยังห้องเล็กประดิษฐานประติมากรรมแต่ละทิศ ได้ค้นพบประติมากรรมศิลารูปราक्षสทวารบาลขนาดใหญ่ ๔ ตนทางทิศใต้ของจันทิกะละสัน คงเป็นของวัดที่อยู่ใกล้กับจันทิกะละสันนั่นเอง รูปราक्षสเหล่านี้ยังมีได้แสดงอาคารตุตัน มากนักตามแบบ ทวาร บาลของ ศิลปชวาภาคกลาง (รูปที่ ๓๒)

จันทิสำหรับตั้งอยู่ใกล้กับจันทิกะละสันและอาจสร้างขึ้นในเวลาใกล้เคียงกัน ก็อรราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔ แต่ก็มีแผน

План
№ 1

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ๑๕

ผนังแตกต่างกันมาก จันทิสำหรับมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า
ขนาด ๑๗.๓๐ x ๑๐ เมตร และภายในแบ่งออกเป็น ๓
ห้อง มี ๒ ชั้น ๆ บนพื้นคงทำด้วยไม้ (แผนผังที่ ๒) ลาน
ทักษิณโคจรอบฐานและมุขด้านหน้าได้สูญหายไปเสียแล้ว หลัง
คาแบ่งเป็น ๓ ส่วนเช่นเดียวกับห้องภายใน ประดับด้วยซุ้ม
ขนาดใหญ่ตกแต่งด้วยลายกาล — มกร และเจดีย์ราย ๓ แถว ๆ
ละ ๓ องค์ (รูปที่ ๓๓) จันทิสำหรับได้รับการบูรณะเมื่อ พ.ศ.
๒๔๗๒—๒๔๗๓ แต่ถึงกระนั้นก็ยังไม่มีสมบูรณ์ มีผู้สันนิษฐาน
ว่าเป็นที่พระสงฆ์พำนักอาศัย แต่บางท่านก็กล่าวว่าจะเป็นที่
เก็บพระไตรปิฎก พระสงฆ์ในสมัยนั้นน่าจะอาศัยอยู่ในอาคารไม้
มากกว่า จันทิสำหรับมีหน้าต่างอยู่โดยรอบยกเว้นส่วนล่างของ
ผนังด้านหลังซึ่งเป็นหน้าต่างหลอก ที่เป็นเช่นนี้เพราะเดิมมี
พระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์ประดิษฐานอยู่เหนือฐานศิลา
ที่เบื้องหลังภายในห้องแต่ละห้อง น่าเสียดายที่ปัจจุบันนี้ประติ-
มากรรมเหล่านี้ได้สูญหายไปหมดแล้ว มีภาพสลักบนขนาดใหญ่
๓๖ รูปประดับอยู่โดยรอบผนังด้านนอกทั้งชั้นล่างและชั้นบน
รูปเหล่านี้มีเช่นเทพนักษัตร พระยานาค และกนิรี มักถือ
เครื่องดนตรีทั้งสิ้น เป็นภาพที่สลักลงบนศิลาแล้วใช้ปูนปั้น
ประกอบ บางรูปก็เรียกชื่อกันว่านางทارا (รูปที่ ๓๔) และ
บางรูปก็แสดงท่ากำลังพ้อนรำด้วย

จันทิเชวูเป็นพุทธสถานขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาเช่นเดียวกัน ก่อสร้างขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๓๕๐—๑๔๐๐ มีบริเวณทั้งหมด ๑๘๕ × ๑๖๕ เมตร ประกอบด้วยศาสนสถานหลังกลาง ๑ หลังล้อมรอบด้วยศาสนสถานเล็กๆ อีก ๒๔๐ หลัง แบ่งเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส ๔ แนว คือ ๒๘, ๔๔, ๘๐, และ ๘๘ หลังตามลำดับ ในจำนวนนี้หลังหนึ่งได้บูรณะสำเร็จแล้วระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๐—๒๔๗๑ (รูปที่ ๓๕) ศาสนสถานเล็กๆ ๒๔๐ หลังนี้อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ แบบคือแนวที่ ๒ และ ๓ มีมุขซึ่งมีกรอบหน้าบันรูปร่างเป็นวงโค้งปลายงอนขึ้น (รูปที่ ๓๕) ส่วนแนวที่ ๑ และ ๔ มีกรอบหน้าบันของมุขเป็นรูปสอบเข้าหากัน หลังคาของศาสนสถานเล็กๆ ในแนวที่ ๒ และ ๓ มีรูปเป็นเจดีย์อยู่บนยอดล้อมรอบด้วยรูปเจดีย์จำลองเล็กๆ ๑๖ องค์ และยังมีเจดีย์จำลองขนาดใหญ่อยู่ที่มุมทั้งสี่ของชั้นหลังคาที่ลดต่ำลงมาอีก ศาสนสถานเล็กๆ แต่ละหลังมีภาพสลักนูนบนผนังด้านนอกเป็นเครื่องประดับ ๑๓ รูป รวมทั้งหมด ๒๔๐ หลังจึงมีถึง ๓๑๒๐ รูป แต่รูปเหล่านั้นมักสลักซ้ำๆ กัน ภายในศาสนสถานขนาดเล็กมักมีแท่นสำหรับประดิษฐานประติมากรรมสัมฤทธิ์หรือศิลา นอกจากนี้ยังมีซุ้มเล็กๆ สำหรับประดิษฐานประติมากรรมหรือสำหรับวางตะเกียงอีก ปรากฏว่าภายในหลังหนึ่งมีซุ้มเป็นพิเศษถึง ๔๐

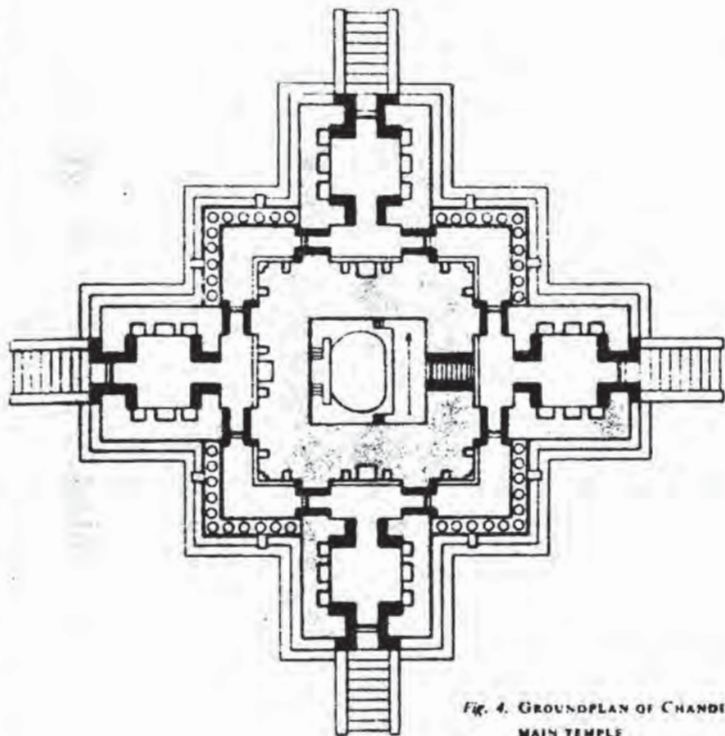

Fig. 4. GROUNDPLAN OF CHANDI SEWU.
MAIN TEMPLE

แผนผัง

ศาลาหน้าห้องกลางที่เจดีย์

ซุ้ม หลังหนึ่งซึ่งอยู่แนวในสุคมีผนังด้าน หลัง และ ด้าน ข้าง
 ประดับด้วยกำนั้วซึ่งแยกออกเป็นดอกบัว ๓ ดอก แต่ละ
 ดอกรองรับซุ้มซึ่งประดับด้วยลายกาล—มกร (รูปที่ ๓๖) ทาง
 เข้าจันทิเชวมุขมีอยู่ทั้งสี่ทิศ ทิศที่สำคัญที่สุดคือทิศตะวันออก แต่
 ละทิศมีรากษสทวารบาลศิลาขนาดใหญ่เฝ้าอยู่ ๒ ตน ยังไม่
 แสดงท่าทางโหดร้ายเช่นเดียวกับที่จันทิกะละสัน (รูปที่ ๓๗)
 พื้นที่ระหว่างศาสนสถานขนาดเล็กในแนวที่ ๒ กับแนวที่ ๓
 อยู่ห่างกันพอใช้

สำหรับศาสนสถานหลังกลางของจันทิเชวมุขนั้นมีแผนผัง
 เป็นรูปกากบาทคล้ายกับจันทิกะละสัน แต่ก็มีรูปร่างยุ่งยากมาก
 กว่า มุขแต่ละด้านประกอบด้วยห้องเล็กและจากห้องเล็กทาง
 ทิศตะวันออกอาจเดินเข้าไปยังห้องกลางได้ มีระเบียบเบ็ดคั้น
 อยู่โดยรอบระหว่างห้องกลางกับห้องเล็กทั้งสี่ทิศ (แผนผังที่ ๓
 และรูปที่ ๓๘) ผนังด้านข้างภายในห้องเล็กแต่ละห้องประดับ
 ด้วยซุ้มยอดเป็นรูปปีกกา ๓ ซุ้ม ลักษณะซุ้มเช่นนี้หาได้ยาก
 ในศิลปะชวา (รูปที่ ๓๙) ห้องกลางคงประดิษฐานประติมา-
 กรรมชิ้นสูงสุดในมณฑลของพุทธศาสนาลัทธิมหายานซึ่งอาจเป็น
 พระธยานิพุทธไวโรจนะ ห้องเล็ก ๆ อีก ๔ ห้องที่อยู่ล้อมรอบ
 อาจประดิษฐานพระธยานิพุทธเจ้าที่เหลืออีก ๔ องค์พร้อมกับ
 ศักติ (กำลังแรงหรือชายา) และพระวัชรโพธิสัตว์ ได้ค้นพบ

ขมวดพระเกศาสัมฤทธิ์ของพระพุทธรูปขนาดระหว่าง ๕—๖ เซนติเมตรซึ่งอาจเป็นของพระพุทธรูปองค์กลางก็ได้ แม้ว่าจะได้ค้นพบไกลออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือก็ตาม

ใกล้กับจันทิเชวู ยังมีจันทิเล็ก ๆ ในพุทธศาสนาอีก ๒ แห่ง คือจันทิลุมบงและจันทิภูพระ

จันทิเพลาสันตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของจันทิเชวู ประกอบด้วยศาสนสถานหมูกกลาง หมูเหนือ และหมูใต้ หมูกกลางประกอบด้วยลานสี่เหลี่ยมจัตุรัสใหญ่ ๒ ลาน แต่ละลานมีพุทธสถานหรือวิหารแบบเดียวกับจันทิสำหรับตั้งอยู่กลาง ลานทั้งสองล้อมรอบด้วยศาสนสถานขนาดเล็ก ๕๘ หลังและเจดีย์อีก ๕๘ องค์ สร้างเรียงเป็น ๓ แนวประกอบกันเป็นพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า (แผนผังที่ ๔) ศาสนสถานขนาดเล็กองค์หนึ่งและเจดีย์องค์หนึ่งได้รับการบูรณะใน พ.ศ. ๒๔๘๔ ประตูปริเวณด้านหน้า ๒ ประตูได้รับการบูรณะใน พ.ศ. ๒๔๘๘ และ ๒๔๙๑ ตามลำดับ หมูใต้ประกอบด้วยวิหารขนาดใหญ่ ๑ หลัง ศาสนสถานขนาดเล็ก ๑๘ หลังและเจดีย์ ๖๘ องค์ สำหรับหมูกลางเองก็ยังบูรณะไม่สำเร็จหมด สำหรับวิหารที่อยู่ตรงกลางก็ยังมีแต่เพียงหลังทิศใต้เท่านั้นที่ได้รับการบูรณะเรียบร้อยแล้ว จันทิเพลาสันนี้จะสร้างขึ้นโดยเจ้าหญิงในราชวงศ์ไศเลนทร์ผู้ทรงนับถือพุทธศาสนาลัทธิมหายาน นางได้เสกสมรสกับพระราช

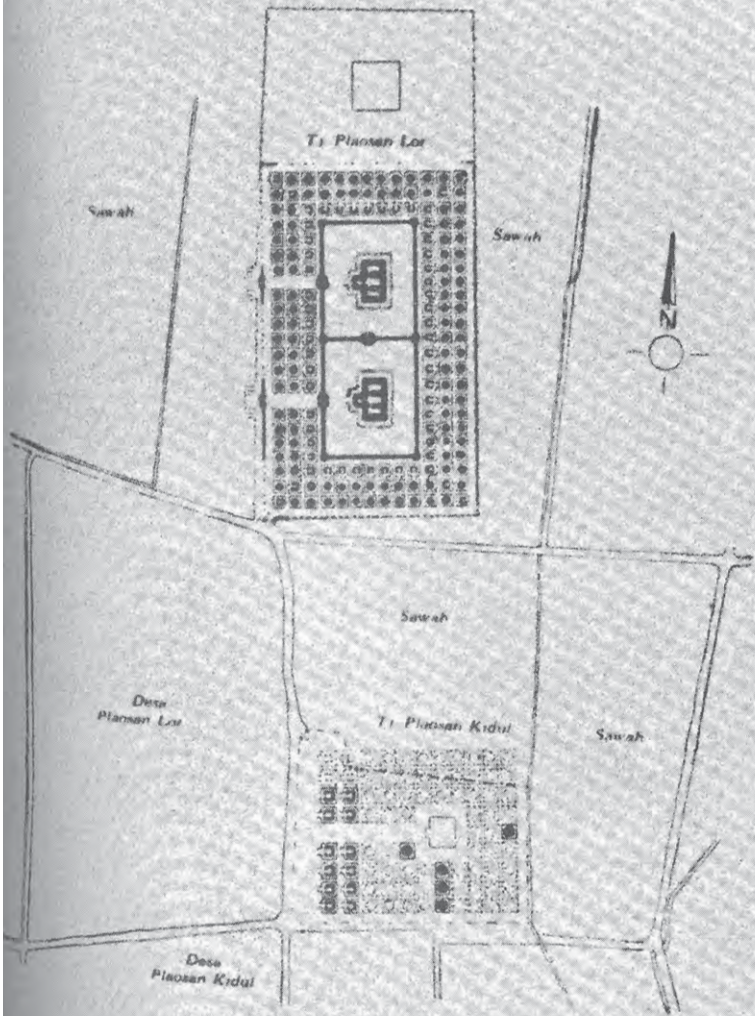

Fig. 5. CHANDI PLAOSAN

แผนผัง ๕

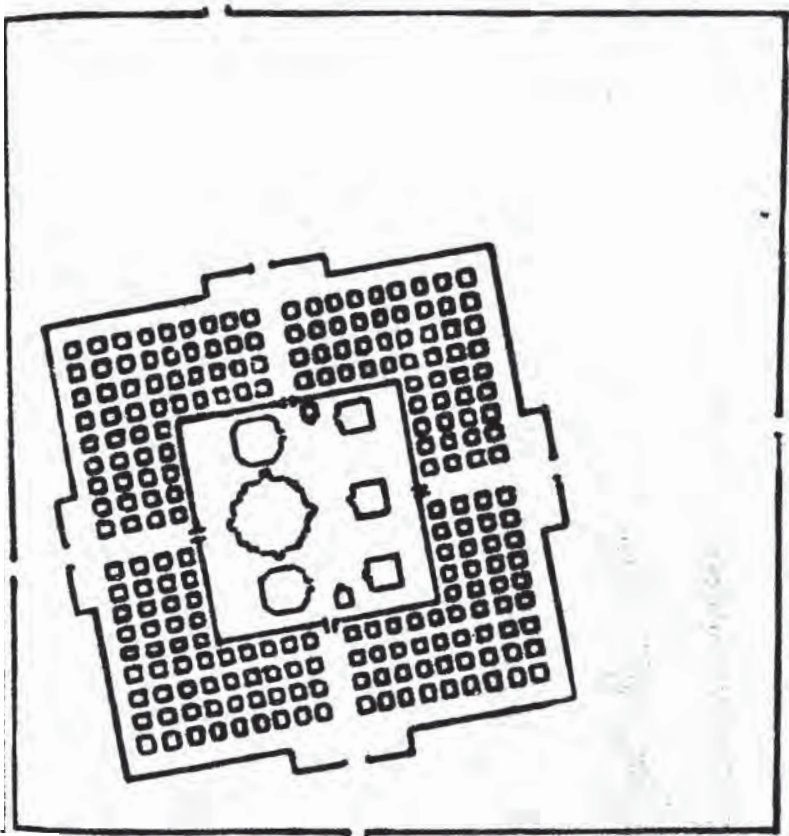
จังหวัดเพลาสัน

ในราชวงศ์มะตะรามผู้ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย
 เหตุนี้พุทธสถานแห่งนี้จึงสร้างขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษ
 ที่ ๑๔ ภายในวิหารหลังกลางแบ่งเป็น ๓ ห้องเช่นเดียวกับ
 จันทิสำหรับ ชั้นล่างแต่ละห้องมีประติมากรรม ๓ รูปนั่งเหนือ
 แท่น รูปตรงกลางคงเป็นพระธยานิพุทธเจ้าประกอบด้วย พระ
 โพธิสัตว์อยู่ ๒ ข้าง และยังมีรูปพระโพธิสัตว์อีก ๒ องค์
 (รวมทั้งหมดเป็น ๕) อยู่ภายในซุ้มอีก ประติมากรรมบางรูป
 ก็ยังคงอยู่ ณ ที่เดิม (รูปที่ ๔๐) ห้องด้านข้างของวิหารขนาด
 ใหญ่ที่จันทิเพลาสนันมีผนังสลักเป็นรูปพระราชา พระสงฆ์ หรือ
 ผู้มาทำบุญประกอบ รูปหนึ่งสวมหมวกทรงกระบอกปลายบาน
 ซึ่งอาจเป็นรูปผู้มาทำบุญก็ได้ (รูปที่ ๔๑) ผนังด้านนอกของ
 วิหารขนาดใหญ่ประดับด้วยภาพสลักนูนรูปพระโพธิสัตว์หรือ
 เทวดา แบ่งเป็น ๒ แนวซ้อนกันเช่นเดียวกับที่จันทิสำหรับ
 ภาพสลักเหล่านี้สลักได้อย่างสวยงามและมักมี ภาพพระตั้ง ห้อย
 ประดับอยู่เสมอทั้งสองข้าง (รูปที่ ๔๒)

จันทิโลโรงงกรังที่หมู่บ้านปรมันันซึ่งบางครั้งก็เรียก
 ว่าเทวาลัยปรมันันตั้งอยู่ในกำแพงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ๓
 ชั้น มีประตูทุกทิศแต่ละชั้น ลานชั้นในสุดมีเนื้อที่ ๑๑๐
 ตารางเมตร ชั้นกลาง ๒๒๒ ตารางเมตร ชั้นนอกกว้างยาว
 ด้านละ ๓๕๐ เมตร ชั้นในและชั้นกลางมีศูนย์กลางร่วมกัน

แต่ทั้งสองชน^{นี้}ก็ตั้งอยู่ก่อนไปทางมุขทิศตะวันตกเฉียงใต้ของ
กำแพงชั้นนอก (แผนผังที่ ๕)

ลานชั้นในมีเทวาลัยขนาดใหญ่ ๓ หลัง หันหน้าไปทาง
ทิศตะวันออก หลังกลางสร้างถวายพระอิศวร (รูปที่ ๕๓)
มีเทวาลัยของพระพรหมอยู่ทางทิศใต้และของพระนารายณ์อยู่
ทางทิศเหนือ ตรงข้ามเทวาลัยพระอิศวรมีเทวาลัยขนาดเล็ก
ประดิษฐานรูปโคนนทิ มีรูปพระอาทิตย์และพระจันทร์ทรง
รถอยู่ ๒ ข้าง และยังมีเทวาลัยเล็ก ๆ อีก ๒ หลังอยู่ ๒
ข้างของเทวาลัยโคนนทิอีก ทั้งสามหลังหันหน้าไปทางทิศ
ตะวันตกยังเทวาลัยใหญ่ กล่าวกันว่าเทวาลัยอีก ๒ หลังข้าง
โคนนทินั้นเดิมประดิษฐานรูปพระอิศวรอีก ๒ ปาง แต่บาง
ท่านก็กล่าวว่าจะประดิษฐานหงส์คือพาหนะของพระพรหม
และครุฑพาหนะของพระนารายณ์มากกว่า นอกจากนี้ยังมี
เทวาลัยขนาดเล็กอีก ๒ หลังสูงประมาณ ๑๖ เมตรตั้งอยู่ข้าง
ประตูทิศเหนือและทิศใต้หันหน้าเข้าภายใน เทวาลัย ๒ หลัง
นี้ได้รับการบูรณะระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๓-๒๔๗๖ (รูปที่ ๕๔)
และยังมีเทวาลัยย่อม ๆ อีก ๒ หลังตั้งอยู่หน้าประตูทิศเหนือ
และใต้ ทำหน้าที่คล้ายกับเป็นฉากกั้นหน้าประตูทั้งสอง
เทวาลัยพระอิศวรเองสูงไม่ต่ำกว่า ๔๗ เมตร ได้รับการบูรณะ
ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๐-๒๔๘๖ หลังจากที่ได้เตรียม

แผนผัง ก

จันทลารางกรัง (Chandi Lara-Djonggrang) หรือปรัม บะนัน

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ๒๕
งานมาแล้วตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๑ พื้นที่ระหว่างกำแพงชั้นใน
และชั้นกลางประกอบด้วยเทวาลัยขนาดเล็กอีก ๒๒๔ หลังสูง
ราว ๑๔ เมตร และสร้างเรียงกันเป็น ๔ แนว เทวาลัย
หลังหนึ่งได้รับการบูรณะแล้ว

จันทิโลโรงงกรังนี้เชื่อกันว่าสร้างขึ้น ในราวกลางพุทธ-
ศตวรรษที่ ๑๕ โดยพระเจ้าบาติตุงกษัตริย์องค์สุดท้ายแห่ง
สมัยชวาภาคกลางหรือสร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายแด่พระองค์ ใน
ราว พ.ศ. ๑๔๗๐ ก็ได้ย้ายราชสำนักชวาไปอยู่ยังภาคตะวันออก
ของเกาะ ด้วยเหตุนี้รูปพระอิศวรในเทวาลัยหลังกลางจึง
อาจเป็นเทวรูปฉลองพระองค์ของพระเจ้าบาติตุง (รูปที่ ๔๕)
และอาจมีพระอัฐิธาตุของพระองค์ประดิษฐานอยู่ภายใต้ก็ได้
หลังจากราชสำนักได้ย้ายไปอยู่ยังภาคตะวันออกของเกาะชวา
แล้ว ศาสนสถานในภาคกลางของเกาะก็ถูกทอดทิ้ง และใน
ราว พ.ศ. ๒๑๔๐ ก็เกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ในเกาะชวา
ทำให้ศาสนสถานหลายแห่งต้องหักพังลง

หน้าที่ของเทวาลัยข้างประตูทิศเหนือและทิศใต้ของลาน
ชั้นในยังไม่ทราบแน่ชัด บรรดาเทวาลัยที่จันทิโลโรงงกรัง
หรือปรัมบนันมีรูปร่างคล้ายคลึงกันคือหลังคาประดับด้วยรูป
จำลองอาคาร มีลักษณะคล้ายเจดีย์แต่มีลายเส้นมาแบ่งออกเป็น
ชั้น ๆ คล้ายอามลกะ หลังคาที่โลโรงงกรังนี้มีลักษณะ

คล้ายกับจันทน์ที่มีมะบนที่ราบสูงเคียง กันสี่หรือรอบนอกเป็นรูป
โค้งสูงหรือศิขรตามแบบหลังคาทรงภาคเหนือของประเทศ
อินเดีย แต่หลังคาทั้งสองข้างเป็นชั้น ๆ ตามแบบทางภาคใต้

เทวาลัยหลังกลางที่สร้างถวายพระอิศวรมีแผนผังเป็นรูป
สี่เหลี่ยมจัตุรัสมีมุขยื่นออกมาทางสี่ทิศ ตัวเทวาลัยมีลานทักษิณ
อยู่ชั้นบนและมีผนังล้อมรอบลานทักษิณชั้นนี้ ห้องกลางเข้าไป
ได้ภายในจากมุขทิศตะวันออกและยังมีห้องเล็ก ๆ อีก ๓ ห้อง
อยู่แต่ละทิศ ห้องกลางประดิษฐานเทวรูปพระอิศวร ซึ่งได้
กล่าวมาแล้วว่า อาจเป็น เทวรูปฉลองพระองค์ ของพระเจ้า-
บาลีตุง หน้าห้องสลักเป็นเทวารบาล ๒ รูปคือมหากาลและ
นนทิสวร ซึ่งก็แบ่งภาคออกมาจากพระอิศวรนั่นเอง ห้อง
เล็กทิศใต้ประดิษฐานเทวรูปพระภูฏาระศูรุ ซึ่งเป็นรูปพระ-
อิศวรปางมหาโยคีหรือพระอภิสตยะผู้เผยแพรศาสนาพราหมณ์
ในประเทศอินเดียภาคใต้ เป็นรูปชายแก่มีเครา พุงพลุ้ย
และอาจมีรูปสถานุศิษย์นั่งอยู่ที่เท้าทั้งสองข้าง รูปนี้อาจหมายถึง
พระอาจารย์ของพระเจ้าบาลีตุง ห้องเล็กทิศตะวันตกประดิษ-
ฐานรูปพระกณเฑศซึ่งอาจหมายถึงนายทัพของพระองค์ และ
ทิศเหนือประดิษฐานรูปนางทศุการซึ่งอาจหมายถึงมเหสี รูปนี้
เรียกกันตามนิยายพื้นเมืองว่า "หญิงผอม" หรือโลโรจงกรัง
ซึ่งได้กลายมาเป็นนามของเทวาลัยด้วย รูปโคนนทิซึ่งอยู่ใน

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ๒๗

เทวาลัยด้านหน้าของเทวาลัยพระอิศวร ก็อาจหมายถึงอัคร-
มหาเสนาบดีของพระองค์เช่นเดียวกัน ผนังเทวาลัยพระอิศวร
แบ่งออกเป็น ๒ ชั้น ประดับด้วยซุ้มในระยะเท่า ๆ กัน ซุ้ม
เหล่านี้แต่เดิมคงมีประติมากรรมประดิษฐานอยู่ (รูปที่ ๔๖)
หลังคาซ้อนกันขึ้นไป ๕ ชั้น ประดับด้วยวัตถุรูปร่างคล้าย
เจดีย์แบ่งออกเป็นสี่ท่งกล่าวมาแล้ว น่าประหลาดที่ว่าศูนย์
กลางของจันทีโลโรจงกรังนี้มี ได้อยู่ที่ใต้เทวรูปพระอิศวรใน
ห้องกลางของเทวาลัย แต่กลับมาอยู่ที่รูปอาคารจำลองด้านใต้
ระหว่างฐานและบันไดทิศตะวันออกของเทวาลัยพระอิศวร
(รูปที่ ๔๗)

ฐานชั้นล่างของเทวาลัยประดับด้วยลวดลายที่เรียกกันว่า
เป็นแบบปรัมปะนั้นโดยเฉพาะ ก็เป็นรูปสิงห์อยู่ภายในซุ้ม
และมีต้นกัลปพฤกษ์อยู่ ๒ ข้าง ด้านบนของซุ้มประดับด้วย
ลวดลายพันธุ์พฤกษาซึ่งกลายมาจากหน้ากาล แต่ที่เบื้องล่าง
คือระฆังซึ่งหันออกข้างนอกยังคงอยู่ ต้นกัลปพฤกษ์นั้นมี
กินนรอยู่ ๒ ข้าง มีฉัตรกันและมีนกจับอยู่ข้างบน (รูปที่ ๔๘)
ต้นกัลปพฤกษ์นี้บางครั้งก็มีสัตว์อื่นมาอยู่ข้าง ๆ เช่น กระต่าย
แพะ กวาง ลิง นกยูง และห่าน สัตว์เหล่านี้บางครั้งก็มี
ใบหูใหญ่เช่นเดียวกับในศิลปะชวาภาคตะวันออก (รูปที่ ๔๙)

ด้านนอกของผนังรอบลานทักษิณธรรมัน บน แบ่ง ออกเป็น
 ชุ่มมีวัดถูปร่างคล้ายเจดีย์เป็นช้อยู่ชั้นบน ภายในชุ่มเป็นรูป
 เทวดา (รูปที่ ๕๐) หรือเทพธิดา ๓ องค์ หว่างชุ่มมีภาพ
 ๖๒ แผ่น แสดงภาพการพื่อนรำคาละแบบตามทวระของพระ-
 อิศวรตั้งที่มีอยู่ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ของอินเดีย (รูปที่ ๕๑)
 ด้านในของผนังรอบลานทักษิณสลักเรื่องรามเกียรติ์ แต่เรื่อง
 รามเกียรติ์ ณ ที่นี้ก็ไม่เหมือนทั้งเรื่อง ระยะเวลาของท่านวาลมิกิ
 หรือในมหากาพย์ของชาวเอง อาจได้มาจากคัมภีร์โคคัมภีร์
 หนึ่งของอินเดียที่สูญหาย ไปเสียแล้ว ถึงได้ เล่าเรื่องตั้งแต่
 ทวยเทพมาอัญเชิญเสด็จพระนารายณ์ให้อวตารลงมาเป็นพระ-
 รามไปจนกระทั่งถึงตอนจองถนน รวมทั้งหมด ๒๔ ภาพด้วย
 กัน (รูปที่ ๕๒) ต่อจากนั้นจึงไปเล่าต่อบนผนังรอบลาน
 ทักษิณของ วาลย์พระพรหมทางทิศใต้ ไปจน ถึง ตอน อภิเชก
 พระกุกโอรสของพระราม (รูปที่ ๕๓) ลักษณะของภาพสลัก
 มีการเคลื่อนไหวมากยิ่งซึ้นกว่าที่บุโรพุทโธ และการรังเกียจ
 ษัที่ว่างเปล่าเบื้องหลังภาพก็มีมากยิ่งขึ้น นับว่าเป็นต้นเค้าที่
 จะไปสู่ยังศิลปชวาภาคตะวันออกต่อไป แต่ภาพสลักเรื่อง
 รามเกียรติ์รอบเทวาลัยพระอิศวรก็ยังมีคงงามอยู่มาก และงาม
 กว่าภาพสลักเรื่องเดียวกันรอบลานทักษิณเทวาลัยพระพรหม

รอบฐานชั้นนี้ มีขอบทวารลัยพระอิศวรมีภาพ ๒๔ ภาพ แสดงถึงเทพผู้รักษาทิศ ๑๗ องค์เรียงตามลำดับจากทิศตะวันออกออกประทักษิณไปจนทิศใต้ ตะวันตก และเหนือตามลำดับ ดังนี้คือพระอินทร์ (ทิศตะวันออก) พระพหูสัปตี พระอัคนี (๒ รูป แสดงปางกรูณาและปางโกธ) หนุมาน พระยม (ทิศใต้ ๒ รูป) พระพรหมวิษณุเกี พระโนรริต พระอาทิตย์ (๒ รูป) พระวรุณ (ทิศตะวันตก ๒ รูป) พระขันธกุมาร พระพาย (๒ รูป) พระกามเทพ ท้าวกุเวร (ทิศเหนือ) พระโสมหรือพระจันทร์ (ทิศเหนือ) พระวิศวกรรม พระอีสาน (๒ รูป) (รูปที่ ๕๔) พระธรรมา และพระอินทร์ (ทิศตะวันออก)

ผนังด้านในรอบฐานประทักษิณชั้นบนของทวารลัยพระนารายณ์ ทางทิศเหนือของทวารลัยพระอิศวรมีภาพสลักเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพระกฤษณะ แล้วารูปพระกฤษณะเรียงลำดับภาพก็ยังไม่สู้แน่นอนนัก ผู้มีองามผู้ภาวนาจึงได้เรื่องราวเกี่ยรตรอบทวารลัยพระอิศวรไม่ได้ (รูปที่ ๕๕)

ใกล้กับทวารลัยปริมะณันยังมีศาสนสถานเล็กๆ อีกเช่น จันทินาคาสำหรัซึ่งมีภาพสลักเป็นภาพกรอมิเชกของพระศรี (รูปที่ ๕๖) นอกจากนี้ก็มีจันทิสัทชีวันซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของทวารลัยปริมะณัน เป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาและอาจสร้างขึ้นในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ยังมี

ชาวโบราณสถานที่เรียกว่าวังของรตุบาคะ ตั้งอยู่บนเนินเขาทางทิศใต้ของเทวาลัยปรัมบนันนี้อีก รตุบาคะนั้นตามนิยายพื้นเมืองว่าเป็นยักษ์และเป็นบิดาของนางโลโรจงกรังหรือ “หญิงผอม” ที่กล่าวมาข้างต้น ความจริงวังของรตุบาคะนี้แต่เดิมอาจเป็นศาสนสถานก็ได้ มีลายหน้ากาลที่มีริมฝีปากล่างและแขนปรากฏอยู่

ประติมากรรม ได้กล่าวมาแล้วถึงประติมากรรมรุ่นต้นของศิลปะชวากกลางคืออิทธิพลของศิลปอินเดียนิยมราวที่จัดเป็นสมัยที่ ๑ (รูปที่ ๑) อิทธิพลของศิลปอินเดียนิยมที่ ๒ (รูปที่ ๒) บัดนี้จะได้กล่าวถึงสมัยที่ ๓ ต่อไป

ประติมากรรมสมัยที่ ๓ ของศิลปะชวากก็คือประติมากรรมที่ยังคงรักษาสุนทรียภาพตามแบบศิลปอินเดียนิยมคุปะตะไว้ เช่น บำใหญ่ เอวเล็ก โบหน้าแสดงความเมตตากรุณาและเครื่องอาภรณ์ยังคงมีน้อย แต่ในขณะเดียวกันก็มีอิทธิพลของศิลปะพื้นเมืองเข้ามาปะปนด้วย คือยืนตัวตรงแทนที่จะยืนในอาการทรงกึ่ง ประติมากรรมสมัยนี้มีเป็นต้นว่า รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสัมฤทธิ์ ๑๐ กรที่พิพิธภัณฑท์กีมेट กรุงปารีส (รูปที่ ๕๗) เทวรูปศิลาขนาดใหญ่ ๕ รูปจากจังหวัดบานนซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑท์กรุงจาการ์ตา จังหวัดบานนเป็นเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวินิกาย ตั้งอยู่ใกล้กับจังหวัดปะวน

ไม่ห่างจากบุโรพุทโธนัก แต่ในปัจจุบันไม่เหลือซากอะไรแล้ว
 เทวรูปเหล่านี้ก็คือ พระศิวมหาเทพทรงยืนอยู่หน้า โคนนทิ
 พระคณศ (รูปที่ ๕๔) พระนารายณ์ทรงยืนอยู่หน้าพระยาครุฑ
 (รูปที่ ๕๕) พระพรหม และพระภฏาระคุหรือพระอักษัตยะ
 คังที่กล่าวมาข้างต้น (รูปที่ ๖๐) รูปพระคณศซึ่งทรงถือ
 ลูกประคำ เศษงาช้างงาที่หัก ถ้วยขนม และเส็นั้น ยังคง
 แสดงท่าทางสงบบเสวยมอยู่มาก ในบรรดาเทวรูป ๕ องค์เหล่านี้
 รูปพระนารายณ์คงจะสลักขึ้นทีหลังสุด เพราะมีสายรัดองค์ประ-
 กอบอยู่หลายเส้น แสดงให้เห็นว่ามีวิวัฒนาการมากขึ้นแล้ว
 ในระยะนี้ก็ควรรวมพระพุทธรูป รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิ-
 เตศวร และพระโพธิสัตว์ศรีอาริยมตไตรยสัมฤทธิ์ซึ่งค้นพบ
 ในแม่น้ำโกเมริง ใกล้กับเมืองปาเล็มบังทางภาคใต้ของเกาะ
 สุมาตราไว้ด้วย (รูปที่ ๖๑) พระพุทธรูปครองจีวรหมักลุม
 พระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานอภัย พระหัตถ์ซ้ายยึดชายจีวร
 การครองจีวรหมักลุมนี้เป็นของแปลกสำหรับศิลปะชวา พระ-
 พุทธรูปองค์นี้อาจเป็น พระพุทธรูปปางกร ซึ่งเป็นที่นับถือของ
 บรรดาชาวเรอิกไต พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรมี ๘ กรซึ่ง
 อาจมีนามว่าพระอโมฆบาศ พระโพธิสัตว์ศรีอาริยมตไตรยมี
 เจดีย์อยู่เหนือมายพระเกศา ประติมากรรมเหล่านี้อาจถือเป็น
 ศิลปะของอาณาจักรศรีวิชัยบนเกาะสุมาตราได้ นอกจากนี้ก็อาจ

มีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสัมฤทธิ์หุ้มเงิน ซึ่งค้นพบที่เตเกวัน ใกล้เมือง สุการ์ตา หรือ โซโลบนภาคกลางของเกาะชวาอีก (รูปที่ ๖๒) รูปนี้เป็นประติมากรรมสัมฤทธิ์ของชวาที่ใหญ่ที่สุดที่รู้จักกันในปัจจุบันคือสูง ๓๘ เซนติเมตร มีบางท่านกล่าวว่าอาจจัดอยู่ในศิลปะศรีวิชัยได้เช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ประติมากรรมสัมฤทธิ์ ซึ่งเดิม อยู่ใน จันทิเชวู และจันทิ กะละสัน และปัจจุบันได้สูญหายไปแล้วก็คงจะใหญ่กว่านี้มาก อาจมีขนาดถึง ๔ เมตรหรือมากกว่านั้น ถ้าพิจารณาจากฐานศิลาที่ยังคงเหลืออยู่

สำหรับประติมากรรมสมัยที่ ๔ ของศิลปะชวาภาคกลางก็ได้แก่อิทธิพลของศิลปะอินเดียสมัยหลังคุปตะที่แพร่เข้ามา มีทั้งในพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์คงได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดีย สมัยราชวงศ์ปัลลวะทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย เช่น เทวรูปพระนารายณ์จากจิบ์วายทางทิศตะวันตกของเกาะชวา (รูปที่ ๖๓) พระนารายณ์ทรงถือ กธา จักร สังข์ และธรรณี (คอกบัว) มีลักษณะคล้ายศิลปะอินเดีย สมัยราชวงศ์ปัลลวะในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ มาก นอกจากนั้นก็ยังมีบรรดาเทวรูปศิลาบนที่ราบสูงเตียงบางองค์ เทวดาบางองค์เช่นพระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวร ประทับคร่อมอยู่เหนือหลังพาดนะ

พานะเหล่านี้มีลาคับเป็นคนที่แก้มีหน้าเป็นหงส์ ครุฑ และโค ตามลาคับซึ่งเป็นลักษณะพิเศษโดยเฉพาะ ยังมีประติมากรรม เล็ก ๆ หล่อด้วยทองเป็นรูปพระอิศวรและพระอุมาอีก ค้นพบ ที่เคมรุห์ไม่ไกลจากที่ราบสูงเตียงนั้ก มีลักษณะคล้ายกับศิลปะ อินเดียนทางภาคใต้ (รูปที่ ๖๔)

สำหรับประติมากรรมทางพุทธศาสนานี้มีลักษณะค่อนข้างอ้วน เช่น พระพุทธรูปและรูปพระโพธิสัตว์ ที่จันทิเมนคุด และบุโรพุทโธ มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ประติมากรรม ศิลปะ ๓ องค์ภายในจันทิเมนคุดเป็น พระพุทธรูปประทับ นั่ง ห้อยพระบาทปางประทานปฐมเทศนาอยู่กลาง มีพระโพธิสัตว์- อวโลกิเตศวรอยู่ข้างขวา พระโพธิสัตว์วัชรปาณีอยู่ข้างซ้าย สูง ๓,๒.๕๐ และ ๒.๖๐ เมตรตามลาคับ (รูปที่ ๖๕) ใน ระบบของพุทธศาสนาเถรวาทนิกายนันทน พระอาทิตย์พุทธเจ้าอาจ แบ่งพระองค์ออกเป็น ๓ หรือ ๕ ภาคก็ได้ ภาคแรกเรียกว่า ธรรมธาตุได้แก่ พระศรีศากยมุนี พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระโพธิสัตว์วัชรปาณี คือที่จันทิเมนคุดนี้เอง ภาคที่ ๒ เรียกว่าวัชรธาตุได้แก่พระธยานิพุทธเจ้า ๕ พระองค์ ภาคแรก นั้น อาจแสดงถึง พระรัตนตรัยของพุทธศาสนา คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ด้วยก็ได้ ความจริงรูปพระศรีศากยมุนี ระหว่างพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และวัชรปาณีนี้อาจกลาย

มาจากรูปพระพุทธรูประหว่างพระอินทร์และพระพรหมแต่
คงเดิม พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ณ ที่นี้ทรงถือดอกบัว
และมีรูปพระศยานิพุทธรอมิตาภาอยู่เหนือมวยพระเกศา พระ-
โพธิสัตว์วัชรปาณีทางคานซ้ายของพระพุทธรูปแต่เดิมคงทรง
ถือวัชระ พระโษษฐุ์และพระชนงแสดงให้เห็นว่าทรงเคยเป็น
ยักษ์มาก่อน

ที่บุโรพุทโธ พระพุทธรูปได้แก่ประติมากรรมลอยตัวใน
ซุ้มเหนือยอดฐาน ๕ ชั้น และในเจดีย์รายบนยอดเป็นจำนวน
ทั้งสิ้น ๕๐๔ องค์ (รูปที่ ๑๙ และ ๒๐) พระพุทธรูป
เหล่านี้ล้วนประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ครองจีวรห่มเฉียงเรียบ
ไม่มีริ้ว มีชายจีวรหรือสบงซ้อนกันเป็นริ้วอยู่หน้าพระบาท
แสดงปางมารวิชัย ประทานพร สมานธิ ประทานอภัย วิตรรกะ
และประทานปฐมเทศนา ฐานบางครั้งก็มีบัวคว่ำบัวหงาย
ประกอบ บางครั้งก็ไม่มี ลักษณะพระองค์ก่อนข้างอวบน้ำเช่น
ที่จันทิเมนคุด บรรดาพระพุทธรูปที่บุโรพุทโธอาจสลักขึ้นก่อน
พระโพธิสัตว์ ๒ องค์ที่จันทิเมนคุดก็ได้ เพราะที่บุโรพุทโธฐาน
ยังไม่มีเกสรบัวประกอบ แต่ที่พระโพธิสัตว์ ๒ องค์ที่จันทิเมนคุด
นั้นมีแล้ว น่าสังเกตว่าประติมากรรมเหล่านี้สลักด้วยศิลาภูเขาไฟ
ซึ่งมีสีเทาเนื้อแข็งและปรุเป็นรู เหตุนี้จึงนำชมข้างอินโดนีเซีย
ที่สามารถสลักให้ประติมากรรมแสดงชีวิตจิตใจที่ไบหน้าได้
(รูปที่ ๒๒) รวมทั้งรูปร่างก็งดงามด้วย มีบางท่านเสนอว่า

บรรดาพระพุทธรูปที่บุโรพุทโธนี้เป็นต้นเก่าของพระพุทธรูป
 เชียงแสนทางภาคเหนือของประเทศไทย ค้ายเหตุนี้พระพุทธรูป
 เชียงแสนจึงมีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ไปค้าย ขัน
 ข้ำพเจ้าไม่เห็นพ้องค้ายเลย เพราะพระพุทธรูปทั้งสองแห่ง
 มีลักษณะไม่เหมือนกันหลายประการ เช่น รัศมีของพระ
 พุทธรูปที่บุโรพุทโธเล็ก ของพระพุทธรูปเชียงแสนมีรูปร่าง
 เป็นบัวตูมขนาดใหญ่กว่า พระพุทธรูปที่บุโรพุทโธมี
 อุดมโลมประกอบอยู่ค้ายเสมอบนพระนลาฏ แต่พระพุทธรูป
 เชียงแสนไม่เคยมี พระพุทธรูปที่บุโรพุทโธครองจีวรแบบที่ยัง
 ไม่มีชายจีวรพาดอยู่เหนือพระอังสาซ้าย แต่พระพุทธรูปเชียง
 แสนมีเสมอเป็นประจำ ชายจีวรหรือสบบนฐานหน้าพระบาท
 ก็จับเป็นริ้วมากกว่าพระพุทธรูปเชียงแสน พระพุทธรูปที่บุโร
 พุทโธบางองค์แม้มีฐานเป็นกลีบบัวคว่ำบัวหงายแต่ก็ยังไม่มีเกสร
 บัวประกอบ แต่พระพุทธรูปแบบเชียงแสนมีอยู่เป็นประจำ

พระพุทธรูปที่จันทิเชวูยังงมีลักษณะเช่นเดียวกับพระ
 พุทธรูปที่บุโรพุทโธคือค่อนข้างอ้วน แต่ลักษณะสี่พระพักตร์
 ออกจะงดงามน้อยลง ข้อแตกต่างที่สำคัญก็คือพระพุทธรูปที่
 จันทิเชวูเริ่มมีชายจีวรสั้นอยู่เหนือพระอังสาซ้าย ชายจีวรนี้ได้
 แผ่ไปคลุมเหนือต้นพระกรซ้ายค้าย ลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะ
 พิเศษโดยเฉพาะของพระพุทธรูปชาวุ่นหลัง และค้ายเหตุนี้

จึงอาจกล่าวได้ว่า พระพุทธรูปที่จันทิเซว อยู่ในสมัยหลังกว่าที่
บุโรพุทโธคือราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๔ (รูปที่ ๖๗)

สำหรับประติมากรรมในพุทธศาสนาที่หล่อด้วยโลหะก็มี
อยู่เช่นเดียวกันในสมัยนี้ เช่น พระพุทธรูป รูปพระโพธิสัตว์-
อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์วัชรปาณีหล่อด้วยทองซึ่งค้นพบ
ที่บ้านทันทัน ลักษณะหน้าของพระโพธิสัตว์ ๒ องค์แสดง
ให้เห็นว่าได้รับอิทธิพลมาจากศิลป์อินเดีย สมัยหลังยุคตะแลว
น่าเสียดายที่ว่าประติมากรรมทั้งสามรูปได้ถูกไฟไหม้ทำลายเสีย
ในการแสดงที่กรุงปารีสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ (รูปที่ ๖๘)

ประติมากรรมสมัยที่ ๔ ของศิลปะชวาภาคกลางในปลาย
พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ แสดงถึงอิทธิพลของศิลปะสมัย
ราชวงศ์ปาละทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย
(พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๗) โดยเฉพาะจากมหาวิทยาลัย
นาลันทาในแคว้นเบงกอล ซึ่งเป็นศูนย์กลางใหญ่สอนพุทธ-
ศาสนาเถรวาทในขณะนั้น ประติมากรรมศิลาแผ่น
เบื้องหลังมารองรับเศทนต์นั้น จึงกลายเป็นภาพสลักนูนสูงมิใช่
ประติมากรรมลอยตัวตั้งแต่ก่อน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนนก็คือ
พระธยานิพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ซึ่งได้มาจากจันทิเพลาสันใน
สมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อเสด็จประพาสเกาะชวา และปัจจุบันประ-
ดิษฐานอยู่ที่มัมพระมณฑปในวัดพระศรีรัตนศาสดารามกรุง-

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ๓๗

เทพ ฯ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดอีกรูปหนึ่งก็คือรูปพระโพธิสัตว์-
กษิติครรภ์ในวิหารใหญ่ทางทิศเหนือของจันทิเพลาสัน พระ-
โพธิสัตว์ ศีลาองค์นี้ ทรง ถ้อย ดอกบัวใหญ่ อยู่ใน พระหัตถ์ ซ้าย
จากดอกบัวดอกใหญ่มีดอกบัวเล็ก ๆ อีก ๓ ดอกและบนแต่
ละดอกมีเพชรพลอยวางอยู่ เพชรพลอยบนคอกกลางนั้น มีรัศมี
เปลวไฟอยู่เบื้องบน พระโพธิสัตว์องค์นี้ ทรงศิวารมณ์สูง
เครื่องประดับองค์มีมากขึ้น แผ่นเบื้องหลังประกอบเป็นประ-
ภามณฑลมีสายพันธุ์พุกษาและขอบนอกเป็นเปลวไฟ ฐาน
ประดับด้วยกลีบบัวคว่ำบัวหงายและเกสรบัว มีชายเครื่องแต่ง
องค์พาดลงมาอยู่เหนือฐานหลายชั้น ลักษณะเช่นนี้คงเป็น
ของศิลปะชวาภาคกลางตอนปลาย (รูปที่ ๔๐) ที่จันทิเพลาสัน
ยังได้ค้นพบรูปพระภิกษุศิลาปางชัตสมาริเพชรปางสมาริ เป็น
ประติมากรรมลอยตัว ครอบงำห่มเฉียง มีชายจีวรสั้นอยู่
เหนือบ่าแบบเดียวกับที่จันทิเชวู (รูปที่ ๖๕)

สำหรับเทวรูปศิลาในสมัยนี้ก็มีเทวรูปพระอิศวร ซึ่งค้น
พบบนที่ราบสูงเตียง (รูปที่ ๗๐) และโดยเฉพาะเทวรูปพระ
อิศวร (รูปที่ ๔๕) พระพรหม และพระนารายณ์ที่เทวาลัย
โลโรจกรังหรือปรัมบนัน เทวรูปเหล่านี้ล้วนเป็นภาพสลัก
นูนสูงทรงสั้น พระอิศวรทรงมี ๔ กร ถือลูกประคำและเส้ใน
พระหัตถ์เบื้องหลัง มีตรีศูลสลักอยู่เหนือแผ่นเบื้องหลังทาง

ด้านขวา ศิราภรณ์ประดับด้วยห้วกะโหลกและทรงทัดจันทร์
เป็นปิ่น ทรงนาคเป็นสังวาลย์ ประติมากรรมพระอิศวร^๕สูง
๓ เมตรและฐานสูง ๑ เมตร พระหัตถ์ขวายกขึ้นเหนือพระ
อุระ พระหัตถ์ซ้ายถือคอกบัว (?) เทวรูปดังกล่าวคงจะเป็น
ทั้งเทวรูปของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าและเทวรูปฉลองพระองค์ของ
พระเจ้าบาลีตุงคงที่กล่าวมาข้างต้น นอกจากนี้ยังได้ค้นพบ
ศิวลึงค์และฐานที่มีลายสลักงดงามที่กรุปชักหรือจันทินาคาส่า-
หรีซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเทวาลัยปรัมมะนันนัค ที่ปลายฐานสำหรับ
รองรับศิวลึงค์ หรือที่เรียกว่าโยนินันสลักเป็นเศียรนาคกำลัง
รองรับอยู่ (รูปที่ ๗๑)

อิทธิพลของศิลป์อินเดียมัยปาละ โดยเฉพาะที่มหา-
วิทยาลัยนาถันทาเกี่ยวพันกับประติมากรรมสัมฤทธิ์ขนาดเล็กใน
ศิลปะชวามาถกลางตอนปลายเป็นอันมาก ประติมากรรมเหล่านี้
มีเป็นต้นว่าพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทปางประทาน
ปฐมเทศนาซึ่งอาจเป็นพระธยานิพุทธไวโรจนะ บางองค์ก็มี
ลักษณะคล้ายกับพระพุทธรูปองค์กลางในจันทิเมนคุด แต่ลาย
ผ้าบนขอบจีวรเบื้องล่างมีลักษณะแข็งกระด้างมากกว่า และ
บัลลังก์ก็มีลวดลายประดับมากกว่า (รูปที่ ๗๒) นอก
จากนี้ก็มีรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พระโพธิสัตว์
ปัทมปาณีพระโพธิสัตว์วัชรปาณีรวมทั้งพระโพธิสัตว์มัญชุศรี

หล่อด้วยเงิน ซึ่งค้นพบใกล้เมืองสมารังบนฝั่งทะเลทางทิศเหนือ
 ของภาคกลางของเกาะชวา พระโพธิสัตว์องค์หลังนี้แสดง
 ปางศิขารคือเป็นเด็กหนุ่มมีเกศา ๓ ปอยอยู่เหนือเศียร พระ
 หัตถ์ซ้ายทรงถือบัวขาบ (อุบล) ซึ่งมีหนังสือวางอยู่ข้างบน
 ลักษณะใกล้เคียงกับศิลปะปาละ มากจนมีบางท่าน คิดว่าอาจเป็น
 ประติมากรรมแบบปาละ ที่มีผู้นำเข้ามา ในเกาะชวา ได้ค้นพบ
 แผ่นเงินเล็ก ๆ จารึกด้วยตัวอักษรก่อนนาครีฝังอยู่ใต้ฐานอัน
 อาจทำให้กำหนดอายุของประติมากรรมรูปนี้ได้ว่าคงหล่อขึ้น
 ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕ (รูปที่ ๗๓) นอกจากนี้ยังมี
 เทวรูปพระศรี เทพธิดาแห่งความอุดมสมบูรณ์แสดงโดยรวง
 ข้าวในหัตถ์ซ้ายและหัตถ์ขวาปางประทานพร (รูปที่ ๗๔)
 นางศยามตาราหรือตาราเขียวชานา ของพระ โพธิสัตว์อวโลกิเต
 ศวรพระหัตถ์ขวาแสดงปางประทานพร พระหัตถ์ซ้ายทรงถือ
 บัวขาบ (รูปที่ ๗๕) กามเทพ (?) ท้าวกุเวรเทพเจ้าแห่งความ
 มั่งคั่งแสดงลักษณะเป็นชายพุงพลุ้ย หัตถ์ขวาดือมะนาว หัตถ์
 ซ้ายถือพังกอนซึ่งคายเพชรพลอยออกมา ประทับนั่งในท่า
 ดลิตาสน์ห้อยพระขงษ์ขวาลง ใต้พระบาทมีตุ้งเงินซึ่งมีเงินกำลัง
 ไหลเทออกมา ฐานมีลวดลายประดับเป็นรูปสิงห์กำลังขี้อ้าง
 และหน้าฐานยังมีตุ้งเงินวางเรียงรายอยู่อีก ๗ ตุ้ง (รูปที่ ๗๖)
 ในพ.ศ. ๒๔๕๖ ได้ค้นพบประติมากรรมสัมฤทธิ์ ขนาดเล็ก

ประมาณ ๔๐ รูปที่งั้นที่ชุกใกล้กับเมืองเกทริหรือคาทาในภาคตะวันออกของเกาะชวา ประติมากรรมเหล่านี้แสดงถึงวัชรธาคุมณฑล คือมีพระอาทิตย์พุทธเจ้าในรูปของพระมัญชุศรี ๔ พักตร์ทรงแบ่งภาคออกมาเป็นพระธยานิพุทธเจ้า ๔ พระองค์ และยังมีพระวัชรโพธิสัตว์ ๔ องค์ ล้อมรอบพระธยานิพุทธเจ้า แต่ละองค์ และนางตาราอีกเป็นจำนวนมากมายซึ่งพระธยานิพุทธเจ้าได้ทรงบันดาลให้เกิดขึ้น พระวัชรโพธิสัตว์มีเป็นต้นว่าพระโพธิสัตว์วัชรตักขณะซึ่งทรงถือพระขรรค์และหนังสือคล้ายกับพระโพธิสัตว์มัญชุศรี สำหรับนางตาราก็มีเป็นต้นว่านางตาราที่เกี่ยวข้องกับดนตรี พวงดอกไม้ เพลง และการฟ้อนรำ นางหนึ่งกำลังทำท่าตีพิณเพื่อบูชาพระธยานิพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังมีนางรูปตาราและบุษปตารารีก นางแรกเกี่ยวกับเครื่องบูชาและนางที่ ๒ เกี่ยวกับดอกไม้ นางดังกล่าวมักจะอยู่ที่มุมของมณฑลรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสซึ่งมีเทวดาคองค้ออื่น ๆ ในวัชรธาคุมณฑลอยู่ภายใน น่าเสียดายที่ว่าหลายรูปได้ถูกไฟไหม้ทำลายเสียในการแสดงที่กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ (รูปที่ ๗๗ ก.-ง) ประติมากรรมสัมฤทธิ์ในสมัยนี้บางรูปใช้ทองประดับเป็นอนุโลมและริมีฉปากกลางซึ่งแสดงให้เห็น ถึงอิทธิพลของศิลปินเขี้ยวสมัยปาละจากมหาวิทยาลัยนาลันทา ในสมัยนี้ได้ค้นพบเทวรูปพระศิวมหาเทพสัมฤทธิ์ ๔ กร มีเงินและทองฝังซึ่ง

สวยงามอย่างยิ่ง ในภาคกลางของเกาะชวาเช่นเดียวกัน พระ-
หัตถ์ซ้ายทรงถือแส้และหม้อน้ำมนต์ อายุอาจอยู่ในราว
พุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ (รูปที่ ๗๘)

ประณีตศิลป์ ประณีตศิลป์ในศิลปะชวาภาคกลางส่วน
ใหญ่ได้แก่ตัวตสัมฤทธิ์ซึ่งใช้ในพิธีในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน
เช่น ถาดสัมฤทธิ์ซึ่งใช้สำหรับวางกระติ่ง ภาชนะเผาเครื่อง-
หอม คนโทน้ำ ฯลฯ ถาดนี้เรียกชื่อในภาษาอินโดนีเซียว่า
คลัม ตรงกลางถาดมักประดับด้วยลายปูนถมฉลุคือแจกันปัก
ดอกบัว เครื่องหมายแห่งความอุดมสมบูรณ์ และความ มั่งคั่ง
(รูปที่ ๗๙) สำหรับกระติ่งสัมฤทธิ์นี้มีรูปร่างต่าง ๆ กัน
ใบหนึ่งมียอดเป็นนิ้วระ ๕ ยอดอยู่เหนือกลีบบัวคว่ำบัวหงาย
ถัดลงมาเป็นเศียร ๔ เศียรซึ่งอาจหมายถึงพระอาทิตย์พุทธเจ้า
ในรูปของพระมัญชุศรีอยู่เหนือกลีบบัวคว่ำบัวหงายอีกค่อหนึ่ง
แล้วจึงถึงตัวกระติ่งซึ่ง ประกอบด้วยลวดลายซึ่งว่ากันว่า เป็น
เครื่องหมายของพระธยานิพุทธเจ้า ๔ พระองค์ แล้วจึงถึงแนว
วัชรนอนและลายกลีบบัวคว่ำบัวหงายอีกครั้งหนึ่ง (รูปที่ ๘๐)
กระติ่งสัมฤทธิ์บางใบ (รูปที่ ๘๑) รวมทั้งวัชรคู่ในศิลปะชวา
ภาคกลาง (รูปที่ ๘๒) มีลักษณะคล้ายกับโบราณวัตถุที่เรา
จัดไว้ในศิลปะลพบุรีมาก นอกจากนี้ก็มีตะเกียงสัมฤทธิ์ซึ่งเป็น
สิ่งสำคัญมากในศิลปะชวาภาคกลาง ประดับด้วยลวดลายต่าง ๆ

กัน เช่นรูปกิงรี (รูปที่ ๔๓) รูปครุฑ ดอกบัวรูปสตรี
และงู วลา นอกจากนี้ก็ยังมีตรีศูลสัมฤทธิ์ (รูปที่ ๔๔)
และแผ่นทองตัดเป็นรูปต่าง ๆ เช่น คน สัตว์ และสิ่งของวลา
(รูปที่ ๔๕) สำหรับฝังภายใต้ศาสนสถานอีก

ศิลปะชาวภาคตะวันออกเฉียง

ได้กล่าวมาแล้วว่าในศิลปะชาวภาคตะวันออกเฉียง อิทธิพลของศิลปะอินเดีย ได้เสื่อมลง อิทธิพลพื้นเมืองโดยเฉพาะตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ได้มีมากขึ้น และยังมีอิทธิพลศิลปะจีนเข้ามาผสมอีก ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงสถาปัตยกรรมและลวดลายเครื่องประดับ ประติมากรรม และประณีตศิลปตามลำดับ ในขั้นต้นจะกล่าวถึงเกาะชาวภาคตะวันออกเฉียงก่อน แล้วจึงจะกล่าวถึงเกาะสุมาตราและบาหลีต่อไป

สถาปัตยกรรมและลวดลายเครื่องประดับ

เกาะชาวภาคตะวันออกเฉียง

ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๔๗๐ ราชธานีของชวาได้ย้ายไปอยู่ยังภาคตะวันออกเฉียงของเกาะ สำหรับสถาปัตยกรรมในตอนนี้อาจกล่าวถึงสระน้ำที่จาลาตุณฑาได้ก่อนอื่น สระน้ำนี้สร้างขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ บนเนินเขาทางทิศตะวันตกของภูเขาเป็งกุกุหงัน ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของภาคตะวันออกเฉียงของเกาะชวา รูปร่างของภูเขาอันแปลกประหลาดเพราะเป็นยอดสูงล้อมรอบด้วยยอดขนาดกลาง ๔ ยอดและยังมียอดเดี่ยว ๆ อยู่เบื้องล่างล้อมรอบอีก ๔ ยอด ทำให้มีลักษณะคล้ายกับเขาพระสุเมรุของอินเดียอย่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้มีศาสน-

สถานถึง ๘๑ แห่งสร้างชั้นบนภูเขา เขาเป็นงูกุหงันสูงกว่าระดับน้ำทะเลระหว่าง ๗๕๐—๑๕๐๐ เมตร ศาสนสถาน ๘๑ แห่งตั้งกล่าวได้ถูกค้นพบระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๘—๒๔๘๓ ส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนลาดเขาทางทิศตะวันตก ณ ที่นี้ขอกกล่าวไว้ด้วยว่าศาสนสถานในภาคตะวันออกของเกาะชวา ผิดกับภาคกลางคือศาสนสถาน ส่วนใหญ่ในภาคกลางของเกาะชวาหันหน้าไปทางทิศตะวันออก แต่ศาสนสถานในภาคตะวันออกกลับหันหน้า ไปยังทิศตะวันตก คือหันหน้าไปยังภาคกลางของเกาะชวานั่นเอง

สระที่จาลาตุณฑาประกอบด้วยสระน้ำสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๑๖ x ๑๓ เมตร บางส่วนก็เจาะตัดเข้าไปในลาดเขา สระน้ำได้รับน้ำจากภูเขาเป็นงูกุหงันซึ่งเปรียบเสมือนน้ำอมฤตของเขาพระสุเมรุ มีนิยายเล่าว่าครั้งหนึ่งได้มีการย้ายเขาพระสุเมรุจากประเทศอินเดียไปยังเกาะชวา แต่ส่วนหนึ่งได้หลุดหายไประหว่างการเดินทาง ด้วยเหตุนี้จึงต้องแยกยอดและตัวภูเขาออกจากกัน ตัวภูเขาได้แก่เขาซึ่งเรียกว่าเขาพระสุเมรุทางทิศตะวันออกของเกาะชวา ส่วนยอดก็ได้อีกภูเขาเป็นงูกุหงันนั่นเอง น้ำที่ไหลลงมายังสระจาลาตุณฑาจึงเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ ไหลออกมาจากช่องกลางซึ่งก่อเป็นส่วนสูง ๘ ยอดล้อมรอบเลียนแบบเขาพระสุเมรุ และที่ฐานก็มีรูปพระยานาคล้อมรอบ

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ๔๕

อีกต่อหนึ่ง (รูปที่ ๘๖) นานไ้ไหลจากสระเล็กลงไปยังสระใหญ่ ผนังสระใหญ่สลักเป็นเรื่องราวของราชวงศ์ปาดทพ ในมหากาพย์เรื่องมหาภารตะ ภาพสลักเหล่านี้จบลงด้วยเรื่องราวของพระอุษยน์ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายในราชวงศ์ปาดทพ ความจริงคงมีความสัมพันธ์กันระหว่างพระอุษยน์กับพระเจ้าอุษยน์หรือที่มันักปราชญ์บางท่านกล่าวว่า คือพระเจ้าอุทัย ทิทยวร มันที่ ๑ ของขอมผู้เป็นพระราชบิดาของพระเจ้าไอร์ลังคะ แต่เนื่องจากมีจารึกศักราชปรากฏอยู่บนผนังสระกันหลังตรงกับ พ.ศ. ๑๕๒๐ สระนี้จึงไม่อาจเป็นที่ฝังพระอัฐิของพระเจ้าอุษยน์ผู้ครองราชย์อยู่บนเกาะมาหลจนถึง พ.ศ. ๑๕๖๕ ได้ อย่างไรก็ตามได้ค้นพบหีบศิลาฝังอัฐิธาตุอยู่ใต้สระน้ำนี้ด้วย น้ำนี้จึงถือว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์และจากสระก็ได้ไหลต่อลงไปยังประชาชนและพื้นที่นาของล่าง ด้านหนึ่งของสระซึ่งสูง ๕ เมตรได้ตัดเข้าไปในภูเขาและอาจเคยมีประติมากรรมตั้งอยู่ข้างบน ด้านข้างของสระได้สร้างเป็นที่อาบน้ำเล็ก ๆ ด้วย

ในสมัยนี้คือราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ได้มีถ้ำซึ่งเป็นที่อยู่ของนักบวชหลายแห่งในภาคตะวันออกของเกาะชวา เช่นถ้ำชื่อเสลามัง-เคลงใกล้เมืองตลงอากรุงทางทิศใต้ มีหน้ากาลใหญ่สลักอยู่เหนือหน้าถ้ำ (รูปที่ ๘๗) ผนังถ้ำสลักภาพเรื่องอรชุน

วิวาหะตอนที่พระอินทร์ ทรงสั่งให้นางอัปสรลงมาทำลายการ
 บำเพ็ญตบะของพระอรชุนบนเขาอินทรกนิชะ (รูปที่ ๔๔) ถัด
 หนึ่งเป็นถ้ำของพระสงฆ์ในพุทธศาสนา เพราะได้ค้นพบซาก
 โบราณวัตถุสถานทางพุทธศาสนาใกล้ๆ หลายแห่ง ยังมีถ้ำอีก
 ถ้ำหนึ่งซึ่งอยู่ใกล้เคียงกัน ชื่อคูวาปาซีร์ สลักภาพบนฝาผนัง
 เกี่ยวกับเรื่องอรชุนวิวาหะตอนนั้นเช่นเดียวกัน การที่ถ้ำใน
 พุทธศาสนาชอบสลักภาพตอนนี้อาจเป็นเพราะคล้ายกับตอนที่
 ธิคาพระยามารเข้าไปยั่ววนพระพุทธรองค์ใด มีบางท่านเสนอ
 ว่าถ้ำคูวาปาซีร์นี้อาจเป็นที่ประทับของนางราชบัตินีพระอัยยิกา
 ของพระเจ้าราชสันครในราชวงศ์มัชปาหิต นางราชบัตินีทรง
 ผนวยเป็นรูปซีและสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๑๘๙๓ ในภาพสลัก
 ของถ้ำภาพตัวละครที่ติดตามพระเอกหรือที่เรียก ในภาษาอิน-
 โดนีเชื่อว่าปะนะกะวันได้ปรากฏขึ้นแล้ว ยังมีถ้ำอีกถ้ำหนึ่งชื่อ
 เสลามังเคลงเช่นเดียวกันตั้งอยู่ใกล้กับเมืองเกทิริ หรือเมือง
 ตาฮา ถ้ำนี้เจาะแบ่งเป็น ๔ ห้อง ผนังประดับด้วยลายสลักเป็น
 รูปภูเขาลูกและเมฆ มีรูปมนุษย์และสัตว์ปะปนอยู่ในนั้น บางภาพ
 อาจเป็นภาพในป่าซำมีหีบศพ รูปสามเหลี่ยมวางอยู่เหนือเสา
 สำหรับใส่กระดูกของผู้ตายไปแล้ว ดังที่พวกคยักยังคงใช้
 กันอยู่ในปัจจุบันด้วย

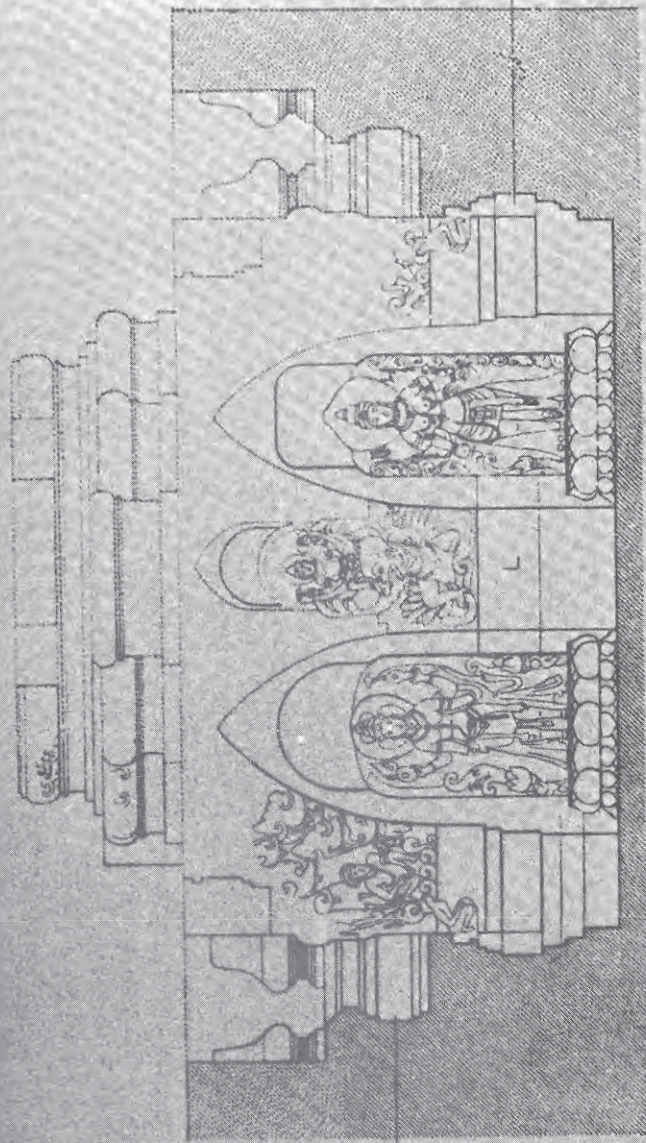

FIG. 8. RECONSTRUCTION OF THE BATHING-PLACE AT BELAHAN

แผนผัง บ
๖^๖
สระอาบน้ำที่เบลาตัน

ท่อจากนี้จะย้อนกลับมายังภูเขาเป็นงูหนึ่งงูอีก คือสระ
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

โจการ์ตาหรือมัชปาหิต ทางทิศเหนือของเกาะชวาภาคตะวันออก (รูปที่ ๕๐) ฉัตรของพระนารายณ์อยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงจาการ์ตา ฉัตรของพระศรีและลักษมีอยู่ในสวนสาธารณะที่เมืองสุราบายา ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของเกาะชวาภาคตะวันออก เช่นเดียวกัน และปลายท่อน้ำบางชั้นก็อยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองมอคโจการ์ตา สระน้ำที่เบลาหันนี้คงสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๑๕๘๒ ใกล้กับสระยังมีซากเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายปรากฏอยู่ด้วย (รูปที่ ๕๑)

ต่อมามีศาสนสถานที่สำคัญอีก ๒ แห่งในเกาะชวาภาคตะวันออก คือจันทิงชาเวนดาร์และจันทิงกิดาล จันทิงชาเวนดาร์อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมือบลิตาร์ ทางทิศใต้ของเกาะชวาภาคตะวันออก และคงสร้างขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ฐานและหลังคามีสลักขมะสูงชันแต่ตัวอาคารตรงกลางก็ยังไม่เล็กลง ปัจจุบันความสูงทั้งหมดของศาสนสถานมีประมาณ ๑๐.๖๕ เมตร แต่ความสูงคงเดิมคงเป็น ๑๕ เมตร ฐานกว้าง ๗ เมตรและตัวอาคารกว้าง ๕.๒๐ เมตร ลวดลายเครื่องประดับ ได้สลักจากสูงลงมาหาค้ำแต่ก็ยังสลักไม่สำเร็จ ลวดลายที่น่าสนใจก็คือลายใบไม้ปลายแหลมหรือลายขนนก ๒ ข้างของบันไดค้ำหน้าชั้นไปจนกระทั่งถึงยอดฐาน อาจเป็นต้นเค้าของประตุมียกในสมัยอิสลามก็ได้ มีฐานสลัก

เป็นรูปครุฑเล็ก ๆ อยู่ทางคันทันหน้าของศาสนสถาน เหตุนี้
 จันทิแห่งนี้คงสร้างขึ้นเป็นเทวาลัยของพระนารายณ์ เพศาน
 ศิลาของห้องกลางสลักเป็นรูปพระอาทิตย์ทรงม้า ม้ามีหูใหญ่
 กล้ายหูค้างคาว หลังคาสูงแบ่งออกเป็น ๓ ชั้น ยอดเป็นรูป
 สี่เหลี่ยม (รูปที่ ๕๒)

จันทิที่ศาลตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองมาลังทาง
 ภาคกลางของเกาะชวาภาคตะวันออก มีแผงผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยม
 จตุรัสกว้างยาวด้านละ ๘.๓๖ เมตร มีมุขหน้าและบันไดอยู่
 ทางทิศตะวันตก ฐานและตัวอาคารมีฐานเดี่ยว ๆ รองรับอีกต่อ
 หนึ่ง ตัวอาคารค่อนข้างเตี้ยลงในเมื่อเปรียบเทียบกับฐานและ
 หลังคา ฐานมีรูปสิงห์ประดับอยู่ที่มุม (รูปที่ ๕๓) มีหน้ากาล
 ประดับอยู่เหนือประตูเข้าไปภายในตัวอาคารและเหนือซุ้ม รูป
 มกรมิได้ปรากฏอยู่ที่ส่วนล่างของซุ้มดังใน ศิลปชวาภาคกลาง
 แต่ปรากฏอยู่ในวงกลมบนตัวอาคาร และ มักกลายรูปเป็นลาย
 พันธุ์พฤกษาไป หน้ากาลมักปรากฏอยู่โคก ๆ ในศิลปชวา
 ภาคตะวันออกและมีริมฝีปากล่างเข้ามาประกอบ ลายเปลวไฟ
 เหนือหน้าผากก็หายไป กลับกลายเป็นต้นปาริชาติซึ่งบางครั้งก็
 มีลักษณะคล้ายตรีศูลเข้ามาแทนที่ ที่จันทิที่ศาลนี้ต้นปาริชาติได้
 สลักทำขึ้นไปอยู่เหนือหน้ากาลมาก (รูปที่ ๕๔) ลายรูปแจกัน
 ที่สลักอยู่บน ฐานก็ สลักเป็นลายเส้น อย่างคร่าว ๆ ลวดลาย

เครื่องประดับที่งามที่สุดที่จินตนิพนธ์ก็คือภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับพระยาครุฑซึ่งใช้ประดับฐาน เรื่องพระยาครุฑนี้มีปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มแรกของมหากาพย์มหาภารตะซึ่งมีชื่อว่าครุฑเยษภาพสลักเรื่องพระยาครุฑมีปรากฏอยู่ที่จินตนิพนธ์ เกตาคนและสุกหซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป เรื่องมีอยู่ว่านางวินตามารดาของพระยาครุฑ ได้แพ้นั้น ตกเป็นทาสแก่น้องสาว ของตนเองคือนางกัทรุผู้เป็นมารดาของนาค เพื่อจะได้มารดาของตน พระยาครุฑจึงต้องไปชะโมยน้ำอมฤตมาจากบรรดาเทวดา พระยาครุฑไปชะโมยเอาน้ำอมฤตมาให้นาคเพื่อจะได้มารดาของตนสำเร็จ แต่พระอินทร์ก็มาขโมยกลับไปได้ ที่จินตนิพนธ์ช่างสลักได้สลักเรื่องพระยาครุฑแต่เพียง ๓ ตอน และก็ไม่ได้เรียงไว้ตามลำดับเรื่องด้วย คือในชั้นต้นเป็นพระยาครุฑกำลังแบกมารดาของตน ต่อมาเป็นภาพกำลังแบกน้ำอมฤต (อยู่ด้านหลังของศาสนสถาน) (รูปที่ ๕๕) และต่อมาก็เป็นรูปนาค เรื่องพระยาครุฑนี้นิยมสลักเพื่อให้ต้องกับการปลดปล่อยวิญญาณของผู้ที่ตายไปแล้วให้เป็นอิสระนั่นเอง หลังจากของจินตนิพนธ์แต่เดิมคงสูง ๑๗ เมตร แต่ในปัจจุบันสูงเพียง ๑๒.๕๐ เมตรเท่านั้น จินตนิพนธ์เป็นที่ฝังพระอัฐิของพระเจ้าอนุชบตีในราชวงศ์สิงหาสำหรับผู้สิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๑๗๘๑ และเนื่องจากระยะเวลา ระหว่างพิธีศราทเพื่ออุทิศจันท์เมื่อสร้างสำเร็จ

แล้วกับเวลาสิ้นพระชนม์ของพระราชาองค์นั้นมักห่างกัน ๑๒ ปี เราจึงอาจกล่าวได้ว่าจินตนิมิตกาลสร้างสำเร็จใน พ.ศ. ๑๘๐๓

ในระยะนี้ ลายกาล—มกร ได้หายไปจากศิลปะชาวภาคตะวันออกเฉียงใต้มาแล้ว และบางครั้งก็มีลายกาล—มฤค เข้ามาแทนที่ คือมกรนั้นมีกวางเข้ามาแทนที่ปลายวงโค้งทั้งสองด้าน ลายกาล—มฤคนี้บางครั้งก็ใช้เป็นรัศมีรอบบุคคลสำคัญหรือในเกาะบาทลืออาจใช้หมายถึงสายรุ้งก็ได้ หน้ากาลนั้นบางครั้งก็เหลือนัยนัยตาข้างเดียว (รูปที่ ๕๖)

พระเจ้าวิษณุวรณะแห่งราชวงศ์สิงหาสำหรับผู้ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าอนุชบดีสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๑๘๑๑ ได้มีการสร้างประติมากรรมฉลองพระองค์เป็นเทวรูปในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายที่วาเลรี และเป็นพระพุทธรูปที่ชัชชุนามหลังนี้ก็คงกลายเป็นजाโกหรือคุมบั้งในปัจจุบัน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงของเมืองมาลัง ตรงกลางของเกาะชวาภาคตะวันออกเฉียง พิธีอุทิศเจตจำนงใจเป็นศาสนสถานอาจกระทำใน พ.ศ. ๑๘๑๑ หรือ ๑๘๒๓ เพราะเวลาสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าแผ่นดินและพิธีศราทธอุทิศศาสนสถานมักห่างกัน ๑๒ ปี เสมอ ดังกล่าวมาแล้ว แผนผังของเจตจำนงใจโกหรือคุมบั้งแตกต่างจากศาสนสถานอื่น ๆ คือตัวศาสนสถานมีฐานรองรับ ๓ ชั้น ด้านหน้าของฐานยื่นยาวออกไปห่างจากตัวศาสนสถานมากและหันไป

ทางทิศตะวันตก (แผนผังที่ ๗) แผนผังเช่นนี้อาจได้รับแบบ
 อย่างมาจากศาสนสถานในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ก็ได้ หลังจาก
 และส่วนใหญ่ของศาสนสถานได้หักพังลงมาหมดแล้ว เหตุนี้จึง
 ไม่สามารถทราบได้ว่าหลังคาเดิมมีรูปร่างเป็นอย่างไร (รูปที่
 ๕๗) จันทิจาโกเป็นพุทธสถานอย่างแท้จริง ภาพสลักบนฐาน
 นั้นต้องดูตามแบบเวียนชัย (ปรสัพย) ฐานชั้นแรกสลักภาพ
 เรื่องคันถริกจากเรื่องปัญจตันตระภาษาชวา ต่อจากนั้นจึงถึง
 เรื่องกฤษณะครุฑคือเรื่องยักษ์ที่ไปปลดปล่อยสหายของตนออก
 มาจากนรก เรื่องนี้ได้สลักต่อขึ้นไปจนถึงฐานชั้นที่ ๒ แล้ว
 จึงถึงเรื่องการวิวาทระหว่างราชวงศ์ปาณฑพและโกรพในมหา-
 ภารตเรื่องมหาภารตะ ตั้งแต่พวกปาณฑพถูกขับไล่ออกจาก
 เมืองไปจนกระทั่งถึงพระอรชุนไปบำเพ็ญตบะบนเขาอินทริกัส
 (รูปที่ ๕๘) ฐานชั้นที่ ๓ คือชั้นบนสลักเรื่องอรชุนวิวาหะ
 บนตัวศาสนสถานเอง สลักภาพจากเรื่อง กฤษณะฉายณะ คือ เรื่อง
 ประวัติของพระกฤษณะ ห้องกลางของศาสนสถานรวมทั้งซุ้มใน
 ผนักชั้นนอกและบนหลังคาเคยมีประติมากรรม ประติมากรรมอยู่
 ล้อมรอบรูปพระโอโมฆมาศขนาดใหญ่คือพระโพธิสัตว์อวโล-
 กิตศวร ๘ กร ประติมากรรมเหล่านี้มีนางศยามตารา พระ-
 สุธนกุมาร (รูปที่ ๕๙) หัยกรีพและนางภฤกษี (รูปที่ ๑๐๐)
 นอกจากนี้ก็มีพระชยานิพุทธเจ้าและนางตาราอีกอย่างละ ๕ องค์

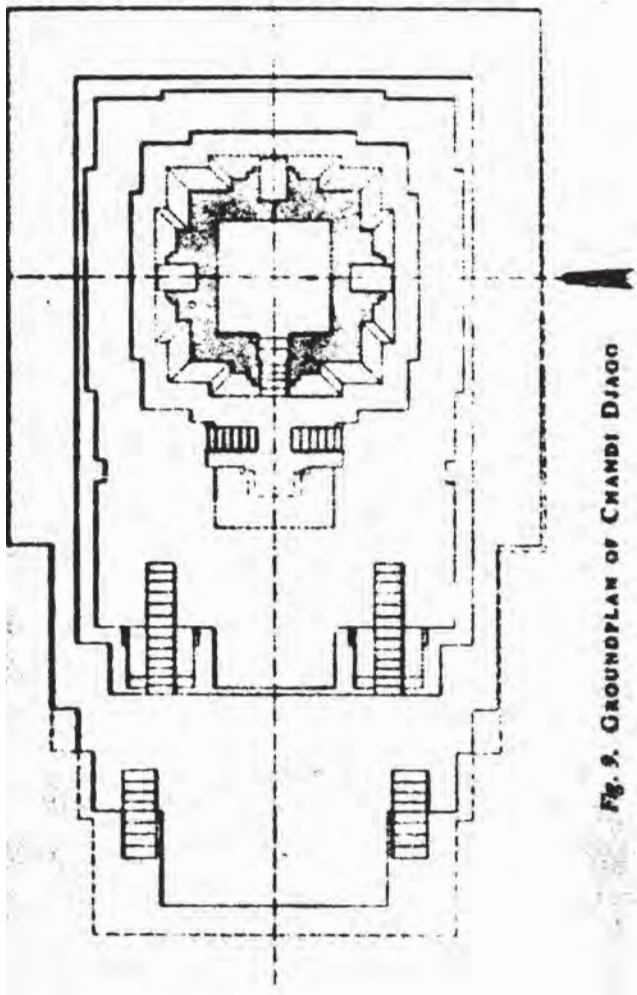

Fig. 9. GROUNDPLAN OF CHANDI DJAGO

အမှတ် ၉
စာရွက် ၈

အမှတ် ၉

ซุ้มหนึ่งประดิษฐานรูปพระไกรพ (อิศวรปางไกรธ) ด้วย
ประติมากรรมเหล่านี้มีอักษรนาครีจารึกอยู่เบื้องหลัง แสดงให้
เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ
ประเทศอินเดียที่อาจเข้ามาใหม่ ลักษณะของประติมากรรม
ลอยตัวและสลักบนฐานที่จันทิชาโกแตกต่างกันมาก อาจแสดง
ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างอิทธิพลของศิลปะพื้นเมืองของ
ชาวเอง ลักษณะของภาพสลักคล้ายวาหยังหรือหนังตะลุงของ
ชาว มีต้นไม้คั่นอยู่ระหว่างภาพและมีลายม้วนขมวด ลาย
เปลวไฟ ฯลฯ ประกอบเป็นพื้นเบื้องหลัง บางครั้งก็มีหน้า
กาลปรากฏอยู่ด้วย บุคคลสำคัญบางคนก็มีลายกาลม-ฤคอยู่
เบื้องบนศีรษะเป็นดั่งรัศมี ภาพสลักบนฐานที่จันทิชาโกมักอยู่
ระหว่างแนวลาย ๒ แนวทำให้ภาพดูหนาแน่นเกินไป ภาพ
ตัวตลกหรือปนะกะวันก็มีปรากฏอยู่ด้วย บางท่านเสนอว่า
จันทิชาโกที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบันมิได้สร้างขึ้นเป็นที่ฝัง พระ
อัฐิของพระเจ้าวิษณุวรมณะในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ หาก
แต่เป็นศาสนสถานที่พระเจ้า อาทิตยวรมัน กษัตริย์แห่งเกาะสุ
มาตราทรงบูรณะขึ้นใหม่ทั้งหมดใน พ.ศ. ๑๘๘๖ หน้ากาล
ที่จันทิชาโกมีลักษณะ เป็นแบบศิลปะชาวภาคตะวันออกเฉียง
แท้จริง คือไม่มีหน้าเหมือนสิ่งที่ยินดีดังในศิลปะชาวภาค
กลาง ที่จันทิชา โกหน้ากาลคล้ายรากษสมีเขี้ยว ประกอบ

นัยน์ตาไปนูน แขนมีกรงเล็บยกขึ้นในท่าชู แขนนี้มักมี
ปรากฏอยู่เสมอสำหรับศิลปะชวาภาคตะวันออก และอาจมีนาค
เข้ามาประกอบทั้งสองข้างแทนที่มกร เนื้อแก้วมีเขาและมี
กะโหลกศีรษะคนอยู่ระหว่างเขาค้วย ลายเปลวไฟเหนือหน้า
ผากหายไปกลายเป็นลายรูปสามเหลี่ยมเหนือคางมุก หูหรือ
เครื่องประดับ หูยังคงอยู่ มีเขาแหลมงอกขึ้นมาจากแก้ม
(รูปที่ ๑๐๑) พื้นของห้องกลางของจันทิชาโกสูงกว่าระดับ
พื้นดินโดยรอบ ๗.๕๑ เมตร ประตูสูง ๑.๗๗ เมตร กว้าง
๘๔ เซนติเมตร เสาและทับหลังประตูประดับด้วยลายก้านขด
ตามแบบของศิลปะชวาภาคตะวันออก ลายก้านขดนี้ออกมาจาก
หางสัตว์ซึ่งมีใบหูใหญ่ ใต้เสาประตูมีรูปสิงห์ (รูปที่ ๑๐๒)
บันไดจากลานชั้นที่ ๒ ขึ้นไปยังชั้นที่ ๓ ก็มีลวดลาย
ประดับมากเช่นเดียวกัน มีลายก้านขดออกมาจากหลังสิงห์ซึ่ง
กำลังหันหน้าไปมองเบื้องหลัง ลายรูปสามเหลี่ยมบนมุมบน
ของราวบันไดและบนลายก้านขดนั้น เป็น ลักษณะ โดยเฉพาะ
ของศิลปะชวาภาคตะวันออก (รูปที่ ๑๐๓)

ใน พ.ศ. ๑๘๓๕ พระเจ้ากฤตนครกษัตริย์องค์สุดท้าย
แห่งราชวงศ์สิงหาส่าหรีได้สิ้นพระชนม์ลง ปรากฏว่าพระองค์
ทรงถูกปลงพระชนม์ในขณะที่กำลังเสวยเลี้ยง อยู่กับ อัครมหา
เสนาบดีของพระองค์เอง จารึกใน พ.ศ. ๑๘๕๔ ได้กล่าว

ถึงการสร้างศาสนสถานอุทิศแด่ นักบวชที่ได้สิ้นชีพไปพร้อมกับพระองค์ นักบวชดังกล่าวอาจอยู่ในนิกายตันตระซึ่งกำลังเป็นที่นิยมกันอยู่ในขณะนั้นก็ได้ พระเจ้ากฤตนครทรงมีเทวาลัยที่ฝังพระอัฐิมากกว่าหนึ่งแห่ง แห่งหนึ่งคงเป็นจันทิจารีและอีกแห่งหนึ่งก็คงเป็นจันทิสิงหาสำหรับ ซึ่งสร้างขึ้นตรงที่พระองค์สิ้นพระชนม์นั่นเอง จันทิสิงหาสำหรับได้รับการบูรณะระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๘—๒๔๗๙ ลวดลายเครื่องประดับยังสลักไม่สำเร็จโดยเฉพาะชั้นล่าง ทั้งนี้ก็เพราะช่างได้เริ่มสลักจากข้างบนลงมาก่อนเสมอ จันทิสิงหาสำหรับประกอบด้วยฐานชั้นล่างรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและฐานชั้นกลาง ซึ่งมีมุขยื่นออกมาทั้งสี่ด้านเพื่อรองรับตัวเทวาลัย และหลังคาแต่จันทิสิงหาสำหรับก็มีลักษณะผิดแปลกออกไปจากจันทิอื่น ๆ คือห้องกลางสำหรับไว้เทวรูปนั้นอยู่ในตัวฐานชั้นกลาง และมุขของฐานที่ยื่นออกมาทั้งสี่ทิศก็กลายเป็นห้องเล็กๆ ไปตัวเทวาลัยอยู่ชั้นบนแต่ก็ขึ้นไปไม่ได้เพราะมีแต่เพียงรูเจาะอยู่ระหว่างเพดาน ห้องกลาง ข้างล่าง กับ พื้น หลังคาเท่านั้น (รูปที่ ๑๐๔) ห้องกลางในฐานชั้นกลางประดิษฐานคิวลิ่งค์ส่วนห้องเล็กๆ อีก ๓ ทิศมีรูปนางทศกาศอยู่ทางทิศเหนือ (รูปที่ ๑๐๕) พระคณศอยู่ทางเบื้องหลังคือทิศตะวันออก (รูปที่ ๑๐๖) พระครุ—อักษตยะ ทางทิศใต้ (รูปที่ ๑๐๕)

และมีรูปพระนันทิศวรและมหา กาล อยู่ใน ชุ่ม เป็น ทวาร บาล ๒ ข้างทางเข้าทางทิศตะวันตก ฐานของจันทิศิงหาสำหรับมี ท่อน้ำทางทิศเหนือ จันทิศิงหาสำหรับเองมีรูปร่าง คล้ายกับ ศิวลึงค์และเขาพระสุเมรุ ก็อ้อมยอดใหญ่อยู่ตรงกลางล้อมรอบ ด้วยยอดเล็กๆ เหนือมุกช่ออีก ๔ ยอด ชุ่มบนตัวเทวาลัยข้าง บนคงไม่มีประติมากรรมประดับเพราะ อยู่เบื้องหลังยอดคของมุก หน้ากาลที่จันทิศิง หา สำหรับ ไม่มีริมฝีปากกลาง มีลายพันธุ์ พฤษณาเข้ามาประกอบมาก แต่ก็สลักสำเร็จเฉพาะหน้ากาลที่ อยู่บนค้ำบนของตัวอาคารเท่านั้น (รูปที่ ๑๐๔)

จันทิจาวี ซึ่งเป็นเทวาลัยที่ฝังพระอัฐิของพระเจ้ากฤตนคร เช่นเดียวกับจันทิศิงหาสำหรับอาจสร้างขึ้นในราว พ.ศ. ๑๘๕๐ ตั้งอยู่เชิงเขาเวลิริงตรงข้างกับเขาเปนนังกุหงัน ได้รับการบูรณะ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๑—๒๔๘๔ โดยได้บูรณะส่วนบน และส่วนฐานแยกออกจากกันตามแบบวิธีอินส์ติไลซิส และ ปัจจุบันก็ยังคงวางอยู่ใกล้เคียงกัน หนังสือนาครกฤตาคมซึ่ง แต่งขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ได้ย้มาถึงลักษณะผสม กันระหว่างศาสนาพราหมณ์ลัทธิ ไศวนิกายและพุทธ ศาสนาที่ จันทิจาวี และอาจเป็นด้วยเหตุนี้เองยอด ของ จันทิจึงมีรูปร่าง คล้ายเจดีย์ ในขณะที่ประติมากรรมที่ค้น พบ อยู่ใน ศาสนา พราหมณ์ลัทธิ ไศวนิกาย หนังสือนาครกฤตาคมกล่าวว่ายอดของ

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล

๕๗

จันทิภาวี ได้ถูกฟ้าผ่าใน พ.ศ. ๑๘๗๔ และได้รับการปฏิสังขรณ์ใน พ.ศ. ๑๘๗๕ ตัวจันทิสร้างอยู่เหนือฐานสูง มีคูน้ำล้อมรอบ หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเป็นพิเศษ มีฐานซึ่งแต่เดิมคงมีอาคารไม้ ๓ หลัง ตั้งอยู่ข้างบนอยู่หน้าจันทิ ประดับด้วยภาพสลักเล่าเรื่อง ลักษณะเป็นธรรมชาติยิ่งกว่าจันทิอื่น ๆ แต่ก็ยังไม่สามารถทราบได้ว่าเป็นเรื่องอะไรแน่ มีข้อน่าสังเกตว่าในภาพสลักเหล่านี้ยังไม่มี ภาพตัว ตลก หรือ ปณะกะวันปรากฏอยู่ แต่ลวดลายเบื้องหลังก็คล้ายกับว่ายังมีหรือหนังตะลุงของชวามากแล้ว (รูปที่ ๑๐๕)

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ มีสระน้ำ สระบัว ฯลฯ อยู่เป็นจำนวนมากรอบ ๆ เมืองสิงหาสำหรับทางภาคกลางของเกาะชวาภาคตะวันออก แห่งหนึ่งก็คือ "กสุรวงคาน" หรือสวนของนางอัมพรซึ่งพระเจ้าราชสันครในราชวงศ์มัชปาหิตได้เสด็จมาประพาสใน พ.ศ. ๑๙๐๒ สวนนี้ก็คงตรงกับสถานที่ชื่อสมุเบราวันในปัจจุบันซึ่งตั้งอยู่ราว ๖ กิโลเมตรทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองสิงหาสำหรับ และสูงราว ๖๕๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ที่เชิงเขาอรชุน มีจันทิสมุเบราวัน ซึ่งเป็นเจดีย์ตั้งอยู่ใกล้สระน้ำ ณ ที่นี้ส่วนล่างได้รับการบูรณะใน พ.ศ. ๒๔๘๐ เจดีย์องค์นี้คงสร้างขึ้นในราวต้นหรือกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นเจดีย์ทรงระฆังตั้งอยู่เหนือฐานและ

ยกพื้นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ไม่มีบันไดขึ้น ไม่มีเครื่องประดับ และไม่เคยค้นพบอิฐธาคภายใน ยอดอาจเป็นรูปทรงกระบอก เตี้ย ๆ ปลายมน เหตุนี้รูปร่างคงเหมือนกระดิ่งสัมฤทธิ์ที่ใช้ในกิจพิธีในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ยิ่งกว่า รูปเจดีย์ จริง ๆ ส่วนล่างที่บูรณะขึ้นไปแล้วสูง ๕.๒๓ เมตร เจดีย์ทั้งหมดอาจสูง ๘.๑๖ เมตร (รูปที่ ๑๑๐) นอกจากจันทิหาทิโกล์ เมืองตุลูงอากงทางทิศใต้ของเกาะชวาภาคตะวันออกแล้ว ก็ยังมีแต่เพียงจันทิสุมเบรวานันท์อีกเท่านั้นที่เป็นเจดีย์ในภาคตะวันออกของเกาะชวา

จันทิจาบุงตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองกรักसानหรือปาสูรวนในภาคตะวันออกของเกาะชวา มีนามเดิมว่าพัชรขึ้นปรมิตาปุระและสร้างอุทิศถวายแด่เจ้านายองค์หนึ่งผู้เป็นพระญาติของพระเจ้าราชสันครในราชวงศ์มัชปาหิต ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พระเจ้าราชสันครได้เสด็จมาเยี่ยมศาสนสถานแห่งนั้นใน พ.ศ. ๑๙๐๒ จันทิจาบุงก่อด้วยอิฐ มีฐานรูปสี่เหลี่ยมและมีมุขยื่นออกไปทุกทิศ ตัวอาคารเป็นรูปทรงกระบอกมีมุขยื่นออกมาเพื่อรองรับช่มบนยอด มีประตูเข้าอยู่ทางทิศตะวันตก ส่วนล่างของหลังคาเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสแต่ส่วนบนคงเป็นรูปคล้ายเจดีย์ ช่มมีลายหน้ากาลและนาคประกอบ เสาประตูเหนือรูปนาคประดับด้วย

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ๕๕

ลายก้นชดตามแบบศิลปะชวาภาคกลาง (รูปที่ ๑๑๑) เสาคติดกับผนังของมุขใต้ซุ้มประดับด้วยภาพสลักเรื่อง ศรี ศัพฺพชฺง สตรี ผู้ถูกคู่รักฆ่าตาย และในการเดินทางของเธอไปยังอีกโลกหนึ่งนั้นเธอจะข้ามลำน้ำใหญ่โดยมีปลาเป็นพาหนะ จันทิจาบุ่งนี้สูงประมาณ ๑๖ เมตรและเนื่องจากสร้างด้วยอิฐจึงเป็นสีแดงทั้งหลัง

จันทิจิกุสเป็นสระน้ำอยู่ใกล้กับหมู่บ้านตระวุลันในเขตเมืองมอดโจการ์ตาในภาคตะวันออกของเกาะชวา หมู่บ้านตระวุลันนี้เชื่อกันว่าเป็นที่ตั้งของราชธานีของอาณาจักรมัชปาหิตมาแต่ก่อน ประกอบด้วยสระรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวประมาณ ๑๖ เมตร มีบันไดลงทางด้านทิศเหนือ ทางทิศใต้มีลานยื่นออกมาจากผนัง สระรองรับอาคารที่ก่อเป็นยอดต่าง ๆ หลายยอด ซึ่งก็คงหมายถึงเขาพระสุเมรุนั่นเอง ลานชั้นล่างมียอด ๘ ยอดอยู่ล้อมรอบลานชั้นที่ ๒ ลานชั้นที่ ๒ มียอดกลางล้อมรอบด้วยยอดอีก ๘ ยอดเช่นเดียวกัน สี่ยอดอยู่ตรงกลางและอีกสี่ยอดอยู่ที่มุม ได้กล่าวมาแล้วว่าเขาพระสุเมรุนี้ถือกันว่าเป็นบ่อเกิดแห่งน้ำอมฤต ชื่อน้ำไหลตามผนังสระและรอบลานคงได้รับน้ำมาจากส่วนกลางของลาน ซึ่งอาจเป็นบ่อหรือติดต่อกับแหล่งน้ำอื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียงก็ได้ สองข้างบันไดลงไปในสระมีห้องอาบน้ำพิเศษซึ่งมี

ช่องน้ำไหลอยู่ ๓ ช่อง นอกไปจากช่องน้ำไหลซึ่งสลักด้วยศิลาแล้ว ส่วนอื่น ๆ ก็ก่อด้วยอิฐทั้งสิ้น จันทิกฤตุนั้นได้รับการชุกแต่ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ (รูปที่ ๑๑๒)

จันทิปะนะตะวันเป็น ศาสนสถานที่ใหญ่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงของเกาะชวา ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองบลิตาร์ ทางทิศใต้ของเกาะชวาภาคตะวันออก และตั้งอยู่บนเชิงเขาเกล็ดทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ ๔๕๐ เมตร จากจารึกที่ค้นพบ จันทิปะนะตะวันซึ่งมีชื่อเดิมว่าปะละ ใช้เวลาก่อสร้างอย่างน้อยที่สุดราว ๒๕๐ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๗๔๐—๑๗๕๗ แต่อาคารเท่าที่เห็นอยู่ในปัจจุบันก็คงอยู่ในสมัยราชวงศ์มัชปาหิตเท่านั้น และสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙—๒๐ จันทิปะนะตะวันสร้างอุทิศถวายแก่พระอิศวร แผนผังคล้ายคลึงกับเทวาลัยในเกาะบาหลิ ปัจจุบันคือแบ่งออกเป็นลาน ๓ ลานเริ่มตั้งแต่ทิศตะวันตกเทวาลัยที่สำคัญที่สุดตั้งอยู่สุดทางทิศตะวันออก ใกล้กับภูเขา (แผนผังที่ ๘) มีฐาน ๒ ฐานใหญ่อยู่ในลานชั้นแรกทางทิศตะวันตกเพื่อรองรับอาคารโถงที่สร้างด้วยไม้ (รูปที่ ๑๑๓) ผนังของฐานตรงกลางค้ำหน้าประทับด้วย ภาพสลักซึ่งยังไม่อาจทราบได้แน่ว่าเป็นเรื่องอะไร ทางค้ำหลังทราบแล้วว่า เป็นเรื่องของนักบวช ๒ พี่น้องคือพุกษะและคังอิก คัง

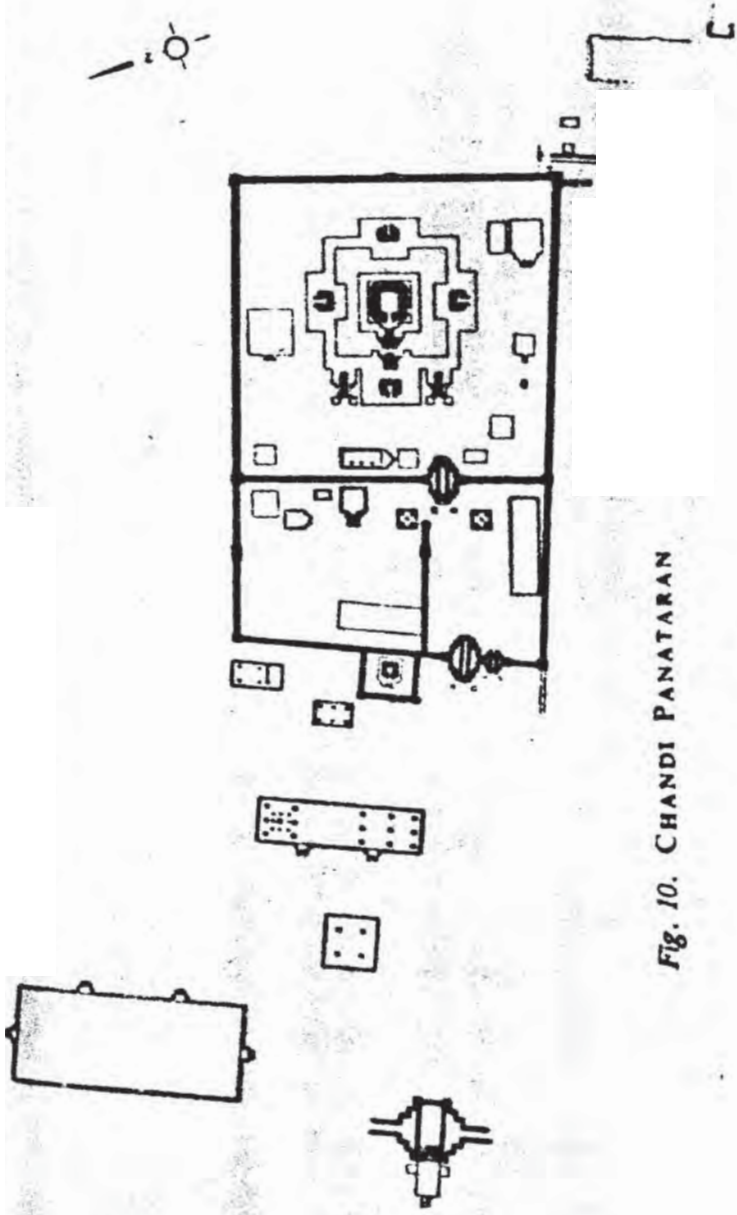

Fig. 10. CHANDI PANATARAN

UNIVERSITY OF
MADRAS

อภิงรับประทานเฉพาะแต่อาหารเจ แต่พระองค์รับประทาน
ทุกอย่างแม้แต่เนื้อสัตว์ เมื่อพระภฏาพระครูทรงส่งบริวารให้
แปลงเป็นเสื่อขาลงมาเพื่อทดลองสองพี่น้อง ก็อภิงก็ส่ง
เสื่อขาวไปให้แก่พี่ชายของตน พระพุทธะเตรียมพร้อมที่จะ
อุทิศตนเองให้เสื่อกิน และด้วยเหตุนี้จึงได้ซื้อเสื่อขึ้นไปบน
สวรรค์แต่ก็อภิงต้องจับหางเสื่อขึ้นไป (รูปที่ ๑๑๔) นอก
จากนี้ยังมีเรื่องสังสัยวันอีก บนลานนี้มีศักราชจารึกตรงกับ
พ.ศ. ๑๙๑๘ ภาพสลักบนฐานของลานนี้ยังมีได้เป็นแบบ
วาหยิ่งเท่ากับภาพรามเกียรติ์ที่สลักอยู่บนฐานของเทวาลัยหลัง
ปลายสุด

มีทวารบาล ๒ ตนหลังลานนี้เพื่อแสดงว่าจะเข้าไปสู่
ลานที่ ๒ หน้าลานที่ ๒ มีเทวาลัยหลังหนึ่งซึ่งมีจารึกว่าสร้าง
ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒ จารึกนี้สลักอยู่เหนือประตูใต้หน้ากาล
เทวาลัยหลังนี้ได้รับการบูรณะระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๐-๒๔๖๑
มีลักษณะตรงข้ามกับศาสนสถานอื่น ๆ ในศิลปะขวภาคตะวันออกเฉียง
คือมีแต่เพียงฐานเตี้ยๆ เท่านั้น ทิวอาคารมีลวดลายประดับ
อย่างงดงาม หลังคาสอบเข้าหากันแบ่งเป็นชั้น ๆ ประดับด้วย
รูปสัตว์ ยอดเป็นรูปสี่เหลี่ยมประดับด้วยลายรูปสามเหลี่ยม
(รูปที่ ๑๑๕)

ในลานที่ ๒ มีอาคารสำคัญหลังหนึ่งคือเทวาลัยรูปนาค เทวาลัยหลังนี้ได้บูรณะใน พ.ศ. ๒๔๖๐-๒๔๖๑ แต่ก็ไม่ มีหลังคาเพราะคงสร้างด้วยเครื่องไม้ นามเทวาลัยรูปนาคมา จากรูปนาคที่รัดล้อมรอบเทวาลัยนี้ มีเทวคา ๙ องค์คือ กระจตังในกิจพิธีกำลังแบกอยู่ ฐานใต้รูปเทวคาประดับด้วยลาย สลักเล็ก ๆ เป็นเรื่องสัตว์และอื่น ๆ เทวาลัยรูปนาคนี้สันนิษ- ฐานกันว่าอาจเป็น คลังเก็บของคลังในศาสนสถาน ของบาหลิ บัจจุบัน แต่บางท่านก็กล่าวว่าจะเป็นที่สำหรับเสกน้ำมันถ้าย ในเพราะนาคนี้มีความเกี่ยวพันกับเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นบ่อเกิด แห่งน้ำอมฤต บ้างก็ว่าเป็นที่สำหรับพระเจ้าแผ่นดินเสด็จมาทรง บำเพ็ญสมาธิ (รูปที่ ๑๑๖)

เทวาลัยหลังสำคัญที่สุดซึ่งอยู่ด้าน หลัง สด ทาง ทิศตะวันออก ใกล้เคียงกับภูเขาทองเหลือแต่เพียงฐานศิลา ๓ ชั้น ฐาน ชั้นแรกมีมุขยื่นออกมามีบันไดชั้น ๒ ข้างไปยังลานทักษิณของ ฐานชั้นที่ ๒ บันไดทั้งสองข้างติดต่อกับฐานโดยทำเป็นมุขเล็กๆ ยื่นออกมา ราวบันไดประดับด้วยลายสามเหลี่ยมตามแบบ ศิลปชวาภาคตะวันออก แต่ละข้างของบันไดมีทวารบาลศิลา ยืนอยู่เหนือฐาน มีจารึกว่าสร้างชั้นใน พ.ศ. ๑๘๘๐ ทวาร บาล ๔ คนนี้สูง ๑.๘๐ เมตร มีอคันไกลทางเข้าวางอยู่ เหนือตะบอง อีกคันทันหนึ่งมีรูปสตรียืนอยู่ข้างขวา (รูปที่ ๑๑๗)

ด้านหลังทวาร บาลมีภาพ สลัก หนุน เป็น เรื่องราวเกี่ยวกับ สัตว์
ต่าง ๆ ท่ามกลางลวดลายภูเขาและเมฆ (รูปที่ ๑๓๔)

ฐานชั้นที่ ๑ ประดับด้วยเสาคติดกับผนังกันด้วยลาย
วงกลมเป็นระยะ ๆ บนเสาคติดกับผนังนั้นสลักภาพเรื่องราม-
เกียรติโดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องราวของ หนุมาน และ กองทัพลิง
เริ่มต้นตั้งแต่หนุมานเดินทาง ไปถึง กรุงลงกา และ จบด้วยกุม-
ภกรรณล้ม ลวดลายเมฆเบื้องหลังสลักมีรูปร่างคล้ายตัวอักษร
ในภาพเหล่านี้ต้นปาริชาติซึ่งมีรูปร่างคล้ายศรีศูล ได้เข้ามาแทน
ที่ต้นกัลปพฤกษ์ บางครั้งเรื่องตอนเดียวกันเช่นตอนรบพุ่งก็ใช้
สลักบนเสาคติดกับผนัง ๒ ชั้น สำหรับลายวงกลมที่ใช้กันกลาง
ภาพรามเกียรติ์เหล่านี้ก็ใช้รูปสัตว์ต่าง ๆ อยู่ท่ามกลางลาย
พันธุ์พฤกษา เช่น เบ็ด นกยูง วัว ภาพสลักเรื่องรามเกียรติ์
เหล่านี้คล้ายกับภาพวาหยังมาก (รูปที่ ๑๓๕)

ฐานชั้นที่ ๒ ประดับด้วยเรื่องราวของพระกฤษณะใน
เรื่องกฤษณะฉายณะ เป็นภาพสลักต่อเนื่องกันไปโดยตลอด การ
สลักภาพเรื่องพระกฤษณะนี้แตกต่างจากภาพสลักเรื่องรามเกียรติ์
มากเพราะสลักนูนกว่าและไม่มีการรังเกียจพื้นที่ว่างเปล่าเบื้อง
หลังภาพ (รูปที่ ๑๓๖)

ฐานชั้นที่ ๓ รองรับตัวเทวาลัยศิลา ฐานชั้นนี้ประดับ
ด้วยรูปสิงห์และนาคมีปีกสลักกัน ตัวเทวาลัยยังบูรณะไม่แล้ว

สำเร็จ แต่ก็อาจเห็น ได้ว่ามีรูปเทวดาอยู่ที่มุมและในซุ้มของผนังชั้นนอก มีรูปเทพธิดาและนาคันอยู่หว่างกลาง หลังคาเทวดาล้วนสร้างด้วยเครื่องไม้ซ้อนเป็นชั้น ๆ แบบเดียวกับ "เมรุ" ในปัจจุบันของเกาะบาหลี เทวดาล้วนก็คงหมายถึงเขาพระสุเมรุอีกนั่นเอง เทวดาล้วนดังกล่าวอาจสร้างสำเร็จใน พ.ศ. ๑๘๖๖ เพราะมีจารึกปรากฏอยู่เหนือทับหลัง แต่ลวดลายเครื่องประดับอาจสลักสำเร็จใน พ.ศ. ๑๘๕๐ พร้อมกับจารึกบนฐานของรูปทวารบาลก็ได้ อย่างไรก็ตามก็ยังมีปรากฏมีฉากเทวดาล้วนที่เก่าแก่กว่าสร้างด้วยอิฐอยู่ภายในเทวาลัยศิลาที่กล่าวมานอกชนหนึ่ง

ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของ จัน ทิปะนะ ตะวัน มี สระน้ำเล็ก ๆ เป็นสระรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าผนังก่อด้วยอิฐและศิลา ผนัง-ศิลาประดับด้วยภาพสลักเกี่ยวกับเรื่องสัตว์ซึ่งมักแบ่งออกเป็นเรื่องละ ๒ แผ่น บางเรื่องก็ยังไม่ทราบว่า เป็นเรื่องอะไรแน่ เรื่องสัตว์เหล่านี้คงต้องคุดออกไปทั้งสองข้างจากแผ่นกลาง ซึ่งมีจารึกศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๘๕๘ มีภาพบุคคลประดับอยู่ทางด้านหน้าของสระด้วย (รูปที่ ๑๒๑)

สำหรับโบราณสถานที่สำคัญในสมัยมัชปาหิต (พุทธศตวรรษที่ ๑๔—๒๑) อีกก็คือประตูบัทซังระตุซึ่งสร้างด้วยอิฐ ประตุนั้นตั้งอยู่ใกล้กับหมู่บ้านตระวุสัน ไม่ไกลจาก จัน ทิติกุสนัก

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ๖๕

มีลักษณะคล้ายกับเทวาลัยที่ก่อด้วยอิฐ หลังคาเป็นแนวซ้อนกัน
ขึ้นไป ลวดลายเครื่องประดับก็อยู่แนบกับตัวหลังคา หลังคา
อาจแบ่งออกได้เป็น ๓ ส่วน ส่วนยอดเป็นรูปสี่เหลี่ยมเข้มน
กับหลังคาเทวาลัยอื่น ๆ เชื่อกันว่าประตูที่ซังระตุนสร้างขึ้น
ในสมัยอาณาจักรมัชปาหิตกำลังมีอำนาจสูงสุดในราวพุทธศต-
วรรษที่ ๑๔ และตั้งอยู่นอกราชธานี (รูปที่ ๑๒๒) นอกจากนี้
ยังมีประตูอีก ๒ ประตูที่เจดงใกล้กับนครบนเนินทางทิศเหนือ
ของเขาเป็นนัยหนึ่ง มีลักษณะคล้ายกับคันทน์หน้าของเทวาลัย
ประตูหนึ่งมีจารึกเป็นรูปภาพตรงกับ พ.ศ. ๑๔๒๘ (รูปที่
๑๒๓)

ได้ค้นพบภาพสลักบนแผ่นศิลาหลายแผ่น ใกล้กับหมู่บ้าน
ตระวูลันซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของราชธานีของอาณาจักรมัชปาหิต
แผ่นภาพเหล่านี้แสดงภาพภูมิประเทศที่มองลงมาจากข้างบนโดย
ไม่มีภาพบุคคลเข้ามาปะปนเลย สิ่งนี้นับเป็นของที่แปลก
ประหลาดอย่างยิ่งสำหรับศิลปินอินเดียหรือของบรรดาประเทศ
ที่ได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดีย เหตุนี้จึงอาจเป็น
อิทธิพลของศิลปินจีน ภาพเหล่านี้เดิมคงใช้ประดับฐานอาคาร
บางภาพแสดงถึงศาสนสถาน ซึ่งมีประตูขึ้นนอกเป็นรูปผ่าออก
จากกันตั้งศาสนสถานในเกาะบาหลี่ปัจจุบัน ความจริงประตู
ผ่าออกเป็น ๒ ซีกนี้ได้เคยปรากฏมาแล้วตั้งแต่สมัยมัชปาหิต
ตอนต้น เช่นประตูจันทิวริงกินลาวังซึ่งสร้างด้วยอิฐตั้งอยู่ไม่

ห่างจากหมู่บ้านตระกูลนั้นนัก นำเสียดายที่ว่าภาพสลักเหล่านี้
บางภาพได้ถูกไฟไหม้ทำลายเสีย ในการ แสดงที่ กรุงปารีส เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๗๔ (รูปที่ ๑๒๔ ก., ข.)

จันทิติกาวังคี ตั้ง อยู่ ใกล้ กับ หมู่บ้านปาเว ในเขตเมือง
เกทริหรือคาทา ทางทิศตะวันตก ของเกาะชวาภาคตะวันออก
จันทิแห่งนี้เจ้าชายแห่งมะตะหุนผู้ เป็นพี่ชาย หรือน้องชาย ของ
พระเจ้าราชสันครแห่งราชวงศ์มัชปาหิตได้ทรงสร้าง ขึ้น ในราว
ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ แต่ก็ยังสร้างไม่สำเร็จ ปัจจุบันคง
เหลือแต่เพียงฐานและตัวอาคารเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ความสูง
ทั้งหมดมีเพียง ๔.๓๕ เมตร (รูปที่ ๑๒๕) จันทิติกาวังคี
คงสร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย ฐานประดับด้วย
ภาพสลักเรื่องสุทมาลาติดต่อกันไปโดยตลอด แต่ผนังด้านเหนือ
ยังไม่ได้สลัก เสาติดกับผนังที่ตรงกลางและด้านหลังก็ยังสลัก
ไม่สำเร็จเช่นเดียวกัน แต่ละข้างของบันไดทางทิศตะวันตก
สลักภาพบุคคลขนาดใหญ่กำลังตีกลองซึ่งเหมาะกับเครื่องดนตรี
ที่ใช้ประกอบการแสดงเรื่องสุทมาลา เรื่องนี้เกี่ยวกับการนำ
บุคคลให้พ้นจากภยันตรายและคำสาปแช่งต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้
จึงเหมาะสำหรับพิธีการปลดปล่อยวิญญาณของผู้ที่ตาย ไปแล้ว
ให้เป็นอิสระ เรื่องมีว่าพระอุมายาของพระอิศวรทรงถูก
พระอิศวรสาปให้เป็นยักษ์ฉินคือนางทรรคา นางจะพ้นคำสาปนี้

ก็โดยมีพระสเทพซึ่งอยู่ในราชวงศ์บ้านขุนมาช่วยเหลือในระยะ
ต่อมาพระสเทพก็ถูกจับและมัดกับต้นไม้ นางทรรคาและนาง
อัปสรอีก ๒ องค์ซึ่งถูกลาปให้เป็นนัยกษิณี เช่นเดียวกัน รวม
ทั้งยักษ์และผีทั้งหลายได้มาขู่เชิญพระสเทพ เพราะพระองค์ไม่
ยินดีช่วยเหลือนาง แต่ต่อมาพระอิศวรก็ทรงเข้ามาช่วยเหลือ
ให้พระสเทพหรือสุทมาลาทรงเป็น อิศระและช่วยนางทรรคาให้
พ้นคำสาปได้ (รูปที่ ๑๒๖)

จันทิสุระนาตงอยู่ไม่ห่างจากจันทิติศาวังคินัก กล่าวกันว่า
เดิมชื่อวิษณุภวนปุระเป็นที่ฝัง พระอัฐิของเจ้าชายแห่งแคว้น
เวงเกรผู้เป็นพระญาติของพระเจ้าราชาฉัตรนคร เจ้าชายแห่งแคว้น
เวงเกรสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๑๙๓๑ เหตุนี้จันทิสุระระนา
จึงอาจสร้างสำเร็จใน พ.ศ. ๑๙๔๓ ศาสนสถานแห่งนี้มีชื่อ
เดิมอีกชื่อหนึ่งว่าศุภรณะ ซึ่งได้กลายเป็นสุระระนาในภายหลัง
สิ่งที่ยังคงเหลืออยู่ก็คือฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้าง
ยาวด้านละ ๗.๘๐ เมตร และมีมุขยื่นออกไปทางทิศตะวันตก
ตัวศาสนสถานเองก็คงเป็น รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสด้วยและมีมุขยื่น
ออกไปข้างหน้าทางทิศตะวันตกเช่นเดียวกัน ฐานมีรูปคณะ
(คนแคระ) ประดับอยู่ที่มุมและตรงกลาง แผ่นภาพสลักหว่าง
รูปคณะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับสัตว์ต่าง ๆ เรื่องชวนหัว หรือ
ภาพแสดงการสมสู่ ทั้งนี้อาจหมายถึงการช่วยให้ชีวิตใหม่แก่ผู้

ที่ตายไปแล้ว (รูปที่ ๑๒๗) ภาพสลักบนฐานชั้นบนอาจแบ่งออกได้เป็น ๒ หมู่ คือเป็นแผ่นภาพยาวแสดงภาพจากเรื่อง อรชุนวิวาทะหรือมินตริก และแผ่นภาพเล็ก ๆ แสดงเรื่อง พุกุษะและศรัทัญชุง (รูปที่ ๑๒๘) เรื่องอรชุนวิวาทะนั้น เป็นตอนที่พระอรชุนกำลังทรงบำเพ็ญตบะอยู่เหนือเขาอินทระกิละ ยักษ์ซึ่งแปลงกายเป็นหมาป่าได้ถูกพระอรชุนฆ่า แต่พระอิศวรผู้แปลงองค์เป็นพราน ก็กล่าวว่าหมาป่านั้นเป็นของพระองค์ ในภาพมีตัวตลกหรือปนะกะวันปรากฏอยู่ด้วย พื้นที่เบื้องหลังภาพสลักเต็มไปด้วยต้นไม้และลวดลาย แสดงถึงเมฆ (รูปที่ ๑๒๙) หลังจากที่พระอรชุนต้องทรงทนทุกข์ลำบากนานาประการแล้วก็ได้เสด็จไปฆ่าพระยายักษ์ชื่อนิจาคักวัจพร้อม กับนางอัปสรชื่อสุประภา

จันทิกเกตาคนตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเขา หัง หรือยังทางทิศตะวันออกของเกาะชวาภาคตะวันออก มีศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๙๑๓ สลักอยู่บนชั้นบันไดทางด้านทิศเหนือ จันทิกเกตาคนประกอบด้วยฐานหรือลานมีแท่นบูชาและจันทิกเล็ก ๆ ตั้งอยู่ข้างบน คล้ายกับที่จันทิกปะโปห์ใกล้วัดทางทิศตะวันออกของเมืองบลิตาร์ทางทิศใต้ของเกาะชวาภาคตะวันออก และคล้ายกับศาสนสถานบนเขาเป็งกุงหนัน นอกจากนี้ยังมีกัพนอยู่หน้าลานนอกต่อหนึ่ง จันทิกเกตาคนตั้งอยู่บนที่ราบสูงเล็กๆ

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ๖๘

ซึ่งมีกำแพงล้อมรอบเป็นระอบอยู่ ๘ แห่ง ฐานหรือลานของ
จันทิเกศาคันเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างยาว ๖ เมตร มีมุขยื่น
ออกไปข้างหน้ายาว ๑.๘๐ เมตร กว้าง ๒.๕๐ เมตร
ฐานนี้ประดับด้วยภาพสลักแสดงเรื่องอรชุนวิวาหะ เรื่องพระ-
ยาครุฑขโมยน้ำอมฤต และเรื่อง ไอรสของ พระกฤษณะคือ
พระสามพะ ตั้งที่มีกล่าวอยู่ในหนังสือโหมกาศหรือโหมกาทก
เกี่ยวกับพระสามพะและ นาง อัสริติ โลตตมารวมทั้งเจ้าหญิง
ยัชฌวดี ภาพสลักภาพหนึ่งเป็นตอนที่พระยาครุฑกำลังกินคน
ชั่วร้ายที่เกาะแห่งหนึ่งระหว่างการเหาะไปขโมยน้ำอมฤต แต่
เนื่องจากมีพราหมณ์ ๒ คนปะปนอยู่ในนั้นด้วย พระยาครุฑ
จึงต้องคายคนเหล่านั้นออกมาทั้งหมด (รูปที่ ๑๓๐)

มีประตูที่ปลุ่มบันถันทางทิศ ตะวัน ออกเฉียงเหนือ ของ
วัดถึงทางทิศตะวันออกของเมืองบลิตาร์ มีจารึกบนซีกตะวันตก
ว่าสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๓๓ ชื่อเดิมคือปทุมบันถันเป็นชื่อ
ของวัดในพุทธศาสนา ประตุนี้สูง ๕.๕๐ เมตรและได้รับการ
บูรณะใน พ.ศ. ๒๔๖๔ หลังคาประตูสร้างอย่างประณีต
บรรจง มีปีกโค้งอยู่ ๒ ข้างประตู ปีกนี้ในสมัยอิสลาม
จะเปลี่ยนเป็นเสมีอนปีกนกจริง ๆ (รูปที่ ๑๓๑)

ในตอนปลาย ของศิลปะชวาภาคตะวันออก หน้ากาล ได้
เปลี่ยนแปลงไป คือมีลักษณะเป็นหน้ากากยิ่งกว่าหน้าสัตว์

บางครั้งหน้ากาลก็เหลือนัยน์ตาเพียงข้างเดียว ซึ่ง อาจ หมายถึง ดวงอาทิตย์ (รูปที่ ๑๓๒, ๑๓๓)

ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐—๒๑ ได้มีการสร้าง เทวาลัยเพิ่มเติมขึ้นอีกที่เขาเป็นังกหังนี้ เทวาลัยเหล่านี้มักเป็น เทวาลัยที่ตั้งอยู่เหนือฐานเป็นชั้น ที่เป็นถ้ำและเพิงผ้ามึกาแพง ก็น้อยข้างหน้าก็มีบ้าง ส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนเนินเขาทางทิศตะวันตก แต่ที่อยู่ทางทิศเหนือและตะวันตกเฉียงเหนือก็มี เทวาลัยบนฐานเป็นชั้นเหล่านี้มีภาพสลักอยู่บนฐานเป็นเรื่อง รามเกียรติ์ มหาภารตะ อิเหนาหรือบันทึย และเรื่องของ พระรามะ ภาพสลักเหล่านี้มีลักษณะต่าง ๆ กัน แต่คงเป็น ลักษณะที่แตกต่างกันตามท้องถิ่นยิ่งกว่าการแตกต่างตามเวลา เพราะเจ้าชายจากถิ่นต่าง ๆ ทางภาคตะวันออกของเกาะชวา คงจะได้มาสร้างเทวาลัยขึ้นบนเขาอันศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ เทวาลัยเหนือฐานเป็นชั้นที่สมควรกล่าวถึงก็มีเช่นเทวาลัยหมายเลขที่ ๖๐ ซึ่งประกอบด้วยฐาน ๓ ชั้นมีบันไดขึ้นตรงกลาง หน้าบันโตมีแท่นบูชาเล็ก ๆ ตั้งอยู่คล้ายกับเป็นฉากกั้นประตู ฐานชั้นที่ ๔ ไม่มีบันไดขึ้นแต่มีแท่นบูชา ๓ แท่นตั้งอยู่ข้างบน ฐานชั้นที่ ๑ และ ๒ มีภาพสลักเรื่องรามเกียรติ์ประดับ (รูปที่ ๑๓๔) เทวาลัยหมายเลขที่ ๖๕ ตั้งอยู่บนลาคเขา ทิศเหนือของยอด ๆ หนึ่งใน ๔ ยอดที่ล้อมรอบเขาเป็น

กหนึ่ง ตัวทวารลัยเป็นฐาน ๔ ชั้นมีแท่นบูชา ๓ แท่น ตั้งอยู่บนยอด แท่นบูชา ๒ แท่นข้างหน้ามีลักษณะคล้าย เก้าอี้มีพนักพิงอยู่เบื้องหลัง ลักษณะเช่นนี้อาจกลายมาจาก การใช้หินใหญ่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ คือใช้ศิลา ๒ แผ่น แผ่นหนึ่งวางราบลงกับพื้นและอีกแผ่นหนึ่งตั้งอยู่เบื้องหลังก็ได้ แท่นบูชาชนิดนี้ใช้เป็นแท่นหนึ่งของบรรพบุรุษหรือเทพเจ้าหรือ วิญญาณของผู้ที่ตายไปแล้วหรืออาจใช้ตั้งเครื่องสังเวศ แผ่น เบื้องหลังมักสลักขอบเป็นวงโค้ง บางครั้งก็ประดับด้วยลาย กาล—มฤค สำหรับแท่นบูชาแท่นที่ ๓ ซึ่งอยู่เบื้องหลัง เป็นแท่นที่สำคัญที่สุด มีขนาดใหญ่กว่าสูงกว่าและตั้งติดอยู่กับ ภูเขา มีรูปร่างเป็นซุ้มอยู่ภายในอาคารเล็ก ๆ ซึ่งมีรูปร่าง คล้ายกับบรรคาประตูในศิลปะชวาภาคตะวันออกเฉียง แผ่นเบื้องหลัง แท่นบูชาที่มีลักษณะเหมือนพนักเก้าอี้ชนิดนี้มีอยู่เฉพาะในศิลปะ ชวาภาคตะวันออกเฉียงเท่านั้น แต่ยังไม่ปรากฏอยู่ในแผ่นศิลาประดับ หลุมฝังศพสมัยอิสลาม และในแท่นของพระ อาทิกย์หรือ บัทมัสันในศิลปะพม่าด้วย (รูปที่ ๑๓๕)

จันทิสุกุห์ซึ่งเป็นทวารลัยตั้งอยู่บนฐานเช่นเดียวกันตั้งอยู่ บนเนินทางทิศตะวันตกของเขาลาวูทางทิศตะวันออกของเมือง สุรการ์ตาหรือโซโลทางภาคกลางของเกาะชวา สูงกว่าระดับ หน้าที่ละ ๕๑๐ เมตร ลักษณะแผ่นผนังคล้ายโบราณสถาน

สมัยก่อนประวัติศาสตร์มาก ด้วยเหตุนี้จึงสันนิษฐานว่าจึงอาจเคยเป็นที่ตั้งของศาสนสถานสำหรับการบวงสรวงสังเวชบรรพบุรุษมานานแล้ว ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๕๐—๒๐๐๐ จึงได้ถูกตัดแปลงแก้ไขเป็นเทวาลัยในศาสนาพราหมณ์เพื่อการปลดปล่อยวิญญาณของบรรพบุรุษที่ตายไปแล้วให้เป็นอิสระ จารึกที่ค้นพบที่จันทิสุกุห์หรือแสดงเป็นรูปภาพนั้นมีอายุตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๕๙ ถึง ๒๐๐๒ จันทิสุกุห์ประกอบด้วยฐานสูง ๓ ฐาน และอาจขึ้นมาถึงบนยอดได้จากพื้นล่างโดยบันได มีเสาศิลาขนาดใหญ่สูง ๑.๘๐ เมตรตั้งอยู่บนยกพื้นด้านเหนือของฐานชั้นที่ ๓ เสาศิลาหันสลักเรื่องพระยาครุฑเหาะไปขโมยน้ำอมฤตไว้ที่โคนเสา ในภาพมีรูปนางวินตามารดาพระยาครุฑและน้องสาวคือนางกัทรุกำลังทำการพนันกันอยู่ และพระยาครุฑก็ยืนอยู่เบื้องหลังมารดาของตน (รูปที่ ๑๓๖) เทวาลัยหรือฐานที่สูงที่สุดของจันทิสุกุห์ก็คือฐานชั้นที่ ๓ ซึ่งอยู่ใกล้ภูเขาและสูงประมาณ ๖ เมตร ยอดตัดแบน บันไดซึ่งมีประตูสร้างคร่อมอยู่นำขึ้นไปถึงยอดฐานได้ (รูปที่ ๑๓๗) ศิวลึงค์ใหญ่สูงประมาณ ๒ เมตร ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงจาการ์ตาอาจเคยตั้งอยู่บนฐานนี้ ศิวลึงค์นี้มีปุ่ม ๔ ปุ่ม สลักติดอยู่บนยอดซึ่งอาจหมายถึงเขาพระสุเมรุ ที่มียอดกลางล้อมรอบด้วยยอดอีก ๔ ยอดก็ได้ ศิวลึงค์องค์นี้คงเกี่ยวข้องกับ

๑๙๙๔, ๒๐๑๑, ๒๐๑๕ และ ๒๐๑๘ ตามลำดับ เหตุนี้
 จันติเจฐะจึงสร้างขึ้นหลังกว่าจันติสุกุก์ ที่นี้แต่เดิมอาจมีฐาน
 ถึง ๑๔ ฐาน ฐานชั้นที่ ๘ มีทวารบาลอยู่ ๒ ข้างประตู
 ไกลกับฐานมียกพื้น ๖ แห่ง สี่แห่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส
 สองแห่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า บนลานข้างหน้ามีประติมากรรม
 รูปร่างแบนมากปรากฏอยู่ คือก้างคาวตัวใหญ่ หน้าศีรษะ
 ก้างคาวมีวงกลมและมีทวาร ๗ แฉกอยู่ภายใน มีวงกลมซึ่งมีทวาร
 ๔ แฉกอยู่ภายในอยู่ทางคานขวาและซ้าย นอกจากนั้นยังมีรูป
 สามเหลี่ยมและทิวลิ้งก์ซึ่งมีปุ่ม ๔ ปุ่มอยู่บนยอดอีก บนหลัง
 ก้างคาวมีรูปเต่าตัวใหญ่ ทิวลิ้งก์องค์นี้แต่เดิมอาจตั้งอยู่เหนือ
 หลังเต่า เพราะเต่านี้ถือกันว่าเป็นผู้รองรับโลกและเขาพระ
 สุเมรุด้วย บนลายรูปสามเหลี่ยมมักมีรูปสัตว์ ๔ ตัวซึ่งถือเป็น
 เครื่องหมายความสมบูรณ์พูนสุข และเกี่ยวข้องกับพิธีเคารพ
 บูชาบรรพบุรุษปรากฏอยู่ คือกบ ๓ ตัว ปู ๑ ตัว ปูครึ่งตัว ๑ ตัว
 กิ้งก่า ๓ ตัว และปลาไหล ๑ ตัว สัตว์เหล่านี้อาจบ่งถึง
 ความหมายเป็นศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๙๙๔ ได้ด้วย ซึ่งอาจ
 เป็นการเริ่มสร้างจันติเจฐะในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ณ
 สถานที่แห่งนี้มักมีรูปเต่าเล็ก ๆ ปรากฏอยู่หน้าบันโถงเสมอ
 (รูปที่ ๑๓๕) ฐานที่สำคัญที่สุดคงเป็นชั้นที่สูงที่สุดคือชั้นที่
 ๑๔ ซึ่งอยู่ใกล้ภูเขามากที่สุด บนฐานนี้ได้ค้นพบศิลาปลาย

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ๗๕
แหลมหลายก้อน ซึ่งอาจหมายถึงเม่นฮิว์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ก็ได้ ก่อนที่จะมีศาสนาพราหมณ์เข้ามาปะปน บนลาน
ชั้นที่ ๖ มีภาพบุคคลกำลังคุกเข่าเอามือประสานที่หน้าอก
(รูปที่ ๑๔๐) ประติมากรรมดังกล่าวมักพบในศาสนสถาน
ฝั่งอูฐของผู้ตายบ่อย ๆ

เกาะสุมาตรา

ทางภาคกลางของเกาะสุมาตรา มีเจดีย์ในพุทธศาสนา
ปรากฏอยู่ คือเจดีย์มาลิโคที่มัวรธาากุส มีลานเป็นรูป
สี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด ๕.๔๔×๑๐.๖๐ เมตร ถัดจากนั้น
ขึ้นไปถึงฐาน ๒๘ เหลี่ยม ฐานรูปกลีบบัว องค์ระฆังรูปทรง
กระบอก และมีฐาน ๒๖ เหลี่ยมอยู่บนยอดอีกชั้นหนึ่ง
ฐาน ๒๖ เหลี่ยมนี้อาจเคยรองรับเจดีย์เล็ก ๆ ซึ่งมีภาพสิงห์
ประกอบอยู่บนฐาน ทั้งหมดนี้ก่อด้วยอิฐ มีศิลาทรายสีเหลือง
ประกอบเป็นบางส่วน ปรากฏว่ามีอาคารที่เก่ากว่าอยู่ภายใน
เจดีย์องค์นี้อีก อายุของเจดีย์มาลิโคองค์นี้อาจอยู่ระหว่าง
พุทธศตวรรษที่ ๑๖—๑๗ หรือ ๑๗—๑๘ ก็ได้
(รูปที่ ๑๔๑)

นอกจากนี้ยังได้ค้นพบรูปมกรศิลาขนาดใหญ่ ๔ ชิ้น
ที่เมืองซัมพิในภาคกลางของเกาะสุมาตราด้วย มีจารึกว่าสร้าง
ขึ้นใน พ.ศ. ๑๖๐๗ มีลักษณะคล้ายมกรชวาแต่มีขนาดใหญ่

กว่าและแสดงอาการรุนแรงมาก รากษสในปากมกรนั้นคือ
ตะบองและบัวงบาศ (รูปที่ ๑๔๒)

ทางภาคกลางของเกาะ สุมาตรายังมี บรรดาศาสนสถาน
ป่าดงลาวาส หรือ "ที่ราบใหญ่" อีก ได้ค้นพบศาสนสถาน
๑๖ หลังซึ่งส่วนใหญ่สร้างขึ้นในพุทธศาสนา ศาสนสถาน
บางหลังอาจสร้างขึ้นก่อนกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖ และมี
ลักษณะคล้ายกับเจดีย์ในศิลปะชวาภาคกลาง อย่างไรก็ดี
การวางแผนศาสนสถานและลวดลายเครื่องประดับก็เกี่ยวพัน
กับศิลปะชวาภาคตะวันออกมากกว่า ประติมากรรมและวัตถุที่
ค้นพบ ในบริเวณก็มักเกี่ยวข้องกับ ศิลปะอินเดียนภาคใต้ ด้วย
เหตุนี้เห็นว่าพุทธสถานป่าดงลาวาสนี้ ได้รับ อิทธิพลมา
จากสถานที่หลายแห่งและมีลักษณะเป็นของตนเองด้วย
พุทธศาสนาที่ป่าดงลาวาส เป็นลัทธิตันตระเหมาะสมกับศาสนา
และความเชื่อในเวทมนต์คาถาของพวกบาศักที่อาศัยอยู่ใกล้ ๆ
นั้น พุทธศาสนาดังกล่าวคล้ายกับที่พระเจ้ากฤตนคร ทรง
ประพาศปฏิบัติอยู่ใน ภาคตะวันออกของชวาและพระเจ้า
อาทิตยวรมันทางภาคกลางของเกาะสุมาตรา เหตุนี้พุทธสถาน
บางหลังจึงอาจสร้างขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙
ได้ค้นพบจารึกที่ป่าดงลาวาสมีศักราชเทียบเท่า พ.ศ. ๑๘๘๘
และ ๑๙๑๕ แต่จารึกอีกหลักหนึ่งซึ่งค้นพบที่โจรัง เบลังกา

ก็เทียบเท่า พ.ศ. ๑๗๒๒ เหตุนี้พุทธสถานบางแห่งที่สำคัญ จึงอาจสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ก็ได้ พุทธสถาน เหล่านี้ก่อด้วยอิฐ มีทับหลังทำด้วยไม้ เหตุนี้จึงทำให้คาน หน้และหลังคาหักพังลงมาแล้วเป็นส่วนใหญ่ (รูปที่ ๑๔๓) สถานที่แห่งนี้คงเกี่ยวข้องกับเจดีย์ที่มีวราตภุสท์กล่าวมาแล้ว ข้างต้น ศาสนสถานที่น่าตั้งถาวรเรียกกันในปัจจุบันว่าเบ็ยโร แต่เรียกในศิลาจารึกสมัยโบราณว่าเบ็ยะระ ซึ่งก็คงกลายมาจาก คำภาษาสันสกฤตว่าวิหารนั่นเอง

เกาะบาหลิ

ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ก็เริ่มมีโบราณสถานที่น่าสนใจขึ้นที่เกาะบาหลิคือคว คัทชะ หรือถ้ำข้างที่เมืองเบคูลู ถานถูกค้นพบใน พ.ศ. ๒๔๖๖ แต่ใน พ.ศ. ๒๔๙๗ จึงได้ค้นพบสระน้ำหน้าถ้ำซึ่งอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าลงไป ถ้ำนี้มี รูปร่างเหมือนตัว T และมีปากถ้ำอยู่ทางทิศใต้ หน้าถ้ำ ประกอบไปด้วยภาพสลักเป็นรูปคน เขามีคน และสัตว์ ประกอบ แต่เหนือประตูถ้ำสลักเป็นหน้าใหญ่คล้ายหน้าสัตว์ประหลาด หรือแม่มด ประตูถ้ำสูงประมาณ ๒ เมตร สระน้ำหน้าถ้ำได้ ถูกขุดแต่ง และบูรณะใน พ.ศ. ๒๔๙๘ มีรูปเทพธิดายืน ๖ องค์ สูงประมาณ ๒ เมตร ถืออชชนะให้น้ำไหลออกมาได้ (รูปที่ ๑๔๔)

นอกจากนี้เกาะบาหลียังมีที่ฝังพระอัฐิหรือจันทิกที่กุกุหนุง กาวีใกล้กับเมืองตัมบัคสิงอีก ที่ฝังพระอัฐิเหล่านี้สลักเข้าไปใน ภูเขา ๒ ฟากของแม่น้ำปาเกริสัน ได้ค้นพบที่อยู่อาศัยของ นักบวชใกล้กับจันทิกเหล่านี้ด้วย จันทิกเหล่านี้แบ่งออกเป็น ๒ แนวคือแนวหนึ่งมี ๕ จันทิกอาจเป็นที่สำหรับบรรจุพระอัฐิ ของพระราชาและมเหสี อีกแนวหนึ่งมี ๔ จันทิกซึ่งอาจเป็น สำหรับสนมเอก นอกจากนี้ยังมีอีกจันทิกหนึ่งอยู่ไกลออกไป จันทิกเหล่านี้ความจริงเป็นภาพสลักนูนสูงแสดงถึง คำนับของ ศาสนสถานภายใต้ซุ้ม สลักลงไปในศิลาและใช้ปูนปั้นประกอบ ที่กุกุหนุงกาวีซุ้มเหล่านี้สูงถึง ๗ เมตร ใต้ฐานของจันทิกมีช่อง สำหรับฝังหีบศิลาซึ่งเจาะเป็นรู ๙ รู หีบศิลาเหล่านี้คงใช้ บรรจุอัฐิธาตุของผู้ที่ตายไปแล้วพร้อมทั้งแก้วแหวนเงินทอง เชื่อกันว่าจันทิกที่กุกุหนุงกาวีนี้เป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุของพระเจ้า อนันท์วงศ์และมเหสีสนมกานัลของพระองค์ พระองค์ทรงเป็น พระอนุชาของพระเจ้าไอรังละ และจันทิกเหล่านี้คงสลักขึ้น ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ได้ค้นพบจันทิกดังกล่าวใน พ.ศ. ๒๔๖๓ (รูปที่ ๑๔๕)

ยังมีศาสนสถานอีกแห่งหนึ่งในเกาะบาหลีคือปุระเยคงคา ใกล้เมืองเปเรียน อยุ่ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ได้ค้นพบใน พ.ศ. ๒๔๖๓ ศาสนสถานแบบนี้ในบาหลีเรียกว่า "เมรุ"

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ๗๘

ในปัจจุบันมักสร้างด้วยไม้มีหลังคามุงด้วย หญ้าและใบไม้ซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ แต่สำหรับประเขงคา ตัวอาคารก่อด้วยศิลา กำหนักมีประตู ลายลวดบัวบนฐานและตัวอาคารใหญ่และแบนเรียบ มี "กลีบขนุน" ห้อยลงมาจากส่วนบนของฐาน (รูปที่ ๑๔๖)

ประติมากรรม

ประติมากรรมในศิลปะชวาภาคตะวันออกเฉียงเหนืออาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทคือ ประเภทแรกเกี่ยวกับกิจพิธีทางศาสนา ส่วนใหญ่ได้แก่เทวรูปในศาสนาพราหมณ์หรือรูปพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนา เป็นประติมากรรมแทนตนบุคคลที่ตายไปแล้ว ประติมากรรมดังกล่าวมักมีท่าทางแข็งกระด้าง นั่งหรือยืนนิ่งแผ่นหลังตามแบบศิลปะปาละ ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย สวมเครื่องอาภรณ์อย่างมากมายและมักมีรูปดอกบัวประกออยู่ด้วย อีกประเภทหนึ่งไม่เกี่ยวกับกิจพิธีทางศาสนาหรือแม้จะเกี่ยวข้องอยู่แต่เพียงรอบนอกเช่น ประติมากรรมประดับสระน้ำเป็นต้น ประติมากรรมประเภทหลังนี้มักแสดงถึงอิทธิพลของศิลปะพื้นเมือง มีชีวิตจิตใจ บางครั้งก็ยังคงยืนด้วยอาการตรึงงัด (เอียงตะโพก) ตามแบบอินเดีย แต่ก็ใช่ว่าจะเป็นอาการตรึงงัดที่ค่อนข้างบิดเบี้ยว ไม่งดงามดังในศิลปะชวา

ภาคกลาง ต่อไปนี้จะได้อธิบายถึงประติมากรรมในเกาะชวา ภาคตะวันออก เกาะสุมาตรา และเกาะบาหลีตามลำดับ

เกาะชวาภาคตะวันออก

มีรูปบุคคลสลักด้วยศิลาแท่งตัวคล้ายนักบวชและกษัตริย์ผสมกัน ใช้เป็นท่อน้ำคือกำลังยืนถือคนโทน้ำอยู่ ลักษณะคล้ายกับภาพสลักที่ จาลาตุณฑา ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เคยมีทั้งรูปผู้หญิงและผู้ชาย น่าเสียดายที่ว่าภาพผู้ชายนั้นได้ถูกไฟไหม้ทำลายเสียแล้ว ใน การแสดงที่กรุงปารีสเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ (รูปที่ ๑๔๗, ๑๔๘)

นอกจากนี้ก็มีเทวรูป พระนารายณ์ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นประติมากรรมฉลอง พระองค์ ของ พระเจ้าไอร์ ลัง คะ มหาราช แห่งเกาะชวาภาคตะวันออกซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๑๕๙๒ เคยอยู่ที่สระน้ำเบลาหันบนเขาเป็งกุงหงัน แต่ในปัจจุบันรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองมอดโจการ์ตา พระนารายณ์ประทับอิงแผ่นหลังคือประภามณฑล อยู่เหนือครุฑซึ่งกำลังเหยียบนาคอยู่ ครุฑมีลักษณะหน้าคล้ายหมี ครุฑนั้นก็คิดว่าอาจหมายถึงอัครมหาเสนาบดีของพระเจ้าไอร์ลังคะ แต่เดิมมือซ้ายของครุฑถือคนโทน้ำอยู่ให้น้ำไหลออกมาได้เป็นนามนต์ พระนารายณ์ทรงแสดงปางสมาธิด้วยพระหัตถ์ล่าง พระหัตถ์ หลัง ทรงถือจักรมีเปลวไฟ ประกอบ อยู่เหนือ

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ๘๑

พระหัตถ์ตามแบบอินเดีย อีกพระหัตถ์หนึ่งทรงถือสังข์มีปาก
เป็นคันนี้จะเห็นได้ว่าเทวรูปในศาสนาพราหมณ์เริ่มมีอิทธิพล
พื้นเมืองของอินโดนีเซียเข้ามาผสมแล้ว (รูปที่ ๕๐) สำหรับ
รูปพระลักษมีและพระศรี ซึ่งเป็นเทพธิดาแห่งความสมบูรณ์
พูนสุขและโชคลาภนั้น องค์ที่อยู่ในซุ้มทางทิศเหนือมีน้ำไหล
ออกมาจากถันทั้งสองข้าง ส่วนอีกองค์หนึ่งน้ำไหลออกมาจาก
คนโทที่นางถืออยู่ เช่นเดียวกับน้ำที่ไถลออกมาจาก
คนโทในมือของครุฑ (รูปที่ ๕๕) น้ำที่ไหลออกมานี้ถือเป็น
น้ำศักดิ์สิทธิ์ ไถลตกลงไปยังทุ่งนาและหมู่บ้านที่เชิงเขาด้วย

มีประติมากรรมรูปพระคณศศิลาอยู่รูปหนึ่งซึ่งค้นพบ
ที่บาราทางทิศใต้ของเมืองบลิตาร์ ทางทิศใต้ของเกาะชวาภาค
ตะวันออก จากตัวหนังสือที่สลักอยู่บนฐานประติมากรรม
รูปพระคณศศิลาชั้นใน พ.ศ. ๑๗๘๒ ในสมัยสิงหาสำหรับ
คอนตัน พระคณศศิลาทรงถือเศขงา แล้ ขวาน และภาชนะทำ
ด้วยกะโหลกศีรษะ ยังมีกะโหลกศีรษะสลักอยู่บนฐาน
ค้ำหน้าอีก (รูปที่ ๑๔๕) ด้านหลังพระคณศศิลา มีหน้ากาล
ใหญ่ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะพื้นเมืองของชวา
หน้ากาลนี้ทำให้นักไปถึงหน้ากากของบาฮัสในปัจจุบัน แขน
บนของพระคณศศิลาใช้เป็นแขนของหน้ากาลเบื้องหลังด้วย
(รูปที่ ๑๕๐)

สำหรับประติมากรรมในสมัยสิงหาสำหรับ (พุทธศตวรรษ
ที่ ๑๘—๑๙) ก็มีเทวรูปพระอิศวรซึ่งเชื่อกันว่ามาจากจันทิ
กิตาลาและ ในปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมือง ฮามสเทอร์แคม
ประเทศฮอลแลนด์ รูปนี้เชื่อกันว่าเป็นประติมากรรมฉลอง
พระองค์ของพระเจ้าอโนชบตี (พ.ศ. ๑๗๗๐—๑๗๙๑)
พระหัตถ์ด้านหลังถือลูกประคำและเส้ติดอยู่กับ ประภาคมณฑล
พระหัตถ์เบื้องหน้าข้างขวา วาง อยู่เหนือ พระหัตถ์ ซ้าย และยก
พระอังกูฐ (นิ้วหัวแม่มือ) ขึ้นข้างบน ทำเช่นนี้เชื่อกันว่า
เป็น ท่าที่ แสดงแก่ ประติมากรรมที่อุทิศให้แก่ผู้ที่ตาย ไปแล้ว
มีก้านบัวงอกออกจากกระเปาะเหนือฐาน เบื้องล่าง ทงสองข้าง
ลักษณะเช่นนี้เข้าใจกันว่าอยู่ในสมัยสิงหาสำหรับ โดยเฉพาะ และ
เป็นลักษณะของราชวงศ์สิงหาสำหรับด้วย ประติมากรรมรูปนี้
มีท่าทางแข็ง กระต้าง และ ชัก จะมี เครื่อง อารมณ์ มาก ขึ้น แล้ว
(รูปที่ ๑๕๑)

ประติมากรรมที่มีชื่อเสียงที่สุดในสมัยสิงหาสำหรับก็คือรูป
นางปรัชญาปารมิตา ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมือง
เลเคน ประเทศฮอลแลนด์ นางเป็นเทพธิดาแห่งความฉลาด
ในพุทธศาสนาเถรวาท พระเบหฺตต์แสดงปางประทานปฐม
เทศนา สัญลักษณ์ประจำของนางก็คือหนังสือซึ่งวางอยู่เหนือ
ศอกบัว ประติมากรรมรูปนี้ผสมอารมณ์เครื่องประดับอย่าง

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทราวดีศรี ดิศกุล

๘๓

มากมายเข้ากับการแสดงอารมณ์ สงบเงียบได้อย่างดียิ่ง เชื่อกันว่ารูปนี้เป็นประติมากรรมฉลองพระองค์ของพระนางเทวเทสมเหสีของ พระเจ้าราช สะ ผู้ทรงตั้งราชวงศ์สิงหาสำหรับขึ้นใน พ.ศ. ๑๗๖๕ รูปนี้คงมาจากศาสนสถานแห่งหนึ่งทางทิศใต้ของจันทิสิงหาสำหรับ (รูปที่ ๑๕๒)

ได้กล่าวมาแล้วว่าที่จันทิโกซึ่งสร้างอุทิศถวายแด่พระเจ้าวิษณุวรรณะแห่งราชวงศ์สิงหาสำหรับในราว พ.ศ. ๑๘๑๑ มีรูปพระอโมฆมาศคือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๘ กรอยู่กลางล้อมรอบด้วยนางศยามตารา พระสุธนกุมาร หัยกรีพ และนางภฤกษี บัดนี้จะได้กล่าวถึงประติมากรรมเหล่านี้บางรูปซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงจาการ์ต่อไป นางภฤกษีมี ๔ กร หัตถ์ถือลูกประคำ ทำท่าต้อนรับ ไมตรีทัศน์ (ไม้ ๓ ง่าม) และคนโทน้ำตามลำดับ มีดอกบัวเกิดจากกระเปาะอยู่ ๒ ข้างตามแบบสมัยสิงหาสำหรับ นามของนางว่า ภราลี ภฤกษี นั้นมีสลักเป็นตัวอักษรนาครีของอินเดียอยู่ใกล้ๆ เคียง แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะอินเดียสมัยปาละ (รูปที่ ๑๐๐) สำหรับพระสุธนกุมารนั้นก็มิมีนามจารึกอยู่บนแผ่นเบืองหลัง เช่นเดียวกัน และมีหนังสือหนึ่งอยู่ใต้กรซ้าย พระพักตร์และเครื่องอาภรณ์สลักได้อย่างงดงาม (รูปที่ ๘๕)

พระเจ้ากฤตนครกษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์สิงหา-
 สำหรับ (พ.ศ. ๑๘๑๑ - ๑๘๓๕) ได้ทรงสร้างแผ่นสัมฤทธิ์
 สูง ๒๒ เซนติเมตรขึ้นหลายแผ่นประกอบด้วยรูปพระอโหมช-
 บาทหรือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๘ กรอยู่กลาง ล้อมรอบ
 ไปด้วยเทวดา ๑๓ องค์รวมทั้งพระธยานิพุทธเจ้า และนาง
 ทารา ถ้ารวมรูปพระธยานิพุทธอมิตาภะบนศิราภรณ์ของพระ
 อโหมชบาทเข้าด้วย ก็จะทำให้พระธยานิพุทธเจ้ามีครบทั้ง ๕
 พระองค์ ได้ค้นพบแผ่นสัมฤทธิ์ดังกล่าว ๕ แผ่น แผ่นหนึ่งอยู่
 ในพิพิธภัณฑสถานเมืองเลเตน และอีกแผ่นหนึ่งอยู่ในพิพิธ-
 ภัณฑสถานเมืองอามสเตอร์ดัม ประเทศฮอลแลนด์ กล่าวกัน
 ว่าแผ่นสัมฤทธิ์ดังกล่าวค้นพบที่คุมปางหรือจันทิจาโก อย่างไร
 ก็ดีประติมากรรมบนแผ่นสัมฤทธิ์ก็มีลักษณะคล้ายกับประติมา-
 กรรมลอยตัวที่จันทิจาโกดังที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง จารึกเบื้อง
 หลังแผ่นสัมฤทธิ์ได้กล่าวว่าพระเจ้ากฤตนครได้ทรงสั่งให้หล่อ
 แผ่นสัมฤทธิ์เหล่านี้ขึ้นเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย
 รวมทั้งพระมหाराชครู พระอาจารย์ พระมารดาและพระบิดา
 ของพระองค์ ประติมากรรมบนแผ่นสัมฤทธิ์เหล่านี้ก็คงเลียน
 แบบมาจากศิลปะทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ
 อินเดีย ตรงกลางมีรูปพระอโหมชบาทหรือพระโพธิสัตว์อวโล-
 กิเตศวร ๘ กร ยืนแสดงปางประทานพร ประทานอภัย ทรง

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ๘๕

คือบ่วงบาท ลูกประคำ หนังสือ ไม้ตรีทนต์ (?) ดอกบัว และคนโทน้ำตามลำดับ ทรงมีนางศยามทارا พระสุธนกุมาร หัยกริพ และนางภฤกษี เป็นบริวารยืนอยู่เบื้องล่าง มีพระ ธรยานิพุทธเจ้า ๔ องค์และนางทารา ๔ องค์ประทับนั่งอยู่ล้อม รอบบนแผ่นเบื้องหลัง พระธรยานิพุทธองค์ที่ ๕ คือพระ อมิตาภะปรากฏอยู่เหนือศิราภรณ์ของพระอโหมชบาตังกล่าว มาแล้ว และยังมีพระอาทิตย์และพระจันทร์อยู่บนยอดของ แผ่นเบื้องหลังอีก (รูปที่ ๑๕๓)

เกี่ยวกับพระอโหมชบาตังกล่าว ยังได้ค้นพบแผ่น ประติมากรรมศิลาสูง ๑.๖๓ เมตร ที่รั้มบะหันหรือลูบกุกุหลัน ทางภาคกลางของเกาะสุมาตราอีก ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงจาการ์ตา รั้มบะหันนี้ตั้งอยู่เหนือสุโหลงกลางเสาตบน ผึ่งแม่น้ำบะตังหริ ประติมากรรมบนแผ่นศิลานี้มีลักษณะ เหมือนกับแผ่นสัมฤทธิ์ข้างต้นทุกประการ เว้นแต่ว่าลวดลาย เครื่องประดับบนฐานเบื้องล่างของแผ่น ศิลาแสดงถึงรูปม้า จักร ราชนี ทวงแก้ว ชุนกลัง ชุนพล และช้าง อันเป็นแก้ว ๗ ประการของพระจักรพรรดิ ฐานบัวเองแทนที่จะเป็นฐาน ใหญ่ก็แบ่งออกเป็นฐานเล็ก ๆ ๓ ฐาน ดอกบัวทั้งออกจาก กระจเปาะ ๒ ข้างของแผ่นเบื้องหลังก็เป็นเครื่องหมายของ ราชวงศ์สิงหาสำหรับ (รูปที่ ๑๕๔) ด้วยเหตุนี้เห็นว่าภาพ

สลักบนแผ่นศิลานี้ก็คล้ายคลึงกับกลุ่มประติมากรรมที่จังหวัดจาโกนั้นเอง และได้ถูกนำจากเกาะชวาไปยังเกาะสุมาตราตั้งที่กล่าวไว้ในจารึก จารึกหลักนี้ซึ่งอ้างถึงศักราชตรงกับ พ.ศ. ๑๘๒๕ เติมอยู่บนฐานซึ่งต่อมาได้แยกออกจากตัวประติมากรรม ฐานนี้ยังคงอยู่ที่ปะดังรตโจ และก็คงจะไม่ใช่ฐานของประติมากรรมรูปอื่น นอกจากรูปพระ อโมฆบาศ ศีลา รูปนี้เพราะเหตุว่าได้กล่าวถึงประติมากรรม ๑๔ รูปซึ่งมีพระ อโมฆบาศโลเกศวรเป็นประธาน และยังได้กล่าวถึงแก้ว ๗ ประการของพระจักรพรรดิอีก จารึกได้กล่าวด้วยว่าประติมากรรมนี้ได้มาจากเกาะชวามายังสุวรรณทวีป (เกาะสุมาตรา) เพราะเป็น ของขวัญ ของเจ้าชาย ศรีวิศวรรูปกุมาร ด้วยความสนับสนุนของพระเจ้ากฤตนคร ทำให้เป็นความยินดีแก่ประชาชนแห่งอาณาจักรมลายู โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชอาญาของอาณาจักรมลายู คือพระเจ้าเมอลิวรรณเทพ นายสตุตเตอร์-ไฮมันักปราชญ์ชาวฮอลันดาสันนิษฐานว่า เจ้าชายศรีวิศวรรูปกุมารคงเป็นเจ้าชายชาวชวาที่เดินทางมาสมรสกับเจ้าหญิงชาวสุมาตรา ใน พ.ศ. ๑๘๑๘ พระเจ้ากฤตนครได้ทรงส่งกองทัพไปโจมตีอาณาจักรมลายูบนเกาะสุมาตราและคงทำให้อาณาจักรนั้นต้องมาขึ้นอยู่แก่ภาคตะวันออกเฉียงของเกาะชวา อาณาจักรมลายูตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกเฉียงของเกาะสุมาตราลึกเข้าไปภายใน

เกาะ และต่อมาก็ได้อพยพย้ายเข้าไปตั้งราชธานีอยู่บนที่ราบสูง ปาดังแถบเมืองมืงกะเบาในปัจจุบัน ในพุทธศตวรรษที่ ๑๕ หลังจากราชวงศ์มัชปาหิตได้ขึ้นครองราชย์แทนราชวงศ์สิง-
หาสำหรับแล้ว เจ้าชายจากอาณาจักรมลายูทรงนามว่าอาทิตยว-
รมันซึ่งคงเกิดจากการสมรสของเจ้าชายศรีวิศ্বরูปกุมารกับ
เจ้าหญิงชาวสุมาตราและทรงสืบเชื้อสายลงมาแต่พระเจ้าวิษณุ-
วรณะในราชวงศ์สิงหาสำหรับก็ได้มาประทับอยู่ในราชสำนัก
ของเกาะชวาภาคตะวันออกอยู่ระยะหนึ่ง ในระยะนั้นคือใน
พ.ศ. ๑๘๘๖ พระองค์อาจได้ทรงปฏิสังขรณ์เจ็ทจาโกซึ่งเป็น
ที่ฝังพระอัฐิของพระเจ้าวิษณุวรณะบรรพบุรุษของพระองค์
และบรรพบุรุษของราชวงศ์มัชปาหิตด้วย ด้วยเหตุนี้เจ็ท-
จาโกที่เราเห็นอยู่ในปัจจุบันจึงอาจไม่ได้สร้างขึ้นระหว่าง พ.ศ.
๑๘๐๐ - ๑๘๕๐ แต่สร้างขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๘๕๐ -
๑๘๐๐ ดังกล่าวมาแล้ว อย่างไรก็ตามก็เจ้าชายอาทิตยวรมันอาจ
ทรงสร้างแต่เพียงศาสนสถานเพิ่มเติมขึ้นที่เจ็ทจาโก มิใช่ทรง
ปฏิสังขรณ์ศาสนสถานทั้งหมดก็ได้ หลังจากที่เสด็จกลับมายัง
เกาะสุมาตราแล้ว เจ้าชายอาทิตยวรมันก็ได้เสด็จขึ้นครองราชย์
เป็นพระราชาแห่งอาณาจักรมลายูและใน พ.ศ. ๑๘๕๐ ก็ได้
ทรงบูรณะกลุ่มรูปพระโพธิสัตว์อโมฆมาศขึ้น และทรงสร้าง
รูปพระองค์เองเป็นพระไภรพสำหรับค้อยคัมครอง ที่เจ็ทจาโก

ก็ได้ค้นพบรูปพระไภรพเช่นเดียวกันแต่มีขนาดเล็กกว่าที่เกาะ
สุมาตรา

สำหรับงานศิลปะสำหรับซึ่งสร้างถวายแด่พระเจ้ากฤตนคร
กษัตริย์องค์สุดท้ายในราชวงศ์สิงหาสำหรับราว พ.ศ. ๑๘๕๐
นั้น ประติมากรรมส่วนใหญ่ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมือง
เลเดน ประเทศฮอลแลนด์ และมีลักษณะดังต่อไปนี้คือ รูป
พระคเณศซึ่งมีลายกะโหลกศีรษะประดับเป็นส่วนใหญ่ พระ
หัตถ์เบื้องหน้าทั้งสองข้างทรงถือกะโหลกศีรษะ พระหัตถ์
เบื้องหลัง ทรงถือขวาน และลูก ประคำอยู่เหนือ ประภามณฑล
ซึ่งประดับด้วยดาวและลายเส้นขวาง ประภามณฑลเช่นนี้เรียก
กันว่าเป็นแบบ มัชปาหิต ซึ่งสืบเนื่อง ต่อลงมาจาก แบบสิงหา-
สำหรับ (รูปที่ ๑๐๖) นอกจากนี้ก็มีรูปทุรกคามหิษาสุรมรรทินี
หรือนาง ทุรคาปางปรามหิษาสุร ซึ่งเดิมอยู่ในห้องเล็ก ทางทิศ
เหนือของเทวาลัย นางยืนอยู่เหนือหลังควายซึ่งบาดเจ็บแล้ว
ด้วยตัวเองอาจกลายรูปเป็นยักษ์ และยืนอยู่เหนือหัวควายหรือ
คววมจริงอาจเป็นคณะ (คนแคระ) บริวารของพระอิศวร
และพระอมฤตได้ อารูธของนางตุรคาได้หักหายไป คงเหลือ
แต่เพียงโล่เท่านั้น นางตุรการูปนี้แปลกกว่านางตุรการูปอื่น ๆ
ในศิลปะชวา เพราะยืนต่างขาซึ่งในประเพณีชวาถือว่าเป็นท่าที่
หยาบคายสำหรับสตรีจะพึงปฏิบัติ ด้วยเหตุนี้จึงอาจแสดงถึง

อิทธิพลของศิลปะปาละจากอินเดียอีก แต่รายละเอียดในการสลักรูปนี้ก็ เป็น แบบ อย่าง ของ ช่าง ชาว ภาค ตะวัน ออก อย่าง แท้จริง (รูปที่ ๑๐๕) รูปพระอักษิตยะในห้องเล็กทางทิศใต้ของจันทิสิงหาสำหรับยังคงอยู่ในที่เดิม ศิราภรณ์สลักเป็นแบบผ้าโพกหัวของนักบวช หัตถ์ขวาถือลูกประคำและหัตถ์ซ้ายถือคนโทน้ำ มีก้านบัวงอกออกมาจากกระเปาะตามแบบสิงหาสำหรับ มีแต่อยู่เหนือคอกบัวทางค้ำนซ้ายและมีตรีศูลอยู่ทางค้ำนขวา (รูปที่ ๑๐๗)

นอกจากนี้ในเทวาลัยใกล้กับ จันทิสำหรับ ยัง ได้ค้น พบ ประติมากรรมต่าง ๆ อีก เช่นรูปจักรจักรซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมืองเลเคนเช่นเดียวกัน เป็นรูปพระอิศวรปางโกรธหรือพระศิวโกรพ ชื่อจักร จักรนั้นมีสลักอยู่เหนือแผ่นเบื้องหลัง คำว่าจักรจักรนี้อาจมาจากคำเดิมที่ว่าจักรจักเรศวรก็ได้ เป็นรูปพระอิศวรประทับอยู่เหนือสุนัข ทรงเปลือยพระองค์ ยกเว้น เครื่องอาภรณ์ ซึ่ง ประดับ ด้วย กะโหลก ศีรษะ และศีรษะมนุษย์ ทรงถือคาบ ตรีศูล กลองบัณเฑาะว์และภาชนะทำด้วยกะโหลกศีรษะ มีสายกระดิ่งรัดอยู่รอบบั้นพระองค์ รูปจักรจักรนี้อาจมาจากเทวาลัยทางทิศใต้ของจันทิสิงหาสำหรับ มีผู้กล่าวว่ารูปนี้อาจเป็นประติมากรรมฉลองพระองค์ของพระเจ้ากฤตนครกษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งราชวงศ์สิงหาสำ-

หรี หรือ พระเจ้าอาทิตย์วร มั่น กษัตริย์แห่งเกาะ สุมาตรา ก็ได้ (รูปที่ ๑๕๕) นอกจากนี้ก็มีรูปฤๅษีตฤณวินทุซึ่งมีลักษณะ คล้ายกับรูปพระอศัศยะะทุกประการ แต่มีจารึกบอกชื่อไว้บน แผ่นเบื้องหลังพร้อมกับเลข ๒ (รูปที่ ๑๕๖) ได้ค้นพบเศษ ประติมากรรมอีกรูปหนึ่งในสระทางทิศเหนือของจันทิสิงหา- สำหรับมีจารึกชื่อว่ามริจิจและหมายเลข ๑ พร้อมกับจารึกหลัก หนึ่งบอกศักราชเทียบเท่า พ.ศ. ๑๘๕๔ จารึกหลักนี้กล่าวถึง การสร้างศาสนสถานสำหรับนักบวชทั้ง ๓ จำพวกคือฤๅษี นัก บวชไนลัทธิไสวณิกาย และพุทธศาสนา ศาสนสถานแห่งนี้อาจ สร้างขึ้นสำหรับบรรดานักบวชที่ได้เสียชีวิตไป พร้อมกับพระ เจ้ากฤตนครใน พ.ศ. ๑๘๓๕ ก็ได้ รูปดอกบัววนด้านข้าง ของรูปฤๅษีตฤณวินทุนี้มีโค้งงอกออกมาจากกระเปาะ แต่ออกมา จากแจกันตามแบบสมัยมัชปาหิตซึ่งอยู่ในสมัยต่อมา แต่แจกัน ๓ ที่นี้ก็ยังคงมีขนาดเล็กลงอยู่มากคล้ายกับด้านหลังของทวารบาล ที่จันทิปะนะตะวันซึ่งมีศักราชว่าสลักขึ้นใน พ.ศ. ๑๘๕๐ ค่ายเหตุนี้ระยะเวลาของทวารบาลจึงใกล้เคียงกับจารึกศักราช พ.ศ. ๑๘๕๔ และรูปฤๅษีตฤณวินทุมาก น่าเสียดายที่ว่ารูปฤๅษี นี้ได้ถูกทำลายเสียแล้วเมื่อไฟไหม้ระหว่างการแสดงที่กรุงปารีส ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ ยังมีรูปพระพรหมอีกรูปหนึ่งซึ่งค้นพบที่ เมืองสิงหาสำหรับและปัจจุบันรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานเมือง

เลเคน มีผู้กล่าวว่าอาจมาจากที่เดียวกับรูปฤษีตฤณวินทุก็ได้
 อย่างไม่รู้ก็ยังไม่เคยค้นพบเทวาลัยสำหรับพระพรหมโดยเฉพาะ
 ในประเทศอินโดนีเซียเลย พระพรหมยี่นองค์นี้มี ๔ พักตร์
 ๔ กร หัตถ์เบื้องล่างที่ประธานอยู่หน้าพระองค์ทรงรองรับ
 ดอกบัว หัตถ์เบื้องหลังค้ำช้ายทรงถือแส้ มีคนโทน้ำสลักอยู่
 บนแผ่นเบื้องหลังทั้งสองข้าง คนโทน้ำนี้มีลักษณะแตกต่างกับ
 คนโทน้ำของพวกฤษีอื่น ๆ มาก พระกรรมของพระพรหม
 ทุกไบเจาะเป็นรูอยู่เบื้องล่าง ถ้าสังเกตดูจากลวดลายเครื่อง
 ประดับและฝีมือในการสลักแล้ว รูปพระพรหมอาจสลักขึ้น
 ที่หลังรูปฤษีตฤณวินทุก็ได้ (รูปที่ ๑๕๗)

ใกล้กับจันทิสำหรับยังมีรูปทวารบาลศิลาขนาดใหญ่ ๒
 รูป สูง ๓.๗๐ เมตร ทวารบาลนี้ตั้งอยู่บนลานสนามหญ้า
 ทางทิศตะวันออกของจันทิสิงหาสำหรับ กล่าวกันว่าที่นั่นเคย
 เป็นท้องสนามหรืออาลาน — อาลานของเมือง สิงหา สำหรับ มาแต่
 ก่อน ท้องสนามนี้อาจตั้งอยู่กลางเมืองหรือหน้าพระราชวังก็ได้
 อย่างไม่รู้ก็ยังมีได้เคยค้นพบซากโบราณสถานอย่างอื่น ๆ หลัง
 หรือทางทิศตะวันออกของรูปทวารบาล ๒ รูปนี้เลย จึงมีผู้
 กล่าวว่าทวารบาล ๒ ตนนี้อาจตั้งอยู่หน้าสวนก็ได้ ทวาร-
 บาล ๒ ตนนี้เป็นรูปรากษสอย่างแท้จริง คือมีคิ้วขมวด
 นัยน์ตาโปน ปากแฉะและมีเขี้ยวงอกออกมานอกปาก มีมือ

ซ้ายวางอยู่เหนือตะบองใหญ่ซึ่งมียอดเป็นรูปวัชระ มือขวายกขึ้นในท่าขู่ มีนาคและหัวกะโหลกเป็นเครื่องประดับ (รูปที่ ๑๕๘)

ต่อจากนี้จะได้กล่าวถึงประติมากรรมสมัยมัชปาหิต (พุทธศตวรรษที่ ๑๘—๒๑) ต่อไป

พระเจ้ากฤตราชสะ (พ.ศ. ๑๘๓๖—๑๘๕๒) ผู้ทรงตั้งราชวงศ์มัชปาหิตทรงมีประติมากรรมฉลองพระองค์เป็นรูป “ไศว—ปรัทิสฐู” ที่ซิมบิง สถานที่นั้นก็คือจันทิสมุเบอร்தชติทางทิศใต้ของเมือง บลิตาร์ในภาคใต้ของเกาะชวาภาคตะวันออกเฉียงออกปัจจุบัน เทวาลัยแห่งนี้ได้รับการปฏิสังขรณ์ในรัชกาลของพระเจ้าราชสันครในระหว่าง พ.ศ. ๑๘๐๔—๑๘๐๖ ด้วยเหตุนี้จึงอาจมีการสร้างประติมากรรมใหม่ ขณะ นั้นด้วยก็ได้ ประติมากรรม “ไศว—ปรัทิสฐู” ไม่จำเป็นต้องเป็นเทวรูปพระอิศวรเสมอไป เช่นในรูปนี้สิ่งที่เทวรูปทรงถือส่วนใหญ่ก็เกี่ยวข้องกับพระนารายณ์ เช่น สังข์ และ จักร จักรนี้วางหงายอยู่เหนือพระคชนี้ (นิ้วชี้) ของพระหัตถ์หลังซ้าย และมีเปลวไฟอยู่ข้างบน รวมทั้งศรฯ อย่างไรก็ตามก็ถือลูกประคำซึ่งอยู่ในพระหัตถ์ขวาหน้าก็เป็นของพระอิศวร ลายเครื่องประดับมงกุฎก็คล้ายหัวกะโหลก ด้วยเหตุนี้รูปนี้จึงอาจเป็นรูปพระหริหระคือพระนารายณ์ร่วมกับพระอิศวรก็ได้ ทำทางที่

ประทับยืนคู่แข่งกระถาง มีลวดลายเครื่องประดับอย่างมากมาย
สังขนั้นไม่ใช่สังข์ตามปกติ แต่มีตัวหอยกำลังคลานออกมา
ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการปลดปล่อยวิญญาณของผู้ตายให้เป็นอิสระ
เทพธิดาสองข้างอาจหมายถึงพระลักษมีและพระศรีชายาของ
พระนารายณ์ และในขณะเดียวกันก็คงหมายถึงมเหสี ๒
พระองค์ของพระเจ้ากฤตราชเสถวัย (รูปที่ ๑๕๕)

ยังมีรูปนางปารพตีหรือพระอุม่าอีกรูปหนึ่งจากจันทริมบี
หรือนคริมบีใกล้กับมัทชวระนะหรือจมบังในเกาะชวาภาคตะ-
วันออก มีลักษณะคล้ายกับรูปพระหริหระที่กล่าวมาข้างต้น
มาก ทั้งสองรูปอาจสลักขึ้นโดยช่างคนเดียวกันก็ได้ รูปนาง
ปารพตีทรงถือลูกประคำและแส้ตามปกติ แต่ก็ไม่มีกะโหลก
ศีรษะอยู่บนมงกุฏ ดอกบัวที่งอกออกมาจากแจกันเป็นลักษณะ
ของศิลปะสมัยมัชปาหิตอย่างแท้จริง ดอกบัวและแจกันคงหมายถึง
ถึงชีวิตที่เกิดใหม่จากความตายหรือวิญญาณที่หลุดพ้นเป็นอิสระ
จากร่างกาย มีผู้เสนอว่ารูปนางปารพตีนี้อาจเป็นประติมากรรม
ฉลององค์ของพระนางศรี กุณา ผู้เป็นพระ มารดาของพระเจ้า
ราชันครในราชวงศ์มัชปาหิต พระนางสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ.
๑๙๑๕ ถ้ารูปพระหริหระฉลองพระองค์ของพระเจ้ากฤตราช-
เสถข้างต้นสร้างขึ้นในระหว่างมีการปฏิสังขรณ์เจดีย์สุเมธูร์ทชติ
ในระหว่าง พ.ศ. ๑๙๐๔—๑๙๐๖ ดังกล่าวมาแล้ว เทว-

รูปทั้งสองก็คงสลักขึ้นไม่ห่างกันนัก แม้ว่าพิธีกรรมของพระนางศรีภูวนาอาจมีขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๒๗ ก็ตาม ในระยะนี้อานาจักรมัชปาหิตได้รุ่งเรืองถึงขีดสุด (รูปที่ ๑๖๐)

มีรูปคู่ชายหญิงที่น่าสนใจค้นพบที่เจบูกใกล้กับเมืองตุลูง อากูทางทิศใต้ของเกาะชวาภาคตะวันออก ไม่สามารถทราบได้ว่ารูปทั้งสองจะหมายถึงเทพองค์ใดหรือไม่ แต่ก็น่าสนใจในมือซ้ายของสตรีก็อาจหมายถึงว่านางเป็น นาง ปารพตี หรือพระอุมา รูปนี้คงมาจากศาสนสถานแห่งใดแห่งหนึ่งแต่เราก็ไม่สามารถทราบได้อย่างแน่นอน รูปผู้หญิงกำลังนั่งอยู่เหนืออกของผู้ชายและจับมือกันอยู่ ลวดลายเครื่องอาภรณ์สลักได้อย่างสวยงาม (รูปที่ ๑๖๑) ยังมีรูปสตรีอีกรูปหนึ่งซึ่งค้นพบที่เจบูกเช่นเดียวกัน คงเป็นรูปพระราชินีซึ่งอาจเป็นผู้เดียวกับสตรีในรูปคู่ชายหญิงก็ได้ ถัดมาหลังของรูปสลักเป็นกอบัวกำลังโผล่ขึ้นมาจากสระอย่างงดงาม (รูปที่ ๑๖๒)

ในพุทธศตวรรษที่ ๒๐—๒๑ มีการสร้างเทวาลัยขึ้นอีกบนภูเขาเป็งกุงหนันคังที่กล่าวมาแล้ว จากเทวาลัยหมายเลขที่ ๒๓ หรือเสละเกลิร์บนเนินเขาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ได้ค้นพบรูปปั้นหยีหรืออิเหนา เทวาลัยดังกล่าวเป็นเทวาลัยที่ตั้งอยู่เหนือฐานหลายชั้น ได้ค้นพบจารึกตรงกับ พ.ศ. ๑๙๗๗ ในเกาะชวาระเค่นปั้นหยีหรืออิเหนาเป็นพระเอก

ของเรื่องหลายเรื่องซึ่งเกี่ยวข้องกับ เมือง กทิวรี หรือ คาทาและเมืองสิงหาสำหรับ (พุทธศตวรรษที่ ๑๖—๒๐) และในปัจจุบันก็ชอบเล่นกันอยู่ในหนังสือหรือวาทย์ของชาว ในรูปพระเค้านั้นก็สวามิภักษณะแปลกเป็นพิเศษ (รูปที่ ๑๖๓)

มีประติมากรรมรูปพระอิศวรในศิลปะ ชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนปลายจากเมืองมอญไชยการค้าอยู่องค์หนึ่ง การที่พระหัตถ์ทั้งสองเบื้องหน้าถือดอกไม้แสดงว่าประติมากรรมรูปนี้เกี่ยวกับผู้ที่ตายไปแล้ว ใบหน้าอาจมีอิทธิพลของศิลปะจีนเข้ามาปะปนอยู่บ้าง มีประติมากรรมแบบมณฑลชานซีหรือลั่วหลู่อยู่โดยรอบ พระหัตถ์เบื้องหลังถือลูกประคำและแส้ ไม่มีหวั่งกะโหลกและจันทร์เสี้ยวประดับอยู่เหนือมงกุฏ (รูปที่ ๑๖๔)

ทางทิศตะวันตกของเกาะชวามีร่องรอยตำนาน โบราณวัตถุสถานน้อย มีอยู่บ้างที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ประติมากรรมส่วนใหญ่ค่อนข้างหยาบ มีลักษณะคล้ายประติมากรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แต่ก็แสดงถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ด้วย มีอยู่รูปหนึ่งมาจากกุหนุงจิโบตาสัมภักเรียกว่ากันว่าเป็นทวารบาลหรือกาล หน้าตาของประติมากรรมชิ้นนี้คล้ายคลึงกับศิลปะชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือและเครื่องประดับซึ่งทำด้วยกะโหลกศีรษะ ทำให้นึกไปถึงรากษสซึ่งเป็น

ทวารบาลในศิลปะชวาภาคตะวันออก แต่รูปร่างของประติมากรรมก็ผิดแปลกออกไป (รูปที่ ๑๖๕)

เกาะสุมาตรา

ได้ค้นพบประติมากรรมสัมฤทธิ์รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรหรือพระโลกนาถ ๔ กร ที่กุนุงตัวใกล้กับเมืองตปะนูลิ ทางภาคตะวันตกของเกาะสุมาตรา เป็นรูปพระโพธิสัตว์ยืนอยู่ระหว่างนางคาราที่กำลั่งนั่ง ๒ องค์ รูปนางคารายังคงเหลือเพียงองค์เดียว ถือกอกไม้ ขนาดใหญ่อยู่ในหัตถ์ ลักษณะรูปร่างของประติมากรรมคล้ายศิลปะชวาภาคกลาง มีจารึกอยู่ข้างหลังเอ่ยถึงพระนามของ พระ โพธิสัตว์และใช้ คำภาษามลายูว่า "บรুবุต" ด้วย จารึกนี้กล่าวว่าประติมากรรมนี้สร้างโดยช่างล่อนนามว่าสุริยะใน พ.ศ. ๑๕๘๒ รูปพระโพธิสัตว์แต่เดิมมีทั้งรัศมีและประภามณฑล แต่ในปัจจุบันได้สูญหายไปหมดแล้ว (รูปที่ ๑๖๖)

ณ ศาลาสนสถานที่ปากังลาวาในภาคกลางของเกาะสุมาตรา มีภาพสลักที่น่าชมอยู่บ้าง เช่นพุทธสถานบัทลีที่ ๑ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖—๑๗ มีรูปปรากฏสลักกำลังพ้อนรำอยู่บนฐานของมุขค้ำเหนือ (รูปที่ ๑๖๗) สิ่งหนึ่งสลักอยู่บนฐาน (รูปที่ ๑๖๘) และทวารบาล (รูปที่ ๑๖๙) ใน

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ๕๗

พุทธสถานบาหลีที่ ๒ ได้ค้นพบรูปเทรูกะซึ่งเป็นเทวดาใน
พุทธศาสนาลัทธิคันถระ เทรูกะกำลังพ้อนร่ายอยู่เหนือซากศพ
ทรงถือวัชระในหัตถ์ขวา ภาชนะทำด้วยกะโหลกศีรษะใน
หัตถ์ซ้าย ขี่ช้างค้ำคือศรีศูลประดับด้วยกะโหลกศีรษะและ
ศีรษะมนุษย์ ฯลฯ แขนอยู่เหนือลำพระองค์ มีกะโหลก
ศีรษะประดับพระเศียรและพระทรวง แต่ก็น่าเสียดายที่รูปนี้
ได้ชำรุดไปมาก จารึกหลักหนึ่งที่ปากังลาวส์ได้อ้างถึงบทสวด
ในคัมภีร์คันถระไว้ว่า “ชะชาชะชา ชุม ชูชูเฮไซ โสเฮชะชะ
โอม อา ชุม” (รูปที่ ๑๗๐)

ทางภาคกลางของเกาะสุมาตราเช่นเดียวกัน ได้ค้นพบ
ประติมากรรมศิลาขนาดใหญ่รูปพระไภรพ สูง ๔.๕๑ เมตร
จากปลัดังรตโชหรือสุโขทัยหงสังสาตบนฝั่งเหนือของแม่น้ำบะตังหริ
บนชายทะเลฝั่งตะวันตกของเกาะสุมาตรา ปัจจุบันรักษายู่ใน
พิพิธภัณฑสถานกรุงจาการ์ตา เทวรูปองค์นี้เข้าใจว่าเป็นพระ
ไภรพในพุทธศาสนาและเป็นประติมากรรมฉลองพระองค์ของ
พระเจ้าอาทิตย์วรมันแห่งเกาะสุมาตรา ซึ่งขึ้นครองราชย์ใน
ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ พระเจ้าอาทิตย์วรมันเองดูเหมือน
จะเคยทรงผนวชเป็นไภรพด้วย เทวรูปองค์นี้กำลังยืนอยู่เหนือ
รูปบุรุษ ได้ค้นพบฐานบัวและกะโหลกศีรษะล้อมรอบ ๘
กะโหลก ผ่าทรงของพระไภรพประดับด้วยลายกะโหลกศีรษะ

และจันทร์เสี้ยว ทรงนาคเป็นสังวาลย์ เข็มขัดมีลายหน้ากาล
 ประคัมและมีกระดิ่งห้อยอยู่เบื้องล่าง มี ๒ กร ทรงถือดาบ
 และภาชนะทำด้วยกะโหลกศีรษะ ทั้งพระขงฆ์ พระกร
 พระทรวง และพระปรางมีขนปกคลุม พระเกศาเกล้าเป็น
 มวยขนาดใหญ่เหนือพระเศียร มีรูปพระธยานิพุทธอภิชโยภะ
 ปางมารวิชัยอยู่เหนือมวยพระเกศาซึ่งแสดงให้เห็นว่าเทวรูปองค์
 นี้อยู่ในพุทธศาสนา มีรัศมีอยู่รอบพระเศียรและประภามณฑล
 ล้อมรอบพระองค์ พระเนตรนูนโปน (รูปที่ ๑๗๑) นอก
 จากนี้ยังมีกริชฉลองพระองค์ ของพระเจ้าอาทิตย์วรมัน ทำเป็น
 รูปพระไภรพอยู่บนตัวกริช พบคู่กับกริชของมเหสี ซึ่งทำ
 เป็นรูปไภรวี (คือศักติของไภรพ)

เกาะบาหลี่

มีภาพสลักที่เยห์ปลุใกล้เมืองเบตูลูในเกาะบาหลี่ระหว่าง
 ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔—๒๐ ภาพสลักเหล่านี้ค้นพบเมื่อ พ.ศ.
 ๒๔๖๘ เป็นภาพยาวติดต่อกันไป ๒๕ เมตรและสูงประมาณ
 ๒ เมตร สลักบนภูเขาจากทิศเหนือไปใต้ เดิมมีปูนปั้นประ-
 กอบอยู่ภายนอกซึ่งในปัจจุบันก็ยังคงเหลืออยู่บ้างเป็นบางแห่ง
 ทิศใต้สุดยังคงมีถ้ำที่อยู่อาศัยของนักบวชปรากฏอยู่ ภาพสลัก
 เหล่านี้ยังคงอยู่ดีแต่ก็ไม่สามารถทราบความหมายได้ บางท่าน

ก็ว่าเป็นเรื่องราวของพระกฤษณะ ภาพสลักมีเป็นต้นว่าบุรุษ
กำลังยกมือข้างหนึ่งขึ้นเหนือศีรษะ ดัดจากนั้นมีบุรุษกำลังหาบ
ของซึ่งอาจเป็นน้ำตาล เมาดิน ตามหญิงผู้ใดคนหนึ่งไปยังบ้าน
บ้าน นั้นมีหญิงชราซึ่ง อาจเป็น แม่มด กำลังเปิด ประตู คอยรับ
ภาพการล่าห่มป่าซึ่งสลักขึ้นเหนือภาพบุรุษ และ สตรี กำลังเดิน
ลงมาสลักต่อเนื่องกัน ภายหลัง ภาพอีกภาพ หนึ่งซึ่งอยู่ดัดไปมี
ภาพตรงกลางเป็นรูป หญิงชรา กำลังนั่ง อยู่ในซุ้ม ซึ่งมีลายสลัก
เป็นเขาและต้นไม้ประกอบ มีลิงกำลังเล่นอยู่ใต้ภาพหญิงชรา
ในภาพนี้บุรุษกำลังแบกเสียมอยู่ข้าง หน้าและ หญิงสาวก็ยืนอยู่
เบื้องหลังหญิงชรา ทางด้านซ้ายมือหลังรูปบุรุษมีนักบวชกำลัง
นั่งอยู่ สวมผ้าโพกศีรษะขนาดใหญ่ ทางขวามือสุดมียักษ์
กำลังนั่งถือช้อนใหญ่ซึ่งใช้ในกิจพิธี ภาพดัดไปเป็นรูปผู้ชาย
กำลังขี่ม้าและผู้ชาย ๒ คนถืออาวุธกำลังต่อสู้กับเสือ ? (รูปที่
๑๗๒)

ในเทวาลัยปุราปุเชอร์อิงจากคัทที่เมืองเปดเจงทางทิศใต้ของ
เกาะบาหลี่ มีภาชนะศิลาสำหรับใส่น้ำมนต์สูง ๗๕ เซนติ-
เมตร ด้านนอกของภาชนะสลักเป็นรูปภูเขาซึ่งมีต้นไม้ขึ้นเต็ม
และล้อมรอบด้วยมหาสมุทร นาค ๘ ตัวสอดเกี่ยวกันรัศล้อม
รอบภูเขาเหนือ มีเทวดา ๘ องค์กำลังเดินแบกนาค นอกจาก
นี้ยังมีเทวดาอีก ๔ องค์ทรงถือสิ่งของแปลก ๆ อยู่ในหัตถ์

มากรรมรูปน้สวมน้ำกาก รูปจตุกัทยหรือพระอิศวร ๔ กัทย
 น้ก้สวมน้ำกากเช่นเดียวกัน การพ้อนร่าสวมน้ำกากในเกาะ
 บาทล้มีกัใช้สำหรับพิธี ปลดปล่อย วิญญานของ ผู้ที่ตาย ไปได้แล้ว
 ให้เป็นอิสระ ด้วยเหตุนี้รูปประติมากรรมที่กำลังพ้อนร่าเช่น
 รูปจตุกัทยน้ก็อาจแสดงถึงรูปเทพเจ้าซึ่งจะ ด้รับการเคารพบูชา
 เพื่อ ปลด ปล่อย วิญญาน ของ ผู้ตาย ให้เป็น อิสระ เช่น เดียว กัน
 (รูปที่ ๑๗๕)

ประณีตศิลป์

ประณีตศิลป์ในเกาะชวามาถะวันออกยังคงมีอยู่ต่อไป
 เช่นเดียวกับเกาะชวามาถะกลางแต่ก็มี ลวดลายเครื่องประดับตก
 แต่งและมีชีวิตจิตใจยังขึ้น

เครื่องประดับสัมฤทธิ์มี เช่น ตะเกียง (รูปที่ ๑๗๖)
 ที่ใส่เครื่องหอม หม้อน้ำมนต์ ยอดกระดิ่ง กำกันน้อง ยอด
 ไม้เท้าสำหรับกิจพิธีรูปต่าง ๆ (รูปที่ ๑๗๗) รูปเต็กเล็ก ๆ
 สูงประมาณ ๒๐ เซนติเมตรซึ่งอาจใช้สำหรับแก้บน (รูปที่
 ๑๗๘) นอกจากนี้ที่หล่อเป็นลวดลายเล็ก ๆ เช่นมกรและ
 นกก็มี (รูปที่ ๑๗๙, ๑๘๐) เครื่องสัมฤทธิ์เหล่านี้ล้วนมี
 เครื่องประดับตกแต่งอย่างมากมาย บางครั้งก็แสดงชีวิตจิตใจ
 อย่างน่าชม รูปครุฑยังเป็นที่นิยมใช้อยู่ รวมทั้งรูปมังกรและ
 รากษส แต่วัชระดูเหมือนจะหายไป รูปหญิงชราทูนถาดแสดง

องค์หนึ่งอาจเป็นพระพรหมเพราะมี ๔ พักตร์ มีนางอัปสร และเทวดาเหาะอยู่เหนือยอดเขา ทางเบื้องล่างของภาชนะสลักเป็นภาพชวนหัวต่าง ๆ ภาพภูเขานี้คงหมายถึงเขาพระสุเมรุนั่นเอง ทั้งนี้เพราะเขาพระสุเมรุเป็นที่รองรับน้ำอมฤตเช่นเดียวกับภาชนะศิลาที่เป็นที่รองรับน้ำมนต์ มีรูปภาพบนขอบภาชนะซึ่งอาจเทียบได้เท่ากับ พ.ศ. ๑๘๗๒ (รูปที่ ๑๗๓)

ที่คูร์ ในเกาะบาหลี มีรูปพระราชาในท่าประนมหัตถ์ สลักด้วยหินดำถ่านภูเขาไฟสูง ๗๐ เซนติเมตร เป็นท่าบุคคลกำลังนั่งชกสมาธิเพชรประนมมือ คงจะเป็นท่าของพระราชาที่สิ้นพระชนม์ไปแล้วกำลังแสดงท่าการวระต่อเทพเจ้า กุณฑล และชายผ้าได้กลายเป็น ลวดลาย พันธุ์ พุกษา ซึ่งทำให้รูปนี้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพื้นแผ่นเบื้องหลัง ประติมากรรมรูปนี้คงอยู่ในศิลปะบาหลีสสมัยกลางราว ระหว่าง พุทธ ศตวรรษที่ ๑๘—๑๙ (รูปที่ ๑๗๔)

ยังมีอีกรูปหนึ่งคือจตุกายไตแก่พระอิศวร ๔ กาย กันพบที่เมืองเบคเจง เกาะบาหลี สลักจากหินดำถ่านภูเขาไฟเช่นเดียวกัน สูง ๓๗ เซนติเมตร ที่เมืองเบคเจงซึ่งเคยเป็นราชธานีของอาณาจักรชื่อเดียวกันในเกาะบาหลี ได้ค้นพบประติมากรรมหลายรูป รูปหนึ่งมีขนาดใหญ่มากสูงถึง ๓.๖๐ เมตร และคงเป็นรูปพระอิศวรปางโกรธเรียกชื่อว่าพระภิมะ ประติ-

ลักษณะเช่นนี้ คงได้รับแบบมาจาก ลวดลายวงกลมในศิลปะชวา ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ลวดลายส่วนอื่นคงมีแต่เพียงลวดบัวและ ขอบซุ้มเกลี้ยง ๆ เท่านั้น หอคอยที่กุสุมาลย์เปรียบได้กับหอ กลองในเกาะบาหลี่ ทั้งสองแบบแต่เดิมก็คงมาจากหอกลอง ด้วยกันนั่นเอง ศาลาโถงบนหอคอยกุสุมาลย์เป็นสิ่งที่มาเพิ่มขึ้นใน ภายหลัง หอคอยเดิมสูงประมาณ ๑๕ เมตร มีบันไดขึ้นไป บนหอคอยทางด้านหลัง (รูปที่ ๑๘๓)

แผ่นศิลา ประดับ หลุมฝังศพ ค้นพบที่สุสานตระละชะทาง ทิศใต้ของเกคาตนาซึ่งเป็นโบราณสถานแห่งหนึ่งใกล้กับหมู่บ้าน ตระละชะ ซึ่งติดต่อกับพระราชวัง โบราณสมัยมัชปาหิตก็น่าชม ทิศใต้นั้นถือกันว่าเป็นทิศแห่งความตาย สุสานแห่งนี้อาจเป็น ที่ซึ่งพระศพ ของเจ้านายชวา ซึ่งหันมานับถือศาสนา อิสลาม ได้ ถูกฝังอยู่ แผ่นศิลาประดับหลุมฝังพระศพบางแผ่นจึงประดับ ด้วยตราพระอาทิตย์ของราชวงศ์มัชปาหิต แผ่นศิลาแผ่นที่ กล่าวถึงนี้มีจารึกตรงกับ พ.ศ. ๒๐๐๐ ขอบนอกมีลักษณะ คล้ายลายกาล—มฤค ลายรูปสามเหลี่ยมเบื้องล่างและฐานบัว ก็แสดง ให้เห็น อยู่ว่ายังเกี่ยวข้องกับศิลปะชวา ภาค ตะวันออก (รูปที่ ๑๘๔)

ศาสนสถานเซนต์คูร์ที่เมืองบัทชะเนคร ซึ่งเป็นศูนย์กลาง ทางศาสนาอิสลามที่เก่าที่สุดแห่งหนึ่ง บนฝั่งเหนือของเกาะชวา

ความขรุขระหรืออย่างชัดเจน ซึ่งคงเป็นเพราะอิทธิพลของศิลปะพื้นเมือง เครื่องทองมีเหลืออยู่หลายชิ้นทั้งเครื่องอาภรณ์และภาชนะ โดยเฉพาะตุ้มหูซึ่งมีลวดลายประกอบต่าง ๆ นานา อย่างงดงาม (รูปที่ ๑๔๑)

ในสมัยมัชปาหิต (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑) โดยเฉพาะที่ตำบลตระวลันซึ่งเคยเป็นที่ตั้งของราชธานีในสมัยนั้น ได้ค้นพบประติมากรรมดินเผาเป็นจำนวนมาก ประติมากรรมเหล่านี้งดงามมีชีวิตจิตใจ (รูปที่ ๑๔๒) นอกจากนี้ยังได้ค้นพบชิ้นส่วนของกระเบื้องมุงหลังคาและเครื่องตกแต่งหลังคากว้าง และบางครั้งก็ใช้เครื่องดินเผาเหล่านี้หุ้มไม้ไผ่หรือไม้ อีกต่อหนึ่ง

สมัยอิสลามตอนต้น

มีเป็นต้นว่า หอคอย ที่กุศส ทางภาคกลาง ของเกาะชวา สร้างขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ กุศสตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองสมารัง ซึ่งตั้งอยู่ทางภาคเหนือของเกาะชวาภาคกลาง หอคอยนี้มีลักษณะคล้ายกับเทวดาลัย ในศิลปะชวาภาคตะวันออกเฉียงเหนือเอง ชั่วแต่ที่ไม่มีลวดลายเครื่องประดับมากและไม่มีหลังคา สร้างด้วยอิฐสีแดงทั้งหลังและมีจานดินเผาประดับเป็นแห่ง ๆ เช่นเดียวกับอาคารในเกาะบาหลิส

ภาคตะวันออก มีทั้งสุเหร่า อาคารไม้บรรจุกุศของนักบุญใน
 ศาสนาอิสลาม และสุสานซึ่งมีทั้งกำแพงและประตู สุเหร่า
 เป็นของที่สร้างขึ้นใหม่ ที่ผังศพของนักบุญและประตูก็ได้รับ
 การบูรณะเสียแล้ว ที่ผังศพมีศักราชตรงกับ พ.ศ. ๒๑๒๘
 ศาสนสถานเช่นคังคูวูร์ก็เหมือนกับสุสานรุ่นต้น ๆ ในศาสนา
 อิสลามในหมู่เกาะอินโดนีเซียคือตั้งอยู่บนภูเขา แสดงว่าการ
 เกี่ยวข้องกับวิญญาณ ของบรรพบุรุษ และยอดเขาซึ่งที่มีปรากฏ
 อยู่ในศิลปะวภาคตะวันออกตอนปลายเช่นที่เซาเป็งงูหงัน-
 จันทีสุกู่ คเซมูะ ยังคงมีอิทธิพลอยู่ ประตู E ที่เซนคัง
 คูวูร์มีปีกใหญ่อยู่ทั้งสองด้านของประตู ปีกนี้อาจกลายมาจาก
 ด้านข้างของประตูในศิลปะวภาคตะวันออกก็ได้ รูปประตูมีปีก
 นี้ใช้ในวาทย์หรือหนังตะลุงของชาวเป็นเครื่องหมายแสดงการ
 เบ็ดจากและเบ็ดจากด้วย ด้านล่างของประตูมีรูปนกยูงสลักอยู่
 ประตู B ซึ่งซ่อมแล้วที่เซนคังคูวูร์มียอดเป็นรูปภูเขาที่มีปีกอยู่
 ตรงกลางล้อมรอบด้วยลวดลายภูเขาและอาคาร ประตูมีขอบ
 เป็นลายกาล-มฤค มีนาคเป็นราว-บันได ด้านข้างของนาค
 ตัวขวามือ (เวลาเดินเข้า) อาจเป็นรูปสิงห์ซึ่งสลักเป็นลาย
 ก้านขด ลายประดับผนังใต้ปีกประตูทางด้านขวามือ (เวลาเดิน
 เข้า) สลักเป็นรูปประตูมีปีกทูลตันไม้สวรรค์อยู่ ประตูนี้
 อาจเปรียบได้กับภูเขาอันศักดิ์สิทธิ์นั่นเอง (รูปที่ ๑๔๕)

ในระยะแรกของสมัยอิสลาม ดินแดนแถบขะาะาะทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเสมารัง ได้กลายเป็นศูนย์กลางทางด้านศาสนาและการเมือง นอกไปจากหอคอยที่ถูกสตั๊งกล่าวมาแล้วก็มีภาพสลักและแผ่นศิลาประดับ หลุมฝังศพที่มั่นคงกันทางทิศใต้ของขะาะาะอีก มีแผ่นภาพสลักจากสุหะระว่าเก่ามีจารึกเท่ากับ พ.ศ. ๒๑๐๒ ฝังอยู่ในผนังของสุหะระใหม่ เนื่องมาจากศาสนาอิสลามห้ามมิให้แสดงรูปมนุษย์หรือสัตว์ แต่ในประเทศอินเดียก่อนที่ศาสนาอิสลามจะเดินทางเข้ามาถึงยังหมู่เกาะอินโดนีเซีย ข้อห้ามนี้ก็หย่อนลงไปมากแล้ว ในประเทศอินโดนีเซียเราจึงได้พบแผ่นภาพสลักเป็นรูปลิง อยู่ท่ามกลางลวดลายพันธุ์พฤกษา แต่รูปลิงนั้นก็ไม่ใช่ลิงที่มีชีวิตอย่างแท้จริง (รูปที่ ๑๔๖) อีกภาพหนึ่งเป็นรูปสระบัวมีประตูผ่ากลางหรือที่เรียกว่าจันตีเบนตาร์แบบเดียวกับในเกาะบาหลี (ศิลปอิสลามในประเทศอินโดนีเซียรุ่นต้นนั้นคล้ายกับศิลปบาหลีมาก เพราะต่างก็ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปชวาภาคตะวันออกเฉียงตอนปลายร่วมกัน) และมีกำแพงซึ่งมียอดคั่นอยู่เป็นตอนๆ กลางสระบัวมีพลับพลา ต้นไม้ที่อยู่รอบสระก็สลักอย่างชัดเจน (รูปที่ ๑๔๗)

สถานที่แห่งไอร์มะตะบนผนังเหนือของทิศตะวันออกเฉียงของเกาะมาตุราชังตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะชวาสร้างอยู่

เหนือภูเขา สามข้างเป็นแนวแทมบันไคขึ้นไปทางค้ำที่สี่ได้ เป็นสุสานที่เก่าที่สุดแห่งเกาะมาตุราหลุมฝังศพที่สำคัญซึ่งอยู่บนฐานที่สูงที่สุดคือหลุมฝังศพของระคูบ ผู้เป็น ชายา ของบัน เกร็นชะกะระหนิงหรือที่ ๑ และเป็นผู้สืบเชื้อสายลงมาแต่สุนัน คีร์นกับญูผู้ยิ่งใหญ่แห่งภาคตะวันออกของเกาะชวา นางมีชีวิตอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๕๐—๒๒๐๐ แผ่นเบื้องหลังหลุมฝังศพสลักอย่างงดงาม ทำให้นึกไปถึงพนักของบัลลังก์ ในศิลปะชวาภาคตะวันออกและค้นไม้สวรรค์ในหนังตะลุง (รูปที่ ๑๔๘)

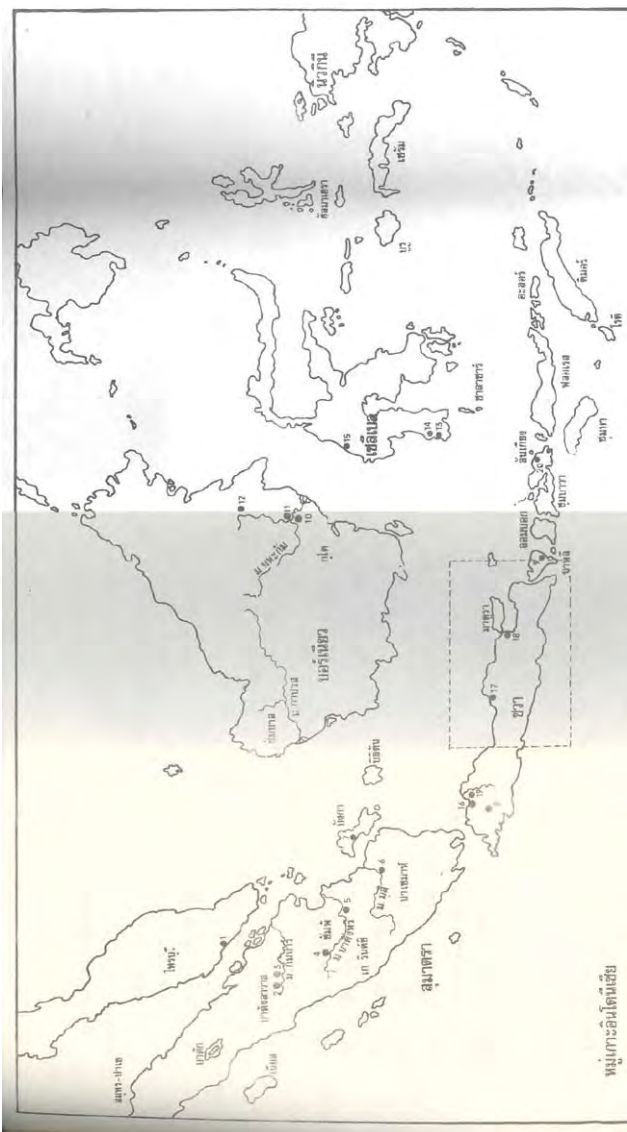
เทมบาชัตหรือบาชัตที่กลาเตนทางภาคกลางของเกาะชวา เป็นสุสานของสุนันบาชัตหรือกิบันตันอาร์งผู้นำศาสนาอิสลามเข้ามาสู่ภาคใต้ของเกาะชวาภาคกลาง ศพฝังอยู่บนยอดเขาและค้ำขึ้นบันไคผ่านประตูเข้าไปหลายชั้น ประตูหนึ่งมีจารึกว่า สร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๑๗๖ เป็นประตูที่ผ่าออกเป็น ๒ ซีก สร้างโดยสุลต่านอาอุงแห่งราชวงศ์มะตะราม (ใหม่) ผู้ได้โปรดให้ซ่อมประตูและผนังของสุสานด้วย ประตูที่เทมบาชัต ผิดกับประตูผ่าแห่งอื่น ๆ ในสมัยอิสลามเพราะสร้างด้วยศิลา ไม่ได้สร้างด้วยอิฐ เพื่อจะป้องกันความชั่วร้ายต่าง ๆ จึงมีกำแพงกันอยู่หลังประตูนี้เสมือนฉาก (รูปที่ ๑๔๙)

ชื่อเมือง

1. มะละกา
2. มัвраตาทุส
3. บังกีนัง
4. ปะคังรัตโซ
5. มลายุ
6. ปาเล็มบัง
7. โกตากะปูลู
8. โบกอร์
9. เปตเจง
10. โกตาบันคูน
11. มัвраกะมัน
12. กอมเบง
13. มากัสซาร์ (มะกะสัน)
14. มารอส
15. ซีเกนเตง
16. จาการ์ตา
17. เสมาวัง
18. สุราบายา
19. จิบัวซา
20. ปีมะ

สรุป

เมื่อเป็นดังนี้จึงอาจสรุปได้ว่าศิลปขวภาคกลาง (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ หรือ ๑๓ ถึง ๑๖) ยังคงมีอิทธิพลของศิลปอินเดียอยู่มาก แต่ช่างชาวก็สามารถแสดงอัจฉริยะของตนเองได้ ในศิลปขวภาคตะวันออก (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๒๑) อิทธิพลของศิลปอินเดียเสื่อมลง อิทธิพลของศิลปพื้นเมืองมีมากขึ้น โดยเฉพาะลักษณะที่เกี่ยวข้องขึ้นไปจนถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในสมัยอิสลามรุ่นต้น (พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒) อิทธิพลของศิลปขวภาคตะวันออกก็ยังคงมีสืบต่อลงมาทั้งในศิลปของศาสนาอิสลามและในเกาะบาหลี่

แผนที่อาเซียน

ภูเขาและศาสนสถาน
(ศาสนสถานพิมพ์ด้วยตัวเอน)

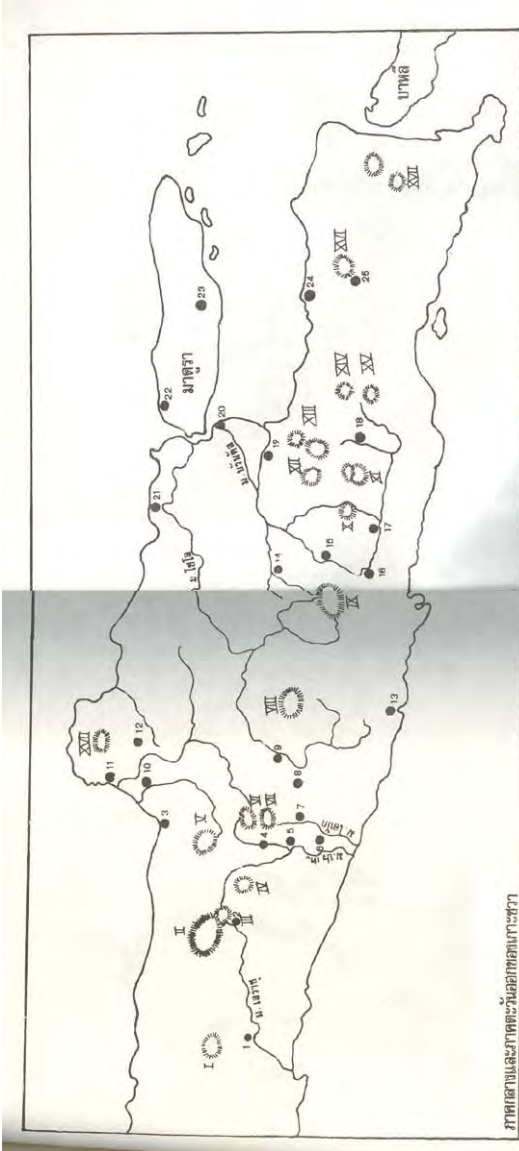
- I ชลาเมต
 II ปราหุ เตียง
 III เซนตารา ปริงคาปูล
 IV ชุมบิง
 V อุงการ์น เกดง ลังคะ
 VI เมอร์บานู
 VII มราบี
 VIII ลาวู จันทิสุกุห์ เจงูะ
 IX วิลิต (มาหฺรา)
 X เกลุต ปะนะตะรัน
 XI บุกัก กาวี
 XII อันซัสมาหฺรา ออรซุน เวลิ่ง ชาว
 XIII เปนังกุหนัน เบลาทัน จาลาคุนคา
 XIV เตงเกอร์ พรหม
 XV สุมะรุ
 XVI ยัง
 XVII รวง มราบี
 XVIII มูเวีย

เมืองและศาสนสถาน

(ศาสนสถานพิมพ์ด้วยตัวเอน)

1. ปุรวการัตะ
2. วนาสาบา
3. เสมารัง
4. มาเกล้ง บูโรพุทโธ จันทิเมนคุด ปะวน
บานน
5. มุนทิลัน จันทิงาเวน กุหนุงกูร์
6. ยกยาการ์ตา
7. ปรัมปะนัน ลาราจกรัง จันทิกะละสัน
สำหรับ เชวู เฟลาสัน สัทชีวัน
8. กลาเตน บาซัด
9. สุรการ์ตา (โซโล)
10. เตมัก
11. ชปะระ มันดินคัน
12. กุดส
13. ปัตติกัน
14. มาคิฮุน
15. เกทิริ (ตาหา) เสลามังเคลง จันทิติกา-
วงศ์ สุระวนา

16. ทูลงฮากุง เสลามังเคลง กุวาปาซึร์
17. บลิตาร์ จันทิวาเวเนดาร์ บารา สุมเบอร์-
ทชติ ปะนะตะรัน
18. มาลัง จันทิสังคริติ บาคุด สุมเบรวัน
สิงหาสำหรับ จาโก กิดาส
19. มัทชาการ์ตา (มัทปาหิต) ตระวุลัน จัน-
ทิติกุล บัทซังระตุ ตระลชะ
20. สุวาบายา
21. เซนคังคูวูร์
22. ไฮร์มะตช
23. ปาเมกาสัน
24. จันทิจาบุง
25. จันทิกะดาตม

ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

รูปที่ ๑

พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ค้นพบทางทิศตะวันตกของเกาะเซด็ิบส

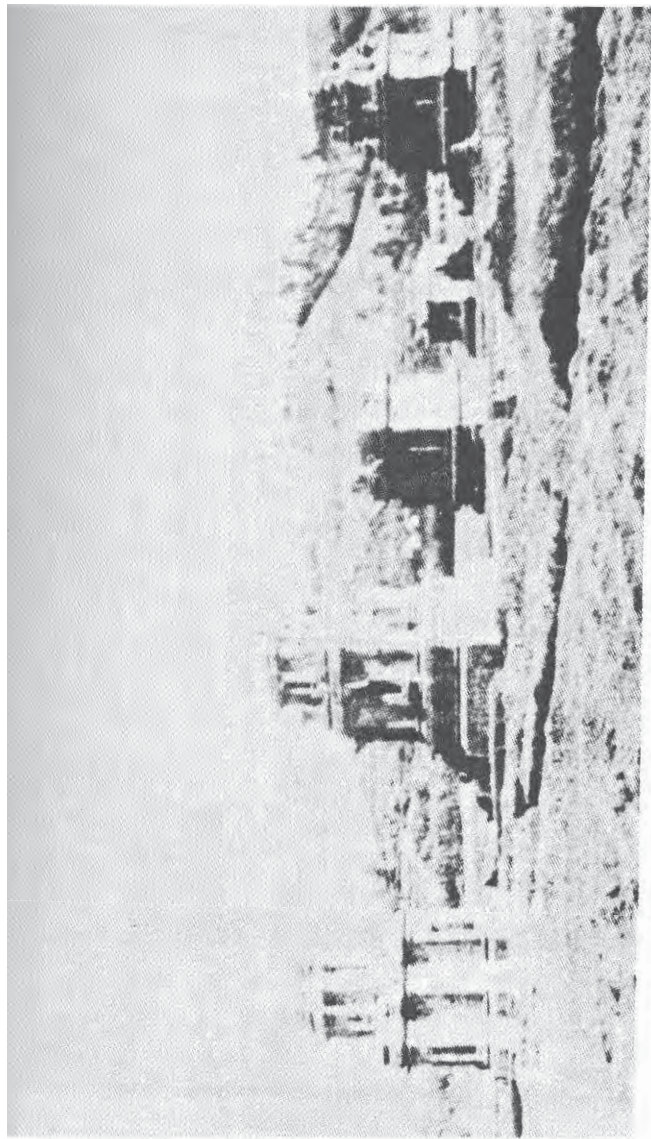
ศิลปินอินเดียสมัยอมราวาศี

รูปที่ ๒

พระพุทธรูปสัมฤทธิ์จากโกตา บันคูน (Kota Bangun)

เกาะบอร์เนียว ศิลปินเตี้ยสมัยคุปตะ

รูปที่ ๓

หมู่เทวาลัยบนที่ราบสูงเคียง (Dieng) ศิลปชวาภาคกลางตอนต้น

รูปที่ ๔

ลวดลายประดับซุ้มที่จันทิ ปุนตเทพ (Chandi Puntadewa)

ศิลปะชวาภาคกลางตอนต้น

รูปที่ ๕

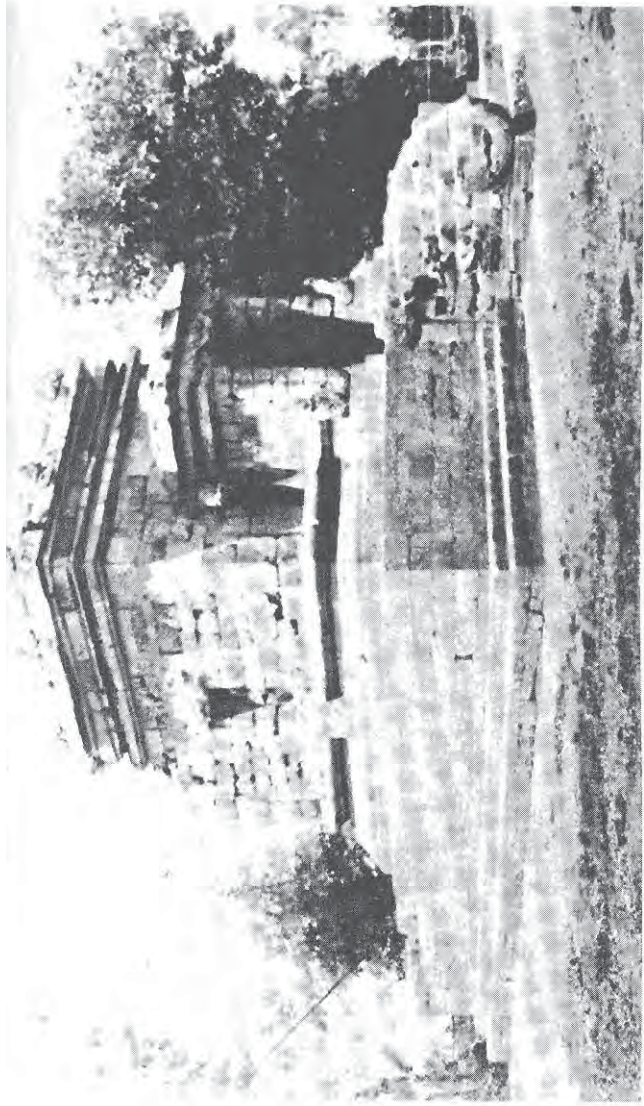
ลายหน้ากาลจากที่ราบสูงเตี๋ยง ที่ลพขรภาคกลาง

รูปที่ ๖

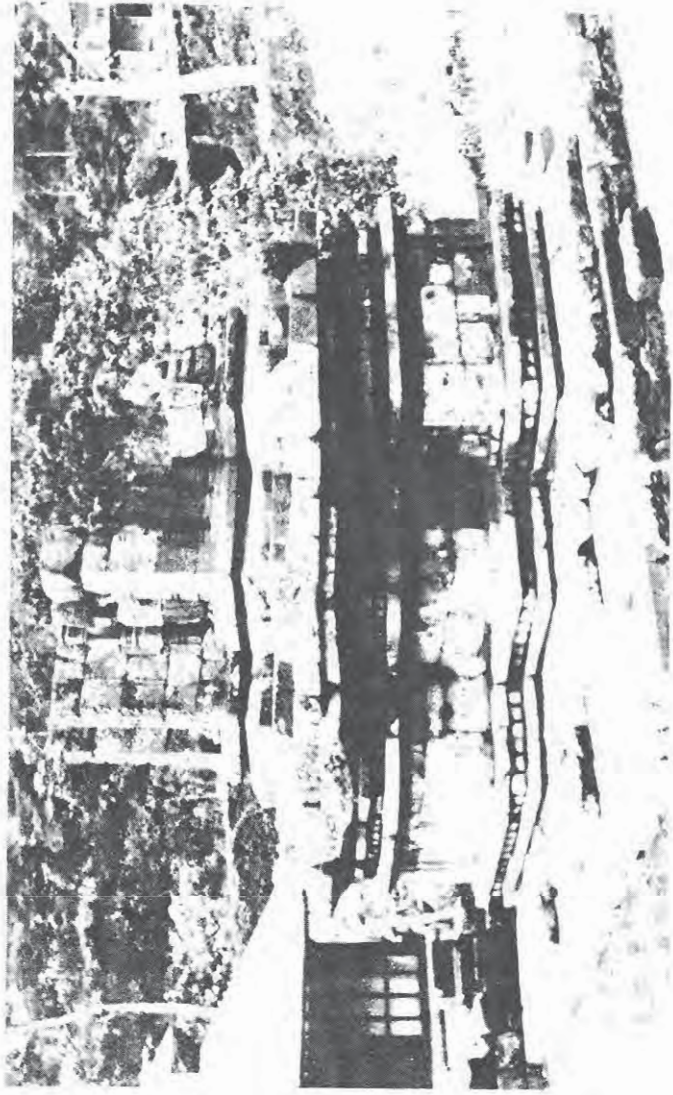
จันทีภิมะ (Chandi Bima) ที่ราบสูงเตียง

ศิลปะชวาภาคกลางตอนต้น

รูปที่ ๗

จันทิบาทถ (Chandi Badur) เมืองมัลล (Malang) เกษชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

รูปที่ ๘

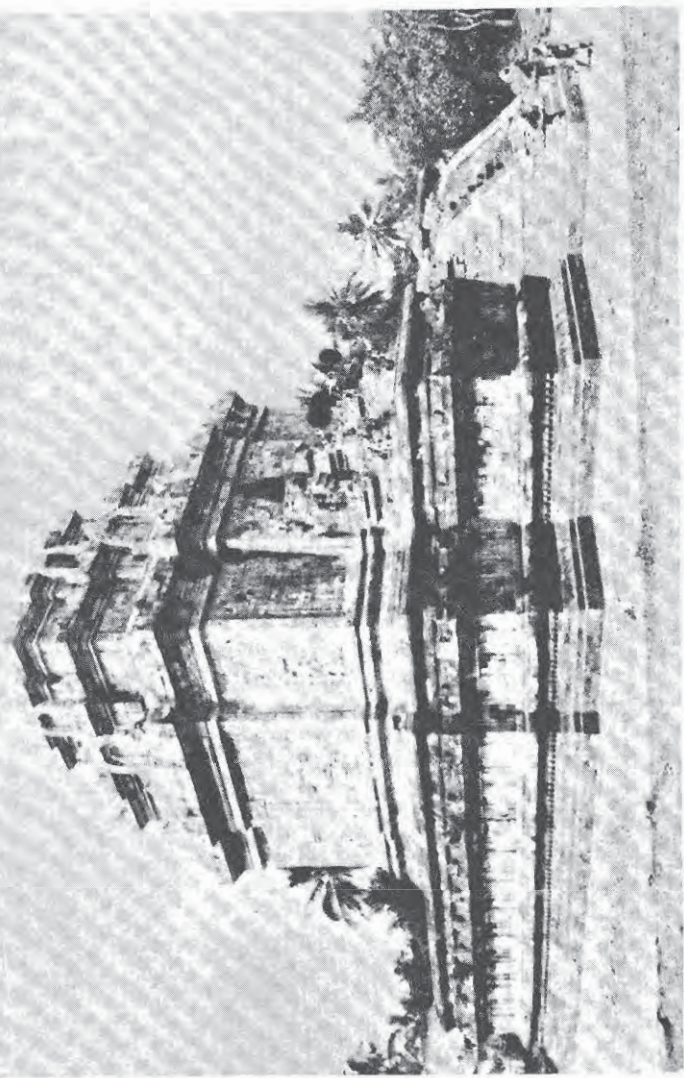
เจดีย์สังกัรที (Sanggariti) ที่ตะขวนตกเฉียงเหนือของเมืองมาดง

รูปที่ ๙

จันทิงาเวน (Chandi Ngawen) ใกล้เมืองมุนทิลัน (Muntilan)

ศิลปะชวาภาคกลาง

รูปที่ ๑๐

วัดคันเดอช (Chandi Mendur) ห่างจากที่เหนือ คือไปขวามือกลาง

รูปที่ ๑๑
ข

รวบายนไศกันทิศเหนือของจังหวัดเมณฑุค ศิลปะชวาภาคกลาง

รูปที่ ๑๒

เทพธิดาในพุทธศาสนา สลักบนผนังถ้ำนอกของจันทิเมนตุต

ศิลปะขวากกลาง

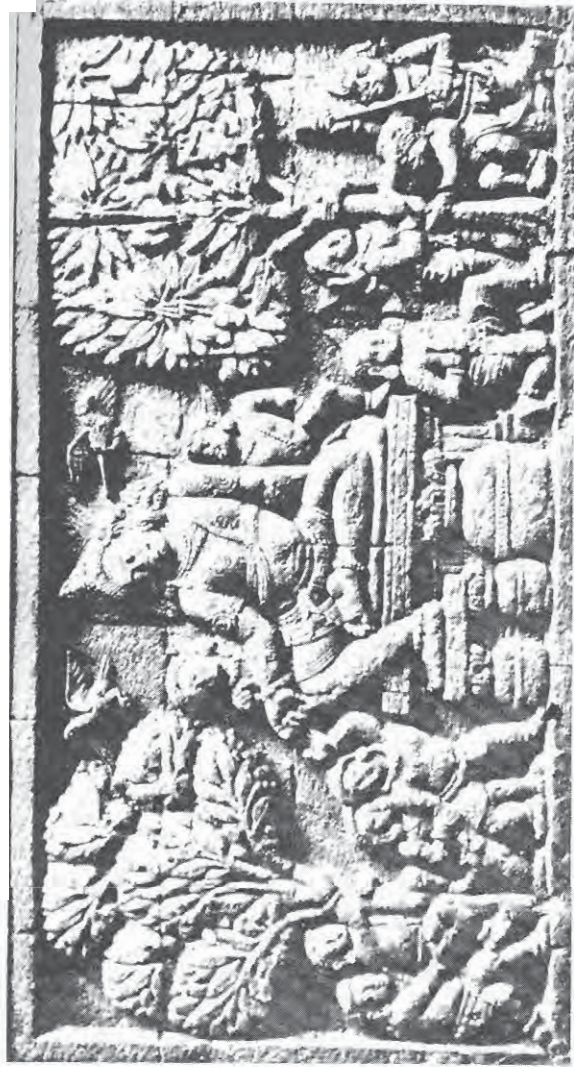
รูปที่ ๑๓

ต้นกัลปพฤกษ์สลักบนผนังด้านใต้ของมุขด้านหน้าจันทิเมนคุด

รูปที่ ๑๔

นางทวาริตรีบนผ่น้ำด้านเหนือของมณฑลหน้าหินที่เมณฑุ ที่ลพชาวากกลาง

รูปที่ ๑๕

ยักษธยาวิภวณแห่งฐานไตของมณฑลหน้าหินที่เมืองยัต

ศิลปะชวาภาคกลาง

รูปที่ ๑๖

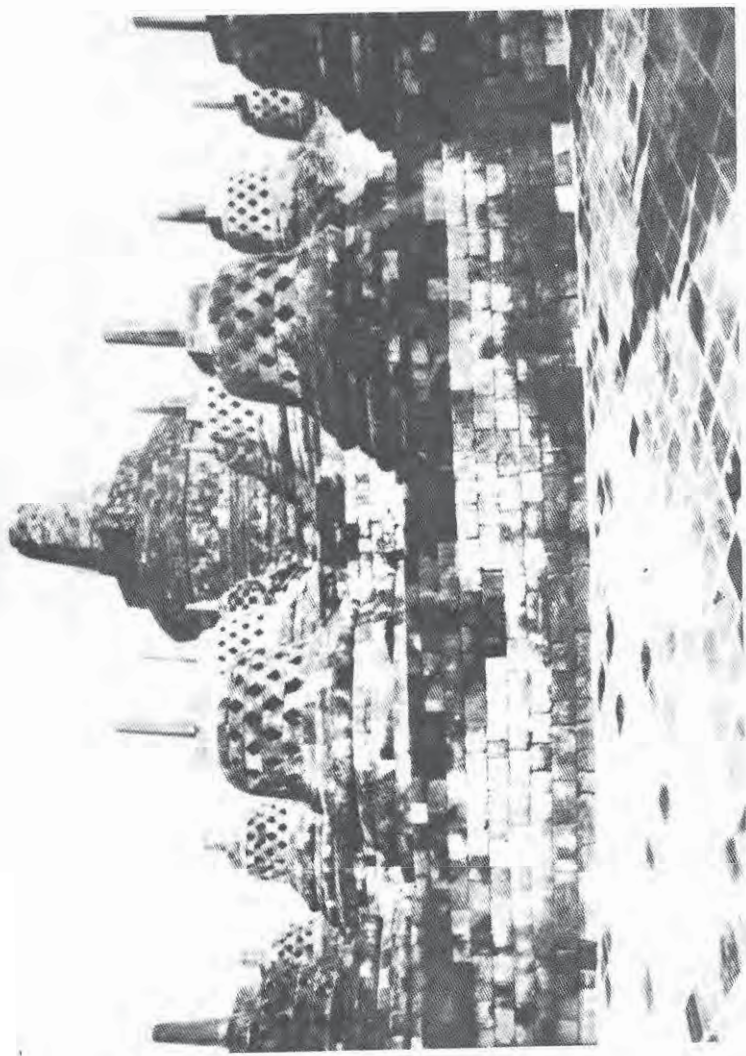
จันทิปะวณ (Chandi Pawon) ศิลปชวามากกลาง

รูปที่ ๑๗
บุ

บุโรพุทโธ (Borobudur) ถ่ายลงมายังหมู่พิภพทิศตะวันออกเฉียงใต้

ศิลปะชาวภาคกลาง

รูปที่ ๑๘
๕

สถานมณฑลชองโรพโพโร ศิลปวัฒนธรรมกลาง

รูปที่ ๑๙

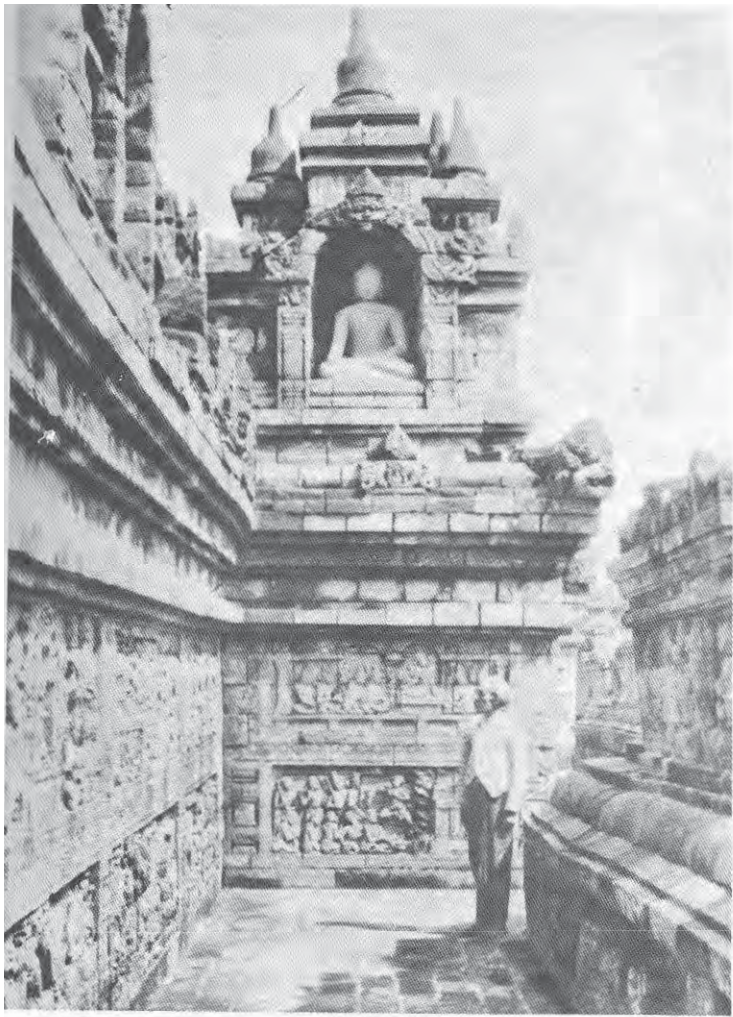
พระชยานิพุทธไวโรจนะในเจดีย์เจาะโปร่งบนลานชั้นบนบุโรพุทโธ

ศิลปชวามากกลาง

รูปที่ ๒๐

พระชยานิพุทธมิตาภะที่บุโรพุทโธ ศิลปชวาภาคกลาง

รูปที่ ๒๑

ผนังระเบียงชั้นที่ ๑ ของบุโรพุทโธ ศิลปชวาทภาคกลาง

รูปที่ ๒๒
๑

ภาพสลักบนส่วนล่างของฐานซันท์ ๑ บูโรพุทโธ ศิลปชวาภาคกลาง

รูปที่ ๒๓

ภาพสลักพระพุทธรองค์เสด็จลงสรงน้ำในแม่น้ำเนรัญชรา

บนผนังระเบียงชั้นที่ ๑ ของบุโรพุทโธ ศิลปชวาภาคกลาง

รูปที่ ๒๔
รูป

ภาพสลักเรื่องสหชาติก บพหนึ่งระเบียงชนที่ ๑ ของโปรพุทโร

รูปที่ ๒๕

ค้ำในของผนังชั้นนอก ระเบียงชั้นที่ ๑ บุโรพุทโธ

ศิลปขวภาคกลาง

รูปที่ ๒๖
๗

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร ๒ บริเวณที่ ๕

ศิลปะทวารวดี

รูปที่ ๒๗

ประคูปนระเบียงชั้นที่ ๓ แสดงลายกาล—มกร บุโรพุทโธ

รูปที่ ๒๘

ท่อน้ำรูปมกร บโรพุทโธ ศิลปชวาภาคกลาง

รูปที่ ๒๙

ท่อนารูปหน้ากาล บุโรพุทโธ ศิลปชวามากกลาง

รูปที่ ๓๐

จันทิกะละสัน (Chandi Kalasan) มุขทิศตะวันออกเฉียงใต้

ศิลปะชวาภาคกลาง

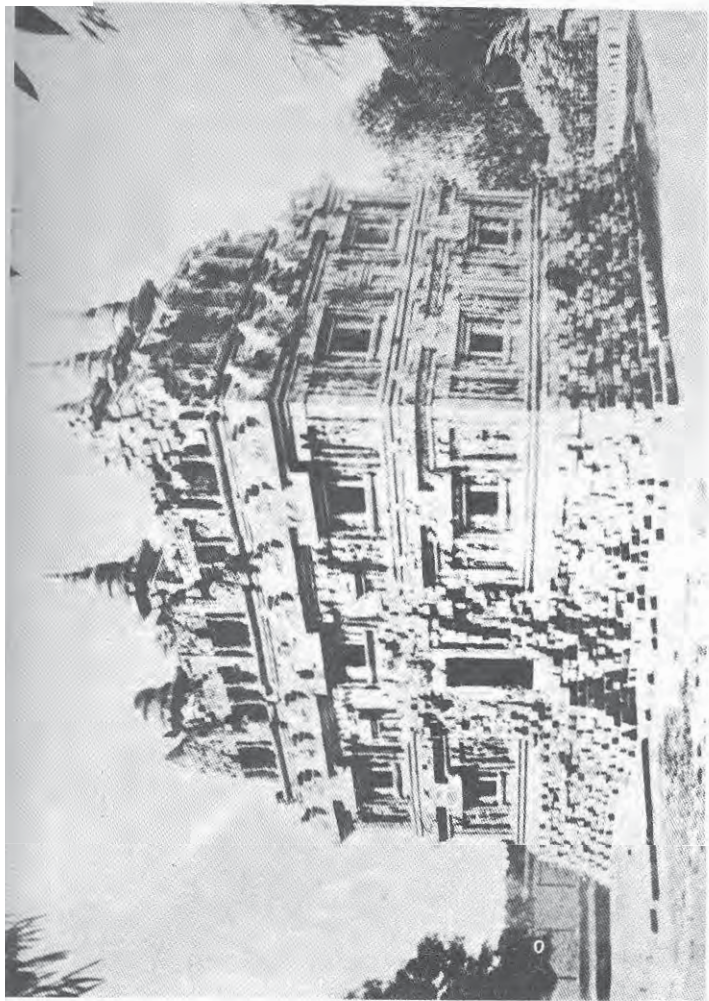
รูปที่ ๓๐

ซุ้มที่จันทิ กะละสน์ ศิลปชวาภาคกลาง

รูปที่ ๓๒

ทวารบาลของวัดโกลิทันจีนที่ทะเลสน ศิลปะชวาภาคกลาง

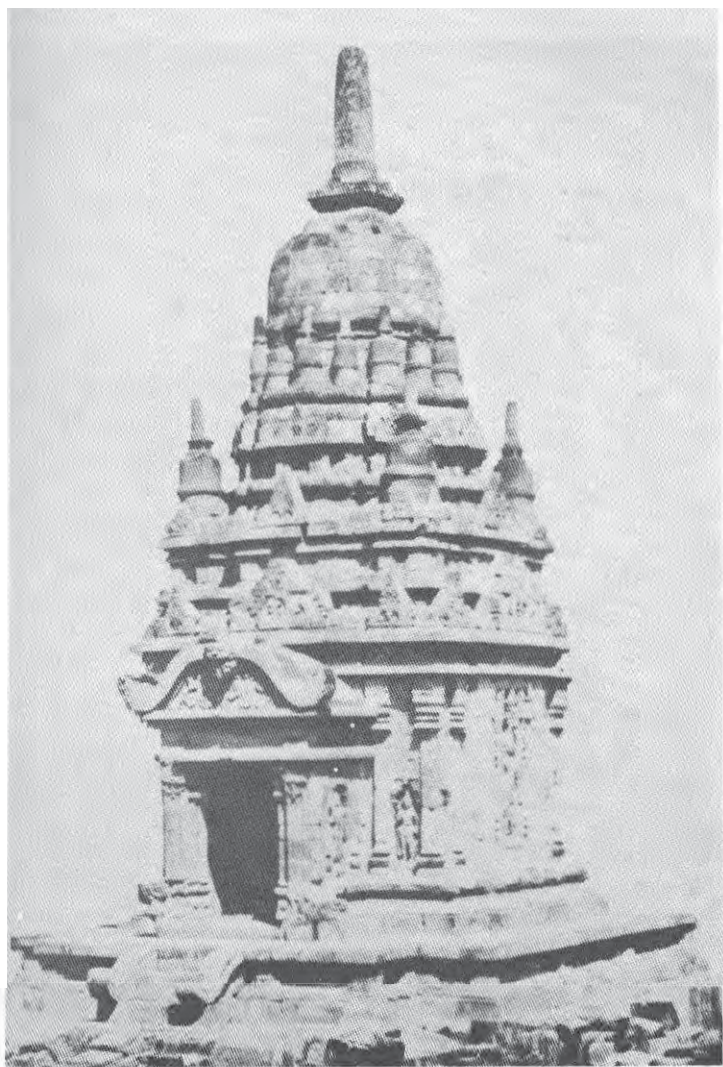
รูปที่ ๓๓
รูป

จันทิสารี (Chandi Sari) มุขทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ศิลปะขอมภาคกลาง

รูปที่ ๓๘

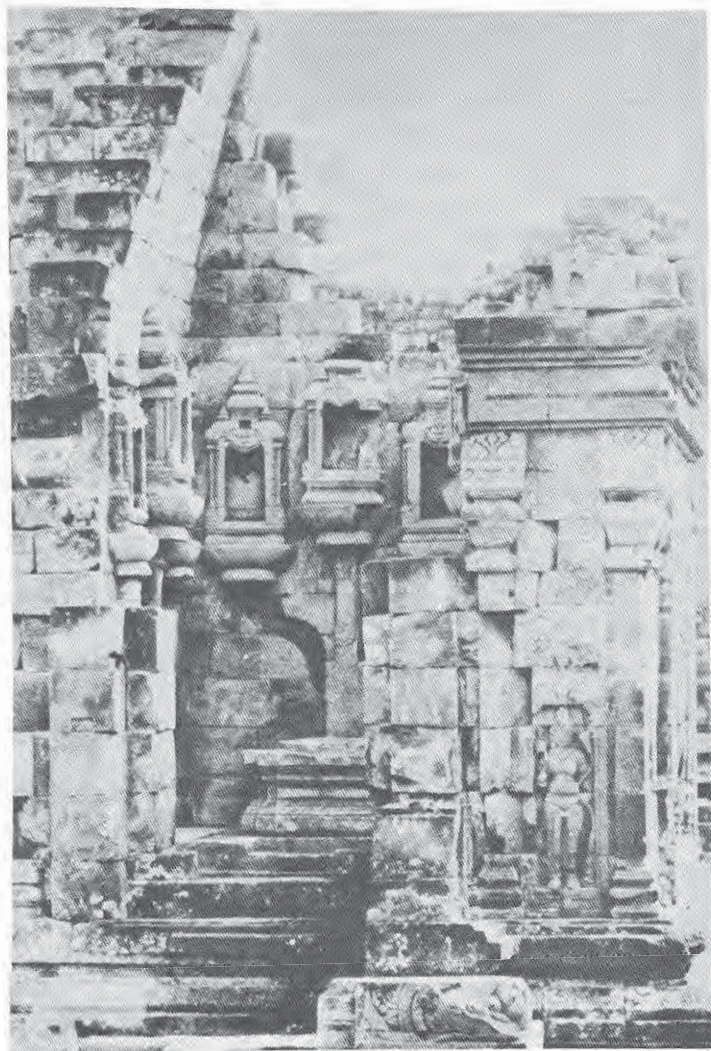
นางคาราสลักบนผนังจันทิสำหรับ ศิลปชวาภาคกลาง

รูปที่ ๓๕

เจดีย์รายล้อมเสร็จแล้วในบริเวณจันทิเซวู (Chandi Sewu)

ศิลปะชวาภาคกลาง

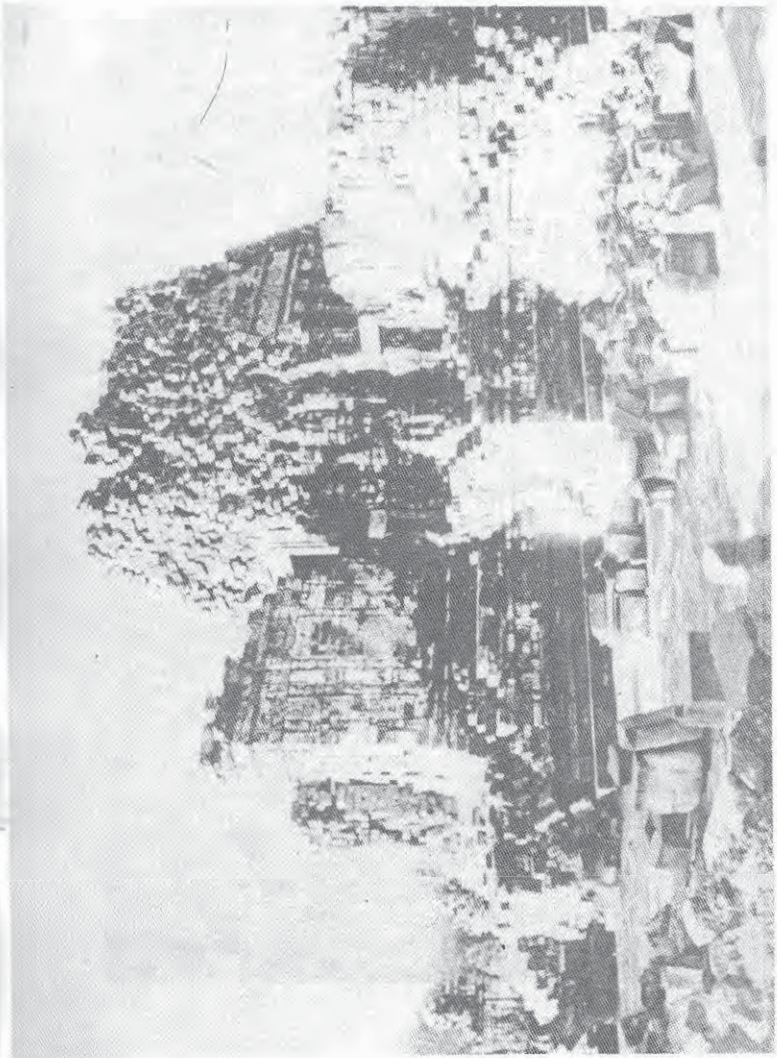
รูปที่ ๓๖

ภายในเจดีย์รายองค์หนึ่งในบริเวณจังหวัดสุโขทัย ศิลปะชวาภาคกลาง

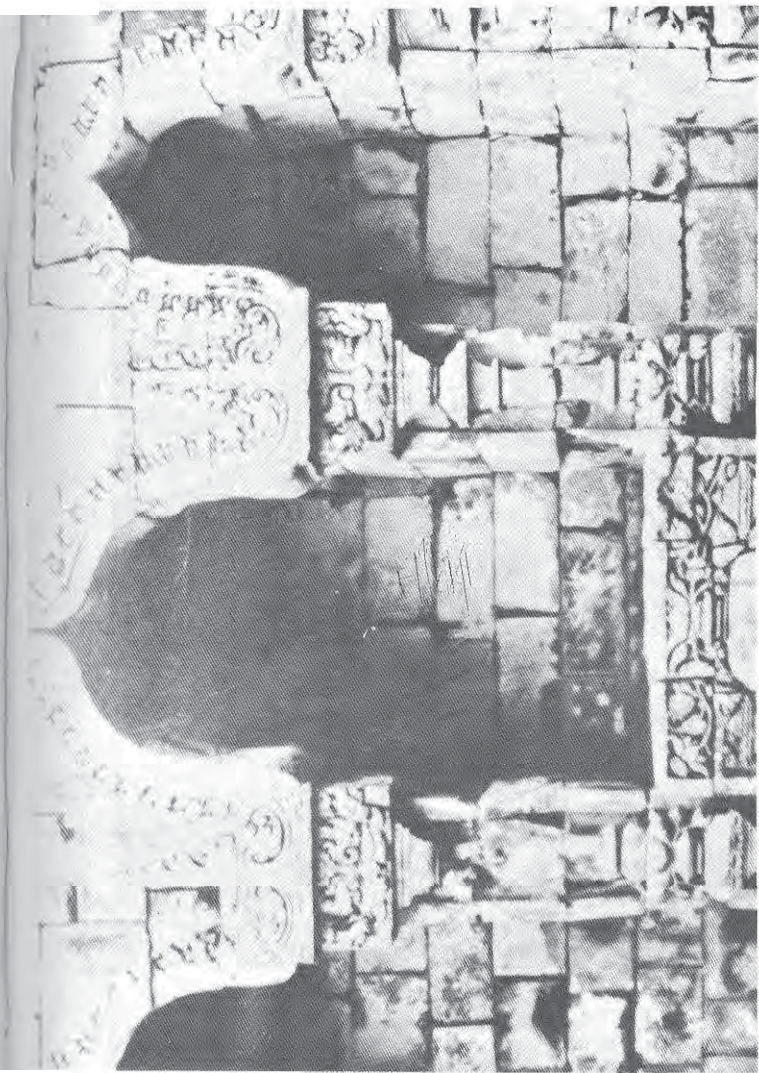
รูปที่ ๓๗

ทวารบาลที่จันทิเชวู ศิลปชวาภาคกลาง

รูปที่ ๓๔

ศาสนสถานแห่งกลางจังหวัดเขมร คือ สหราชอาณาจักร

รูปที่ ๓๙

ซุ้มของห้องภายในศาสนสถานหลังกลาง จันทิเชฐ์ ศิลปขวภาคกลาง

รูปที่ ๔๐

พระโพธิสัตว์กษัตริศรพระในวิหารใหญ่ด้านทิศเหนือของ จันที เพลาสัน (Ploosan)

ศิลปะชวาภาคกลาง

รูปที่ ๔๐

ภาพสลักผู้สร้างหรือผู้มาทำบุญ จันทิเพลาสัน

ศิลปะชวาภาคกลาง

รูปที่ ๔๒

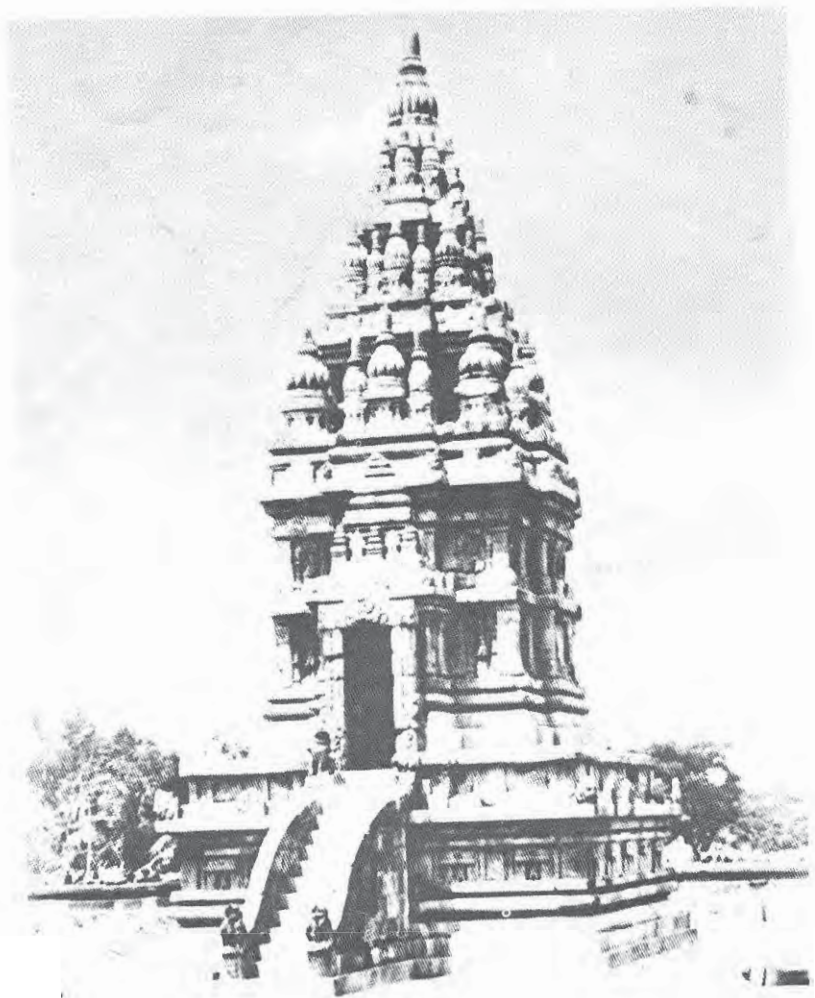
พระโพธิสัตว์ จันทิเพลาสัน ศิลปชวามกกลาง

รูปที่ ๘๓

เทวาลัยพระอิศวร ปรัมบานัน (Prambanan)

ศิลปะชวาภาคกลางตอนปลาย

รูปที่ ๔๔

เทวาลัยคันทิศใต้ ปรัมบานัน ศิลปชวาภาคกลางตอนปลาย

รูปที่ ๔๕

เทวรูปพระอิศวรในเทวาลัยหลังกลาง ปริมัณฑ์

รูปที่ ๔๖

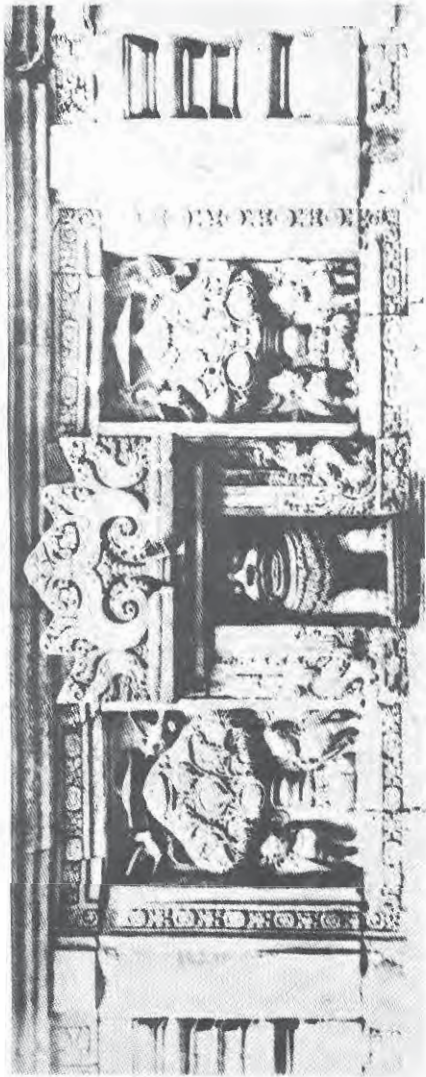
ลวดลายเครื่องประดับรอบทวารลัยพระอิศวร ปริมณัน

ศิลปะขวากกลางตอนปลาย

รูปที่ ๔๗

ด้านหน้าของเทวาลัยพระอิศวร ปรัมมะนัน ศิลปชาวภาคกลางตอนปลาย

รูปที่ ๔๘

ลวดลายแบบ "ปรัมมะนัน" เทวาลัยปรัมมะนัน

ศิลปะขอมภาคกลางตอนปลาย

รูปที่ ๔๔

ต้นกัลปพฤกษ์มีกระต่าย ๒ ข้าง เทวาลัยปริมะนัน

ศิลปะขวากกลางตอนปลาย

รูปที่ ๕๐

ภาพสลักเทวคายนหนึ่งรอบลานทักษิณเทวาลัย พระอิศวร ปรมะนัน

ศิลปชาวภาคกลางตอนปลาย

รูปที่ ๕๐

ภาพสลักการพ้อนรำบนผนังรอบลานทักษิณเทวาลัย พระอิศวร ปริมบะนัน

ศิลปะชวาภาคกลางตอนปลาย

รูปที่ ๕๒
ข

ภาพสลักเรื่องรามเกียรติ์บนผนัง คำนในรอยถากที่ศิลาเทวาลัยพระอิศวร ปริมณีนัน ภาพบนตอนสุครีพกำลังสู้กับพาลี

รูปที่ ๕๓

ภาพสลักเรื่องรามเกียรติ์บนผนังเทวาลัยพระพรหม ตอนปลุกบรรพตมฤตยูกรรณเทวาลัยปรัมบานัน

ศิลปะชวาภาคกลางตอนปลาย

รูปที่ ๕๔

พระอีสาน ผู้รักษาทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ปางเมตตาการุณา
สลักบนผนังเทวาลัยพระอิศวร ปริมบะนัน

ศิลปะขวามาศกลางตอนปลาย

รูปที่ ๕๕

ภาพสลักเรื่องประวัติพระฤๅษณ์บนผนังเทวาลัยพระนารายณ์ ประมับน

ศิลปะขอมภาคกลางตอนปลาย

รูปที่ ๕๗

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสัมฤทธิ์ ๑๐

ศิลปะชวาภาคกลาง

รูปที่ ๕๘

พระกณเศลจากจังหวัดบานอน (Chandi Banon)

ศิลปะชวาภาคกลาง

รูปที่ ๕๙

พระนารายณ์จากจังหวัดบิฮาน

ศิลปะชาวภาคกลาง

รูปที่ ๖๐

พระถวาระศุรหฺรพระกัศตยจกจันทึบานน

คือพระถวาระศุร

รูปที่ ๖๐

พระโพธิสัตว์ศรีอารยเมตไตรย พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

และพระพุทธรูปสัมฤทธิ์จากเมืองป่าเล็บบึง เกาะสุมาตรา ศิลปศรีวิชัย (?)

รูปที่ ๖๒

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสัมฤทธิ์ชุบเงิน จากเทกระัน tekoran

รูปที่ ๖๓

พระนารายณ์คีตา จากจิบูจา (Tjibujaja) เกาะชวา ภาคตะวันตก

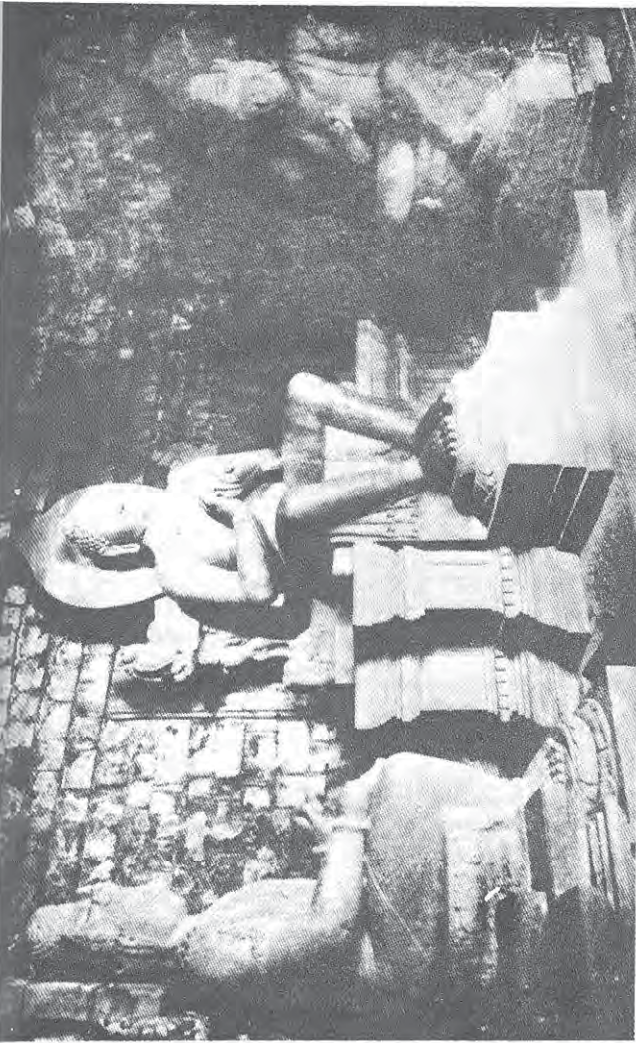
อิทธิพลศิลปะอินเดียสมัยราชวงศ์ปาณฑุ

รูปที่ ๖๔

พระอิศวรและพระอูมา ทองคำจากแกมรุห์ (Gemuruh)

ศิลปะชวาภาคกลาง

รูปที่ ๖๔

พระพุทธรูปปางประทานปฐมเทศนา มีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร อยู่เบื้องขวา

พระโพธิสัตว์ชราปาณีอยู่เบื้องซ้าย ศิลานางันทีเมณฑุต ศิลปชวาภาคกลาง

รูปที่ ๖๖

เศียรพระพุทธรูปจากบุรีพุทโธ ศิลา

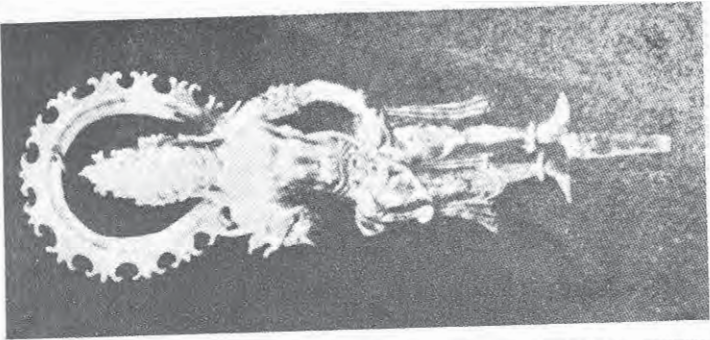
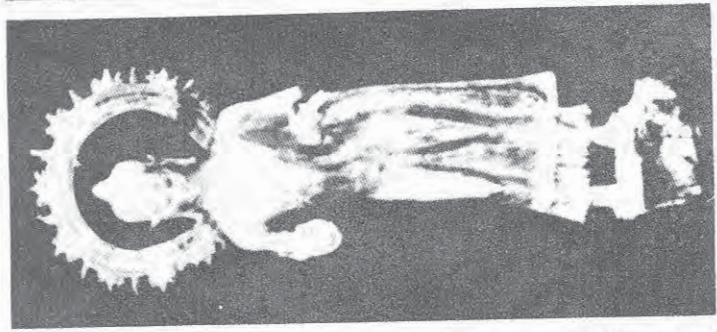
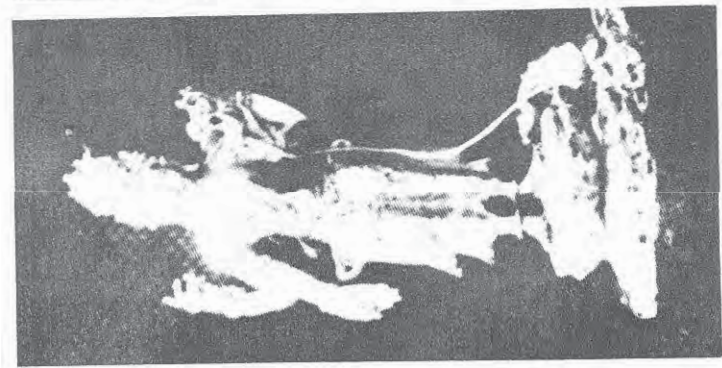
ศิลปชวามากกลาง

รูปที่ ๖๗

พระชยานิพุทธไวโรจนะ (?) ในเจดีย์รายรอบจันทิเชวู

ศิลปะชวาภาคกลาง

รูปที่ ๖๘

พระพุทธรูป นกโพนธ์ีตัวอวโลกิเตศวรและวัชรปาณแห่งคัมภีร์

รูปที่ ๖๘

พระภิกษุปางสมาธิ ศิลปินจากจังหวัดเพลลอสัน

ศิลปินชาวภาคกลาง

รูปที่ ๗๐

พระอิศวรศิวลึงค์นพบนที่ราบสูงเตี๋ยง

ศิลปะชวาภาคกลาง

รูปที่ ๗๐

ทิวสิ่งศักดิ์สิทธิ์และฐานจากต้นทองกิริตะ(Tandjongfirra)

ศิลปะชวาภาคกลาง

รูปที่ ๗๒

พระชยานิพุกทไวโรจนะ(?) สัมฤทธิ์

ศิลปะชวาภาคกลางตอนปลาย

รูปที่ ๗๓

พระโพธิสัตว์มีนุชศรีเงิน จากงEMPLAK เซมงกัน (Ngemplak Semongan)

เมืองเซมารัง (Semarang) ศิลปชาวภาคกลางตอนปลาย

รูปที่ ๗๔

พระศรี สัมฤทธิ์ ศิลปชวาทศกลางตอนปลาย

รูปที่ ๗๔

นางศยามตารา สัมฤทธิ์ จากไวโนโซโบ (Wonosobo)

ศิลปะชวาภาคกลางตอนปลาย

รูปที่ ๗๖

ท้าวภูเวรหรือซำพะละ สัมฤทธิ์ ศิลปชวามาจากกลางตอนปลาย

รูปที่ ๗๗ ก.

พระโพธิสัตว์วชิรศิกษณะ สัมฤทธิ์ จากนันท์ชุก (Ngandjuk)

เมืองดาหา หรือเกทีริ (Kediri) ศิลปชวาภาคกลางตอนปลาย

รูปที่ ๗๗ ข.

นางคาราดือพิณ สัมฤทธิ์ ที่มาเช่นเดียวกับรูปที่ ๗๗ ก.

รูปที่ ๗๗ ค.

นางรูปตารา สัมฤทธิ์ ที่มาเช่นเดียวกับรูปที่ ๗๗ ก.

รูปที่ ๗๗ ง.

นางปุษปตารา สัมฤทธิ์ ที่มาเช่นเดียวกับรูปที่ ๗๗ ก.

รูปที่ ๗๘

พระศิวมหาเทพ สมฤทธิผั่งทอง และเงิน ค้นพบในแม่น้ำวาคัส (Wadas)

ใกล้กับเมืองเตกัล (Tegal) ศิลปชวาภาคกลางตอนปลาย

รูปที่ ๗๙

ถาดที่ใช้ในพิธี สัมฤทธิ์ ศิลปชวามาถกลาง

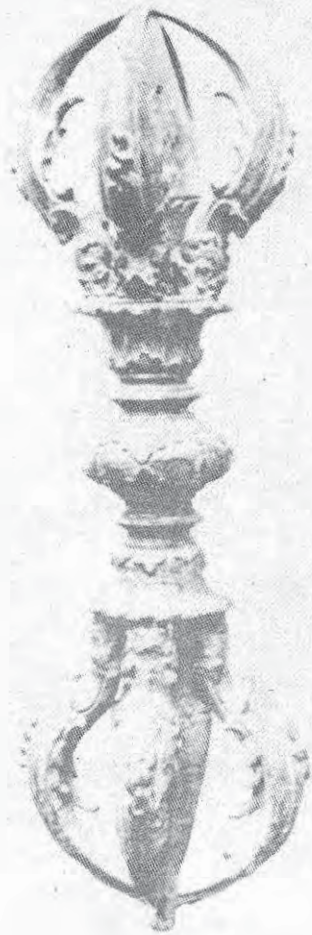
รูปที่ ๘๐

กระดิ่งที่ใช้ในกิจพิธี สัมพุทธ์ ศิลปชวาภาคกลาง

รูปที่ ๘๑

กระดิ่งที่ใช้ในกิจพิธี สัมภตฺธิ์ ศิลปชวามาจากกลางตอนปลาย ?

รูปที่ ๘๒

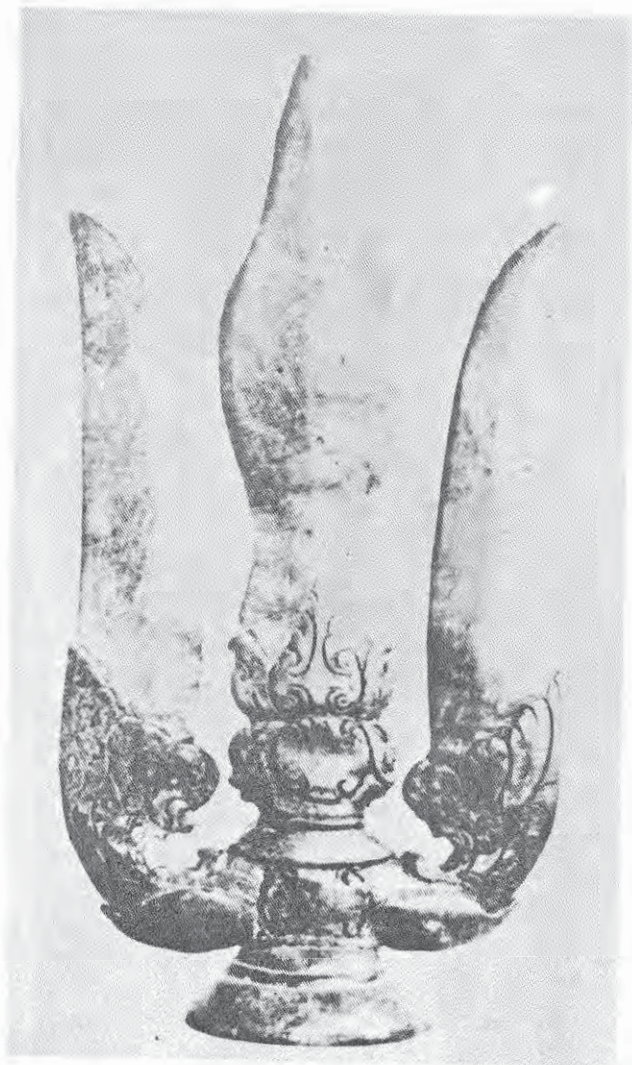
วัชระสัมฤทธิ์จากเตกัล โตปราจัน (Tegal Toprajan) ใกล้เมืองกลาเทิน (Klaten)

ศิลปะชวาภาคกลาง

รูปที่ ๘๓

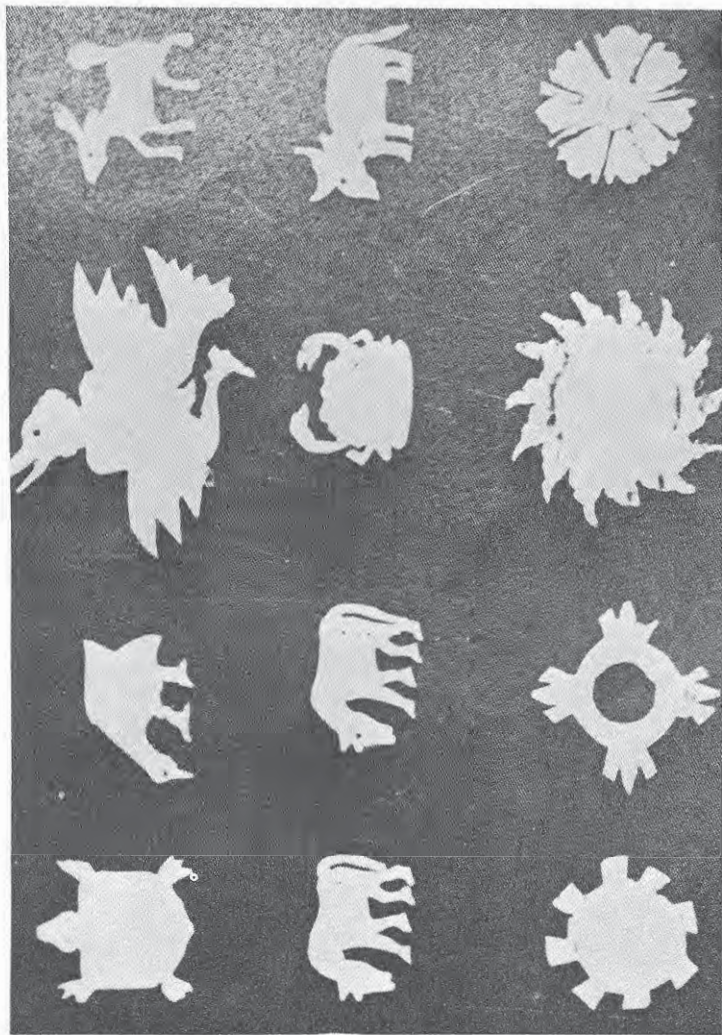
ตะเกียงสัมฤทธิ์รูปกนิริจากเกตุ (kedu) ศิลปะชวาภาคกลาง

รูปที่ ๘๘

ตรีศูลสัมฤทธิ์ จากซุมบังกัง (Sumedang) เกาะชวาภาคตะวันตก

ศิลปะชวาภาคกลาง

รูปที่ ๘๕

แผ่นทองกีดเป็นรูปต่างๆ จากจลลเกท (Tjoket) เมืองมาตัง สำหรับส่งไปถวายสถาน

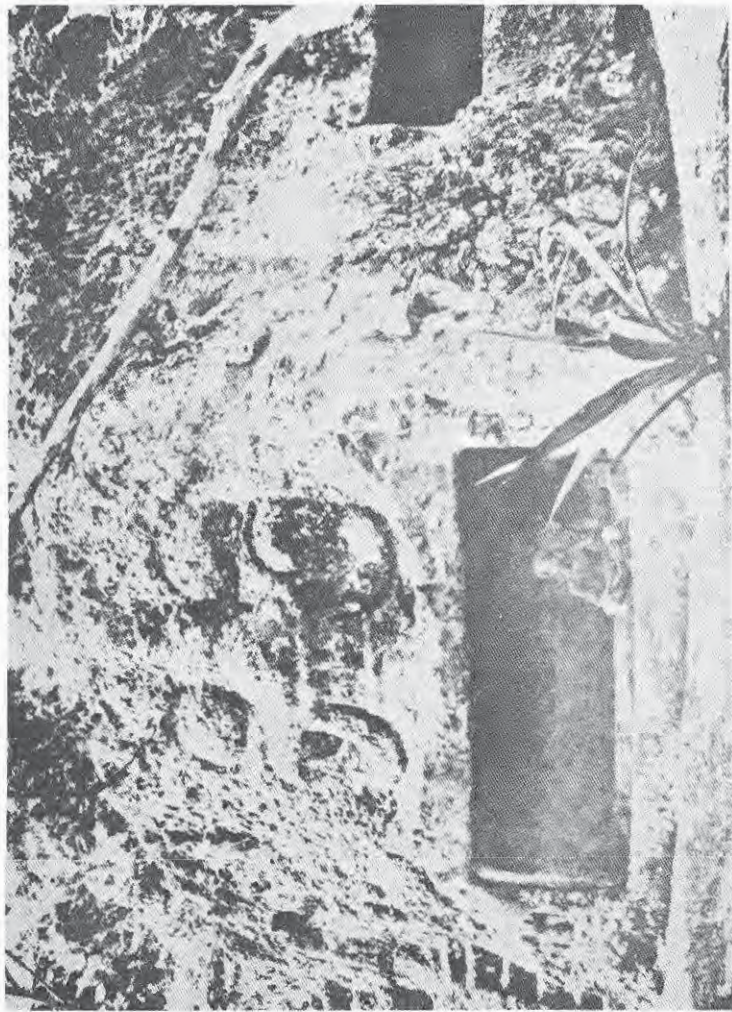
ศิลปะชวาภาคกลาง

รูปที่ ๘๖

สระอาบน้ำที่จาลาตุณฑา (Djalafunda) มีจารึกว่าสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๑๕๒๐

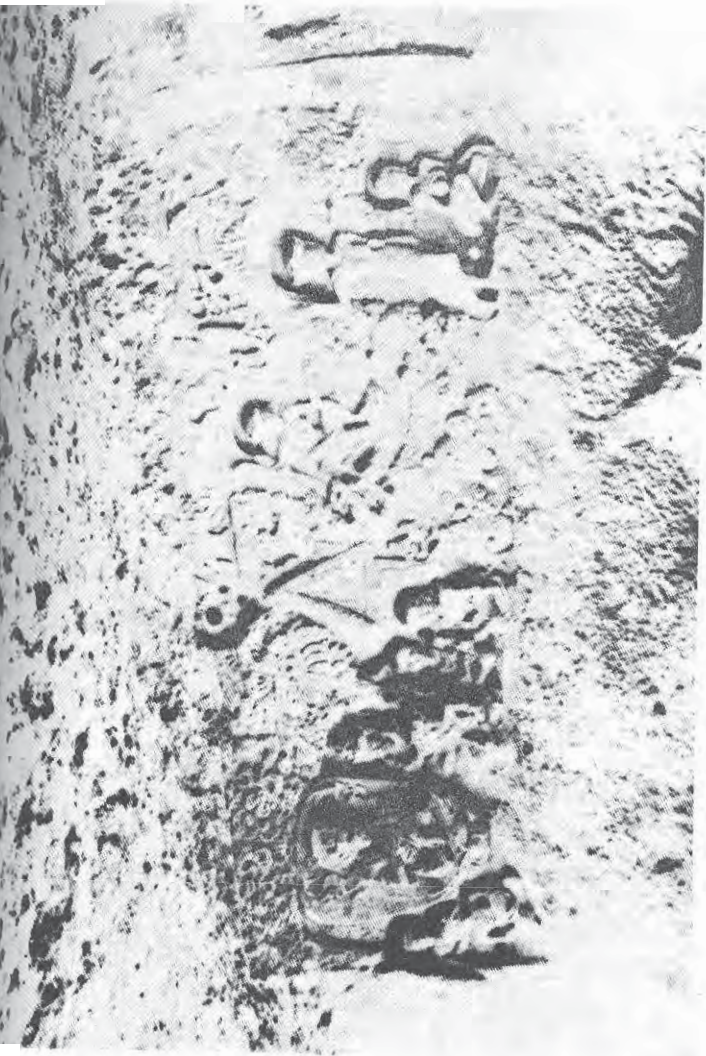
ศิลปชวาภาคตะวันออกเฉียงตอนต้น

รูปที่ ๔๗

ฉานภพพรตที่เสลามังเกล็ง (Selamangleng) เมืองตุลึงอากัง (Tulung Agung)

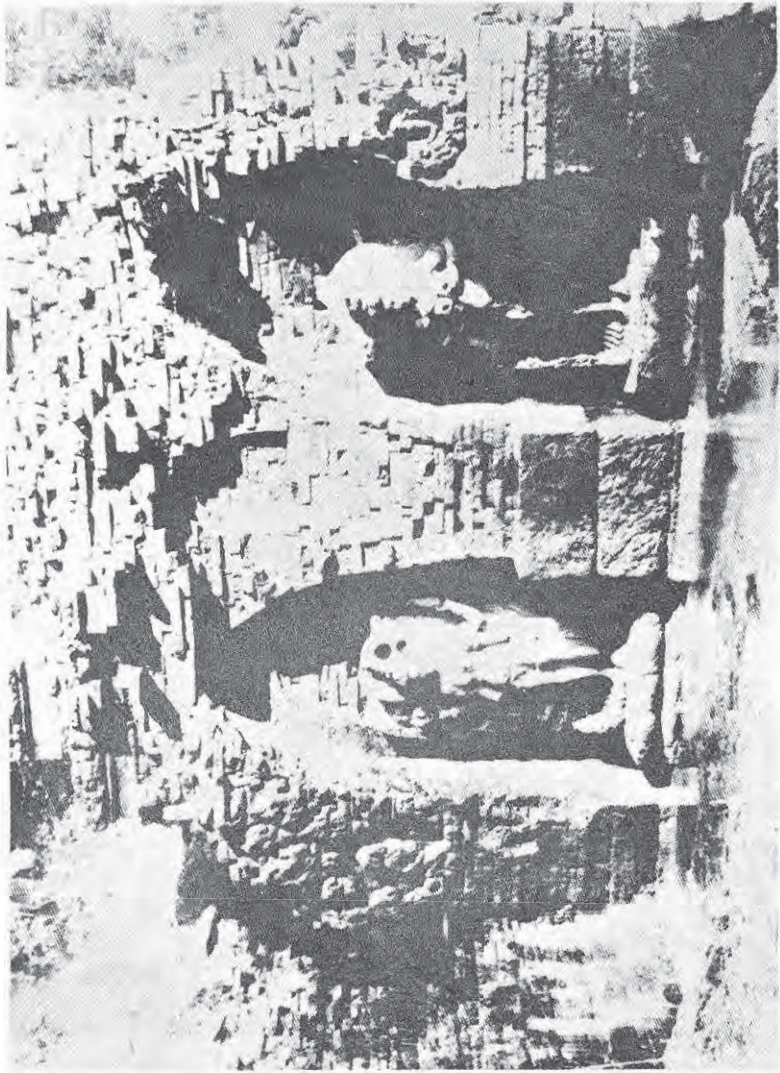
ที่ลพพวาจากตะวันออกตอนต้น

รูปที่ ๔๔

ภาพสลักเรื่องอรุณวิภาหะในถ้ำพรตที่เสลมางแดง เมืองอุบลราชธานี

ศิลปะชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

รูปที่ ๘๙

สระอานนาทเบตทาน (Belahan) เชื่อกันว่าเป็นที่ตั้งพระอริย

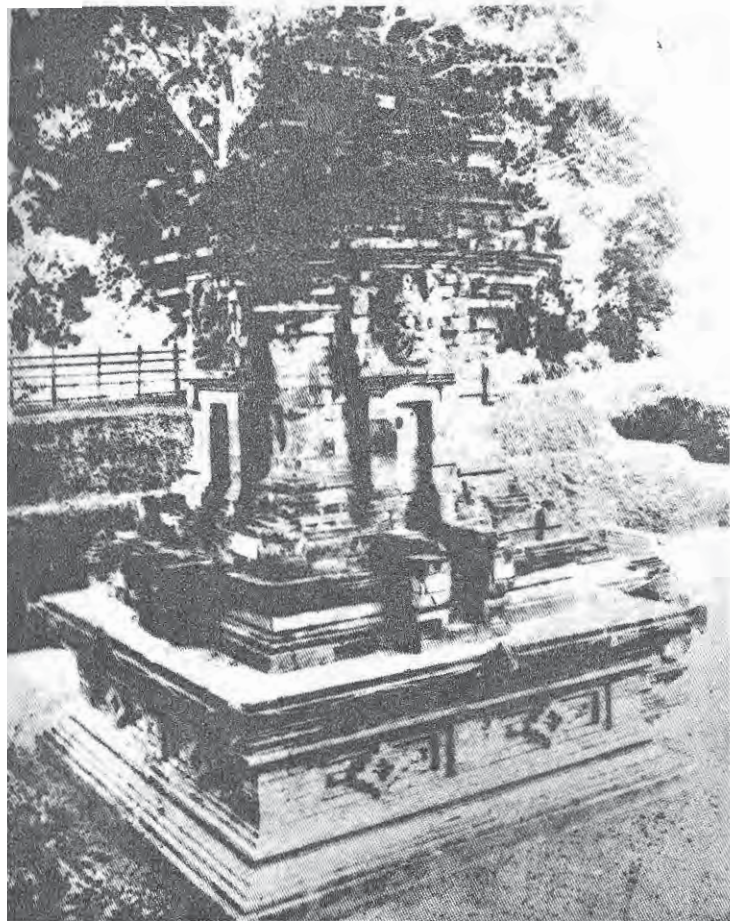
รูปที่ ๘๐

พระนารายณ์จากเบลาคัน ประติมากรรมฉลองพระองค์ของ
พระเจ้าไอร์ลังกะ หินภูเขาไฟสีแดง

รูปที่ ๙๐

ประติมากรรมสถานที่เบลาคัน

รูปที่ ๙๒

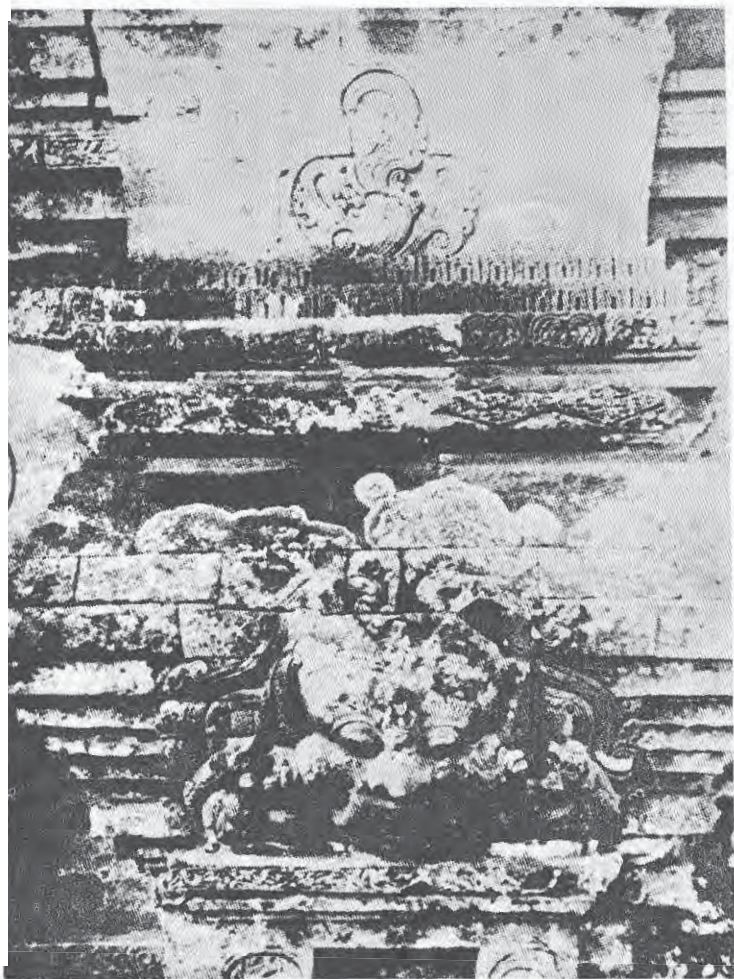
จันทิชาเวนตาร์ (Chandi Sawentar) เมืองบลิตาร์ (Blitar)

ศิลปะชาวภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๙๓

จันทิกิดาล (Chandi Kidān) ใกล้เมืองมาดิง

รูปที่ ๙๔

ภาพสลักหน้ากาลใต้ทับปาริชาติ จันทิกิตล

ศิลปะชวาภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๙๕

ภาพสลักพระยาครุฑกำลังแบกโดนน้าอมฤต จันทิกิตาล

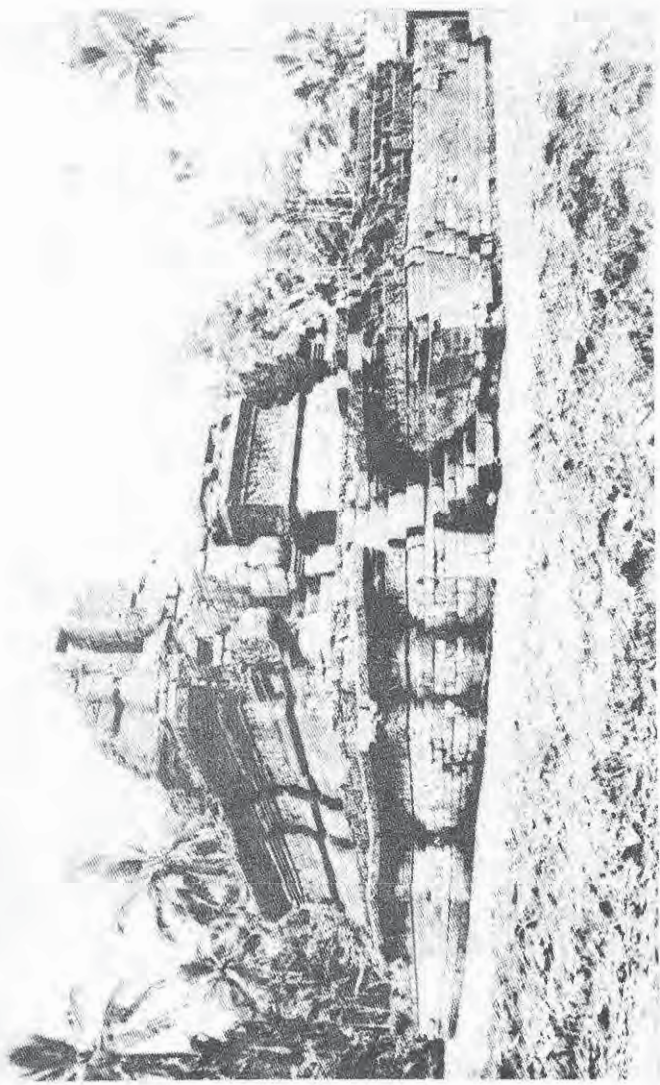
ศิลปะชวาภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๙๖

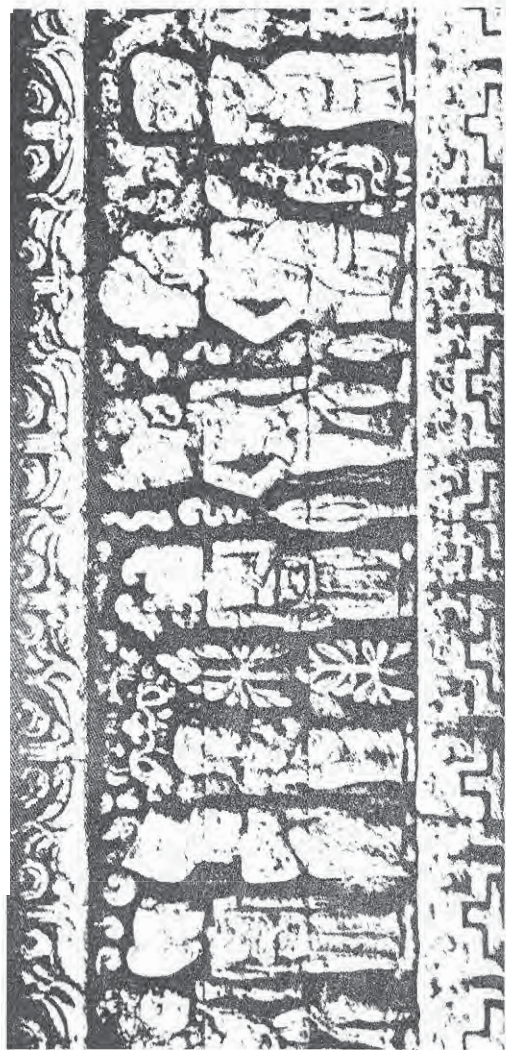
ภาพสลักลายกาล— นฤคสี อมรอบแจกันปักดอกไม้ (ปุระณะฐะ) ศิลา

เมืองบลิทาร์ ศิลปชาวภาคตะวันออก

រូង ក្រុង

រូងក្រុង (Chandi Djago) ប្រទេសកម្ពុជា ជិតទីក្រុងសៀមរាប

รูปที่ ๙๘

ภาพสลักเรื่องปารณชฎะที่จันทิโก ศิลปะชวาภาคตะวันออก

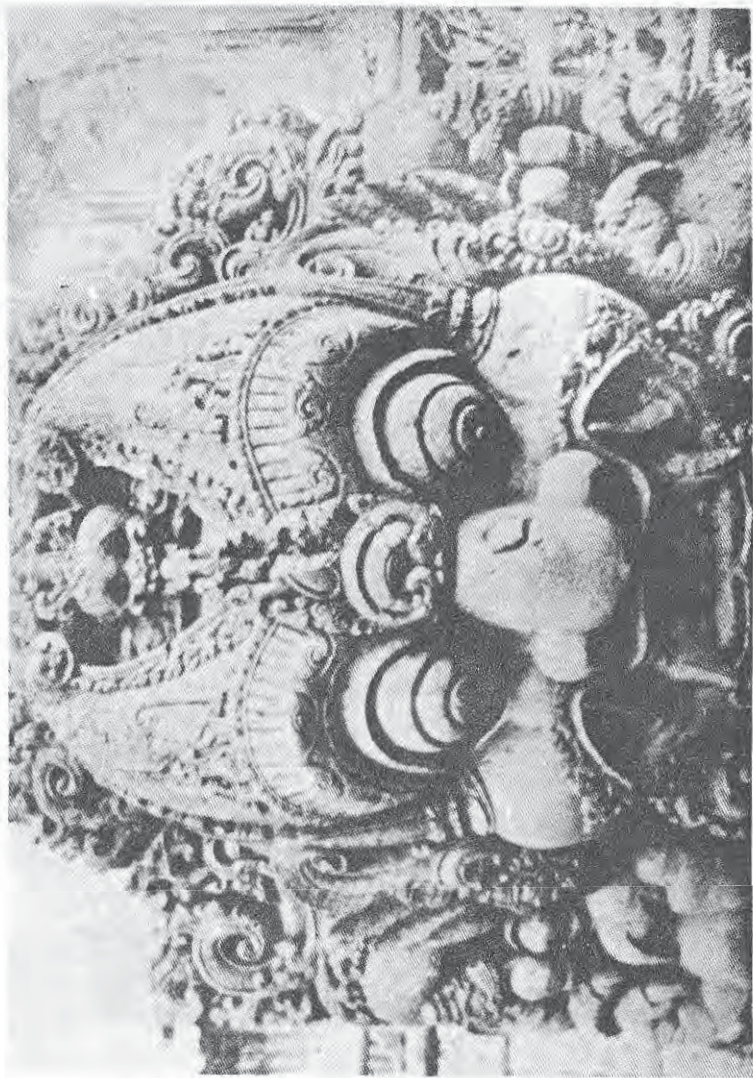
รูปที่ ๗๗

พระสุหนกุมารจากจันทิจาโก ศิลปชวภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๐๐

นางมฤตยูจากจันทิชาโก ศิลปชวามาตตะวันออก

รูปที่ ๑๐๑

หน้าจากงานที่ขำโก ที่สวนจากทะเลตะวันออก

รูปที่ ๑๐๒

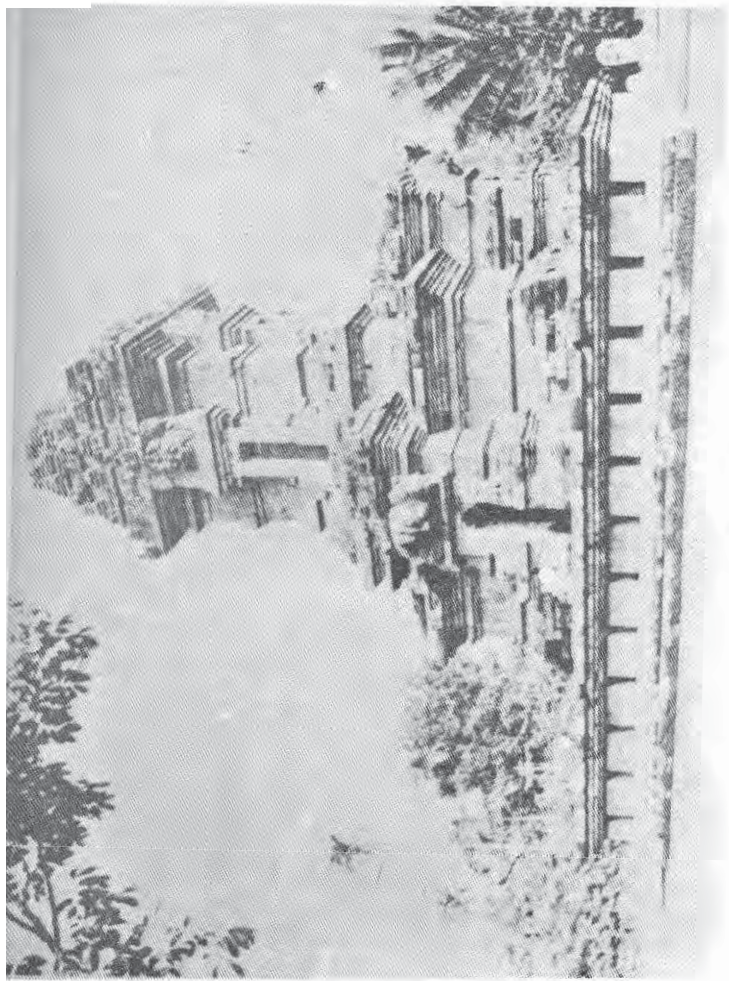
ประตูเข้าไปยังห้องกลาง จันทิชาโก ศิลปชวาภาคตะวันออก

รูปที่ ๑๐๓

ลายประดับราวบันไดหินไปย้งลานชั้นที่ ๓ จันทิชาโก

ศิลปะชวาภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๐๔

เจดีย์สิงหสารี (Chandi Singasari) ศิลปชวาภาคตะวันออก

รูปที่ ๑๐๕

นางตุรคาจากจีนที่สิงหาสำหรับ ศิลปชวาภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๐๖

พระกนิษฐาจากจังหวัดสิงห์บุรี ศิลปชวาภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๐๗

พระอักษยะจากจีนที่สิงหาสำหรับ ศิลปชวภาคตะวันออก

รูปที่ ๑๐๘

หน้ากาลจากฉันทิหงสาหรั ศิลปขวงภาคะวันออก

300 W. 15
P

รูปที่ ๑๑๐

จันทิสมเบรวัน (Chandi Sumberawan)

ศิลปขวภาคตะวันออกเฉียง

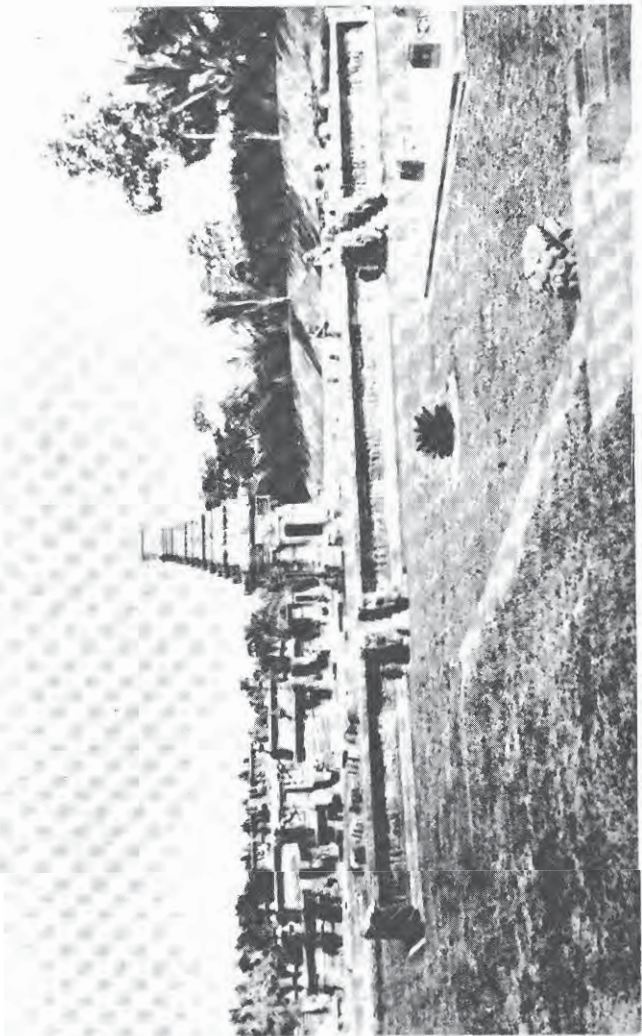
รูปที่ ๑๑๑

จันดีจาบุง (Chondi Djabung) ศิลปชวาภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๑๒

จันทักัส (Chandi Tikus) ตระวูลัน (Trawolan) ศิลปชวาภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๑๓
ข

จังหวัดฉะเชิงเทรา (Chandi Panataron) เมืองบัตินาร์ ศิลปวิทยาภาคตะวันออก

รูปที่ ๑๑๔

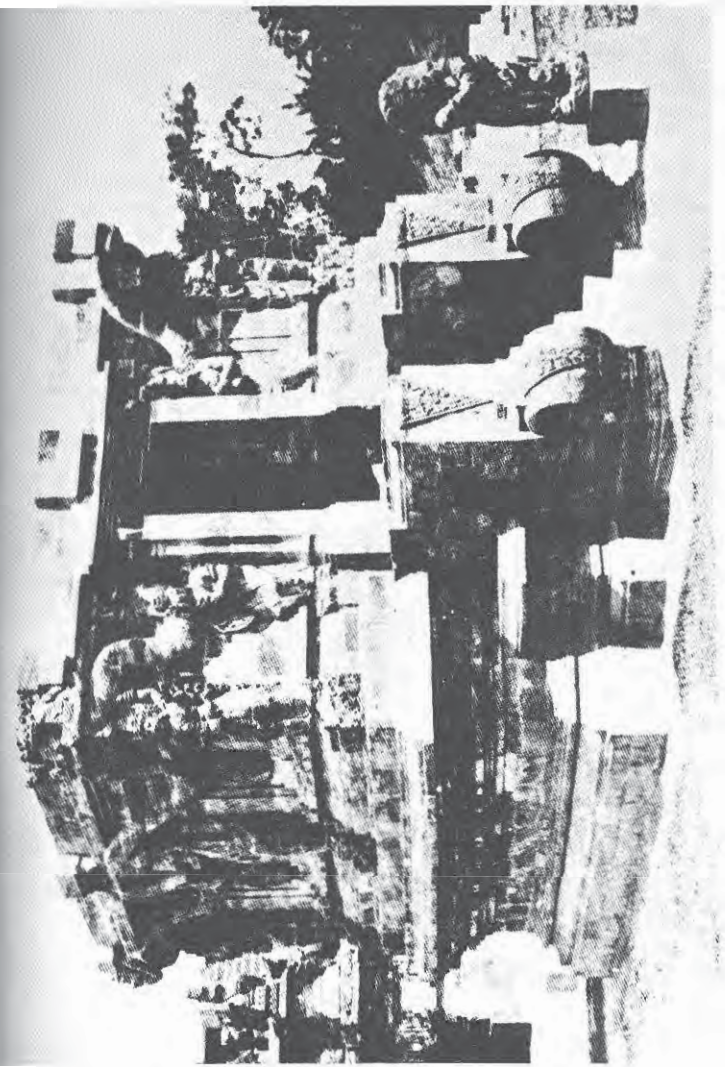
ภาพสลักเรื่องพุทธชะ (Bubukshah) สลักบนฐานซุ้มจารึก
วัดสร้างขนิไน พ.ศ. ๑๙๑๘ จันทิปะนะทรวณ ที่ลพชาภาคทะวันออก

รูป ๑๑๕

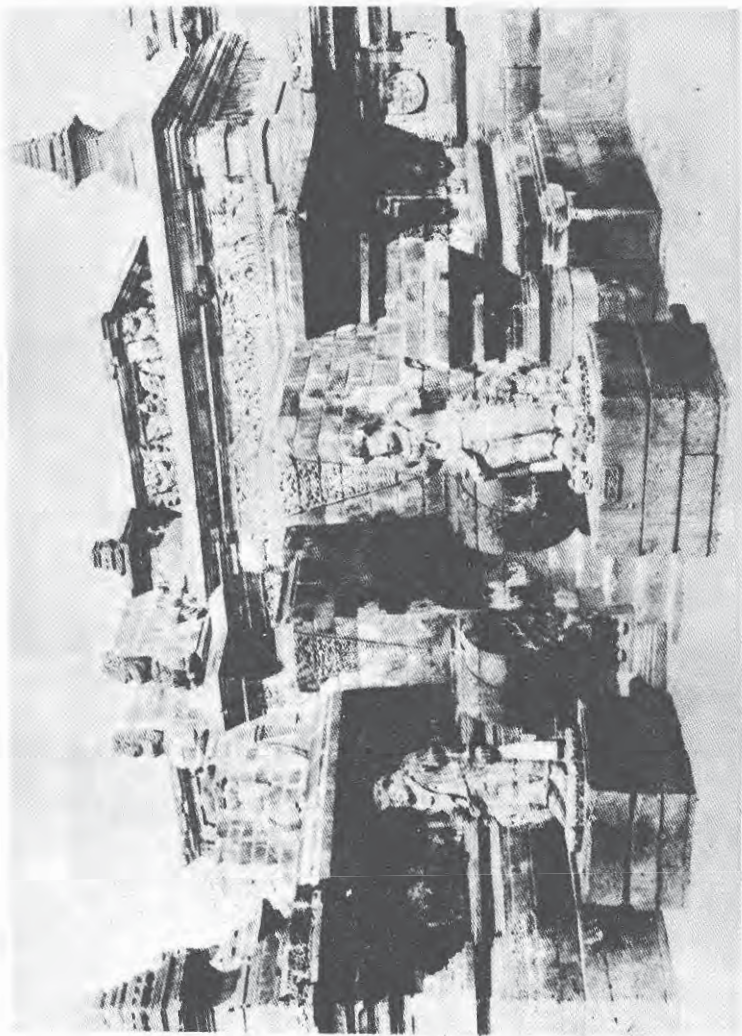
เทวาลัยซึ่งมีจารึกสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๑๘๑๒ จันทิปะนะตะรัน

ศิลาจารึกวัดสุทัศน์

รูปที่ ๑๑๖
รูป

อาคารรูปนาค จังหวัดปะนะตะวันห์ ศิลปชวามภาคตะวันออก

รูปที่ ๑๑๘

เทวสถานของไทย ถิ่นจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ที่สร้างมาจากพระมหากษัตริย์

รูปที่ ๑๑๘

ลายสลักกำแพงหลังทวารบาลหน้าเทวาลัยหลังใหญ่ จันทิปะนะตะรัน

ศิลปะขวามาคะวันออก

รูปที่ ๑๑๙

ภาพสลักเรื่องวรมเกียรติบนฐานเทวาลัยหลังใหญ่ จันทิปะนะตะระมัน

ศิลปะทวารวดีตอนต้น

รูปที่ ๑๒๐
ข

ภาพสลักเรื่องเกษตรกรรมะ บริเวณเทวาลัยทลงใหญ่ จันทิปะนะตระวัน
ศิลปะทวามกตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๒๑

สถาปนามาจากรากวาสราชันใน พ.ศ. ๑๕๕๘ จันทิปะนตะชรัม

คตบชวาททระวหนอก

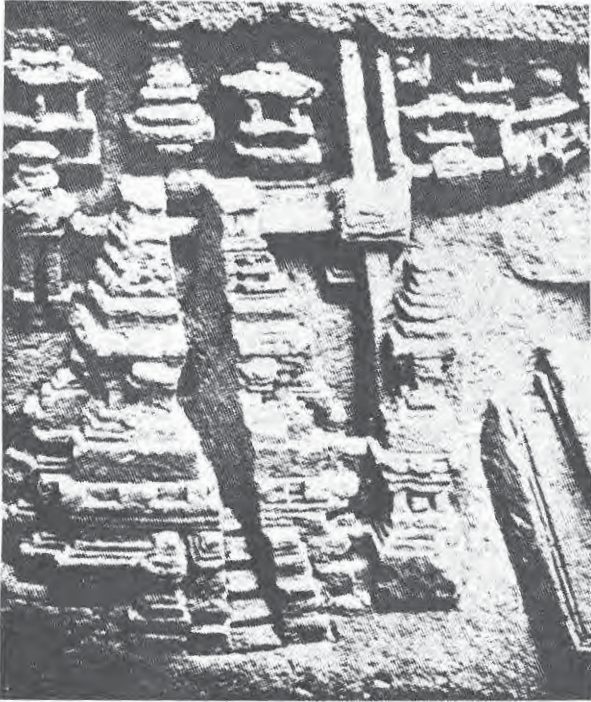
รูปที่ ๑๒๒

ระตูบัทซังระตู (Badjang-ratu) ที่ตระวูลัน ศิลปชวาภาคตะวันออก

รูปที่ ๑๒๓

ประตู่ที่ ๒ ที่เจดง (Djedong) ศิลปชวากกตะวันออก

รูปที่ ๑๒๔ ก.

ภาพสลักแสดงภาพเทวาลัย ค้นพบที่สระมูลี่

ศิลปะชวาภาคตะวันออกเฉียง

317
A
U. and U.

รูปที่ ๑๒๕

จังหวัดกาฬสินธุ์ (Chandi, Tigawangsi) ถ่ายจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ ศิลปะชวาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

รูปที่ ๑๒๖

ภาพสลักจากเรื่องสุทมาลา (Sudomala) จันทิทัตถาวงศ์

ศิลปะอาณาจักรขอม

รูปที่ ๑๒๘

ภาพสลักเรื่องศรีตีงูง (Sri Tañjung) จันทิสระวะนา

ศิลปะขวภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๒๙
ข

ภาพสลักเรื่องอรชุนวิวาท จันทิสุระจะนา

ศิลปินชาวภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๓๐

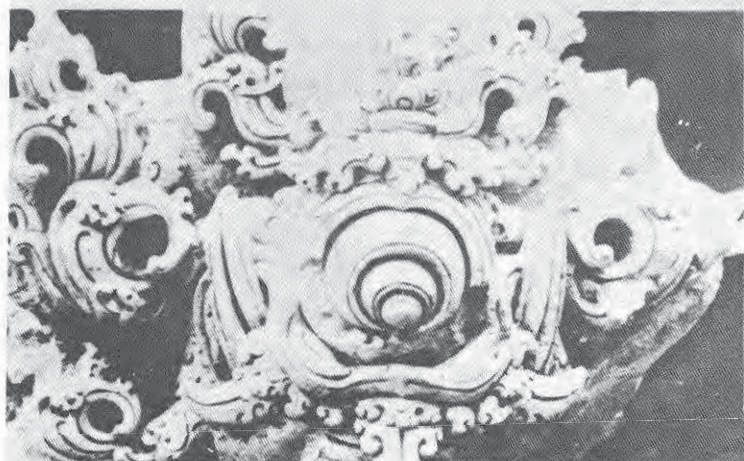
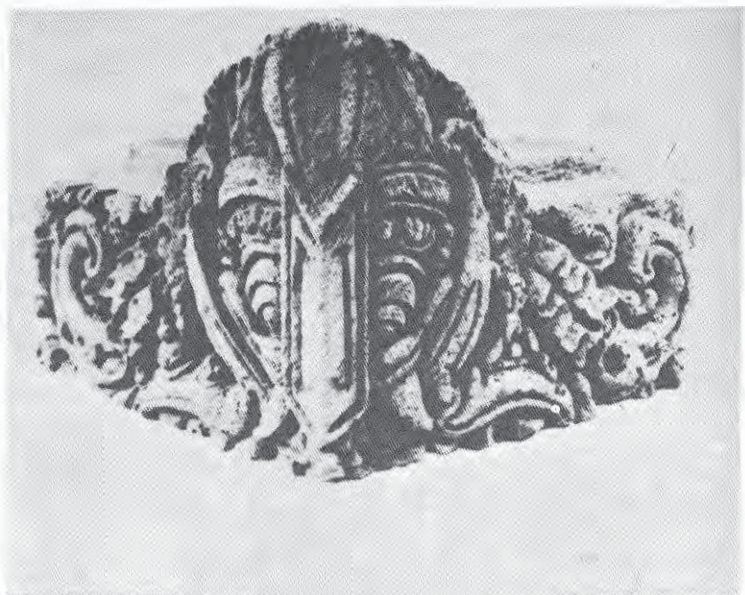
ภาพสลักเรื่องพระยาสุทนต์ จันทเกตุขาน (Chandi Kedaton)
ที่วัดเขาสุวรรณคีรี

รูปที่ ๑๓๑

ประตูปฐมบันได (Plumbangan) มีจารึกวางชันใน

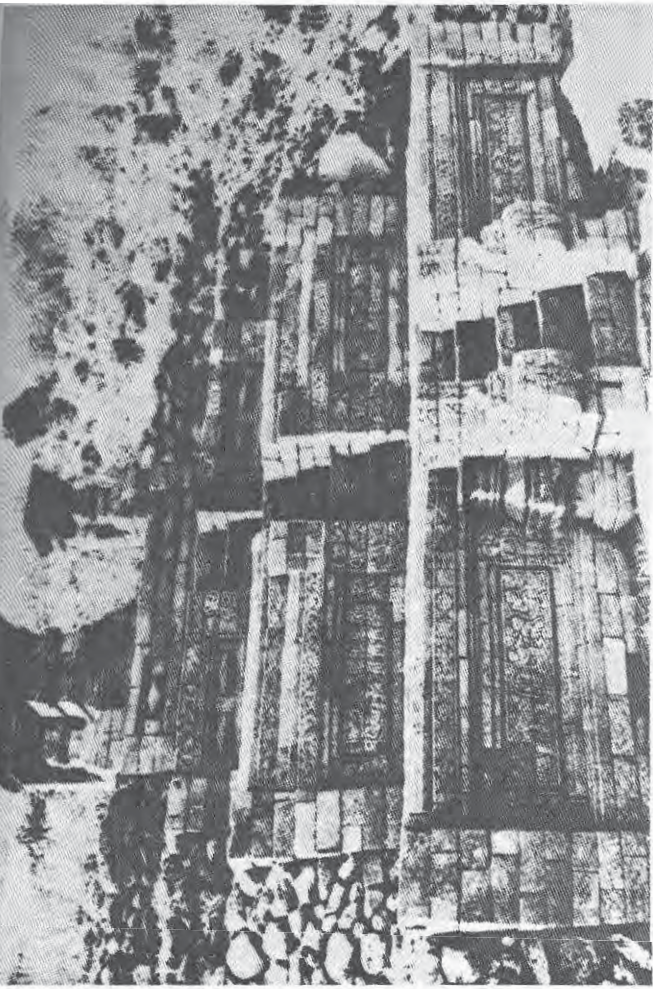
พ.ศ. ๑๙๓๓ ศิลปชวาภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๓๒-๑๓๓

หน้ากาลจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ศิลปะชวาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

รูปที่ ๑๓๔
ข

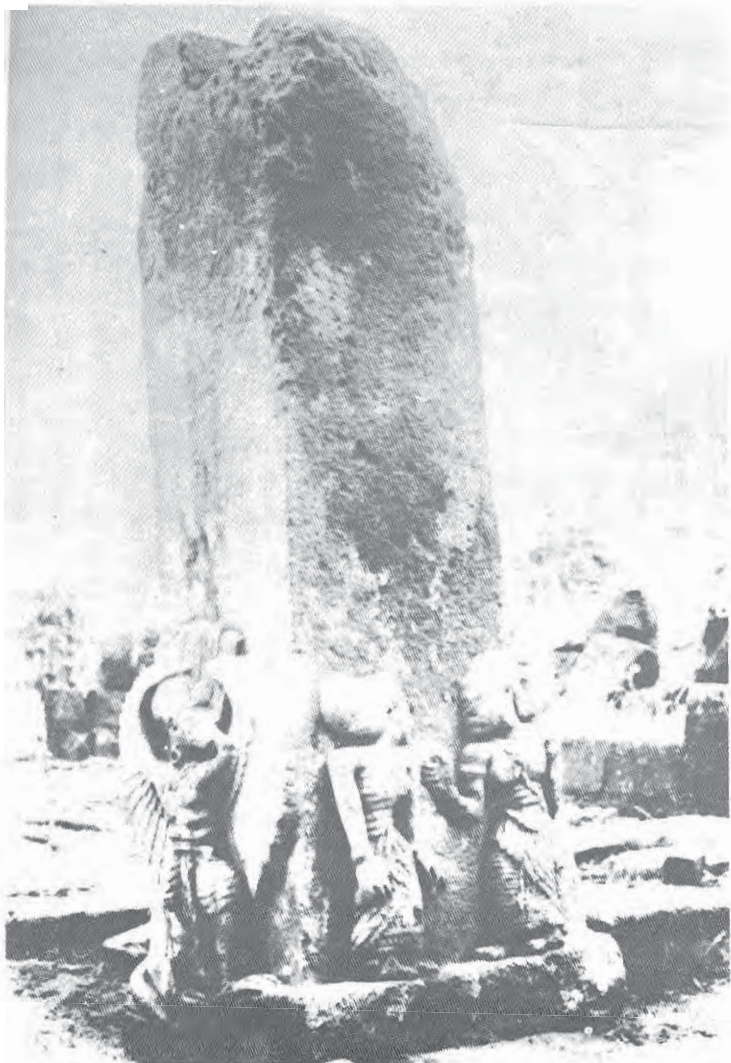
เทวาลัย เลขที่ ๖๐ มนเขาแปงกู่หนัน (Penangganon)

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงเทพฯ

รูป ๑๓๕

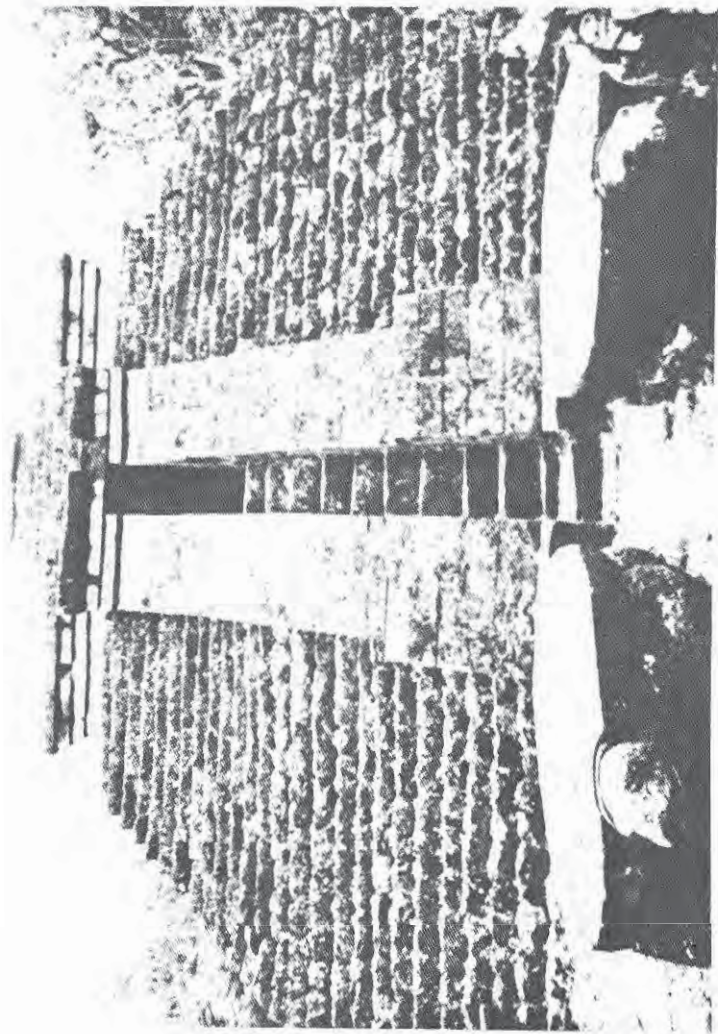
เทวาลัยที่ ๖๕ บนเขาปางกุ่มหั้น ศิลปชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

รูปที่ ๑๓๖

แท่งหินสลักเรื่องพระยาครุฑ บนลานด้านเหนือของจันทิสุกฤห์ (Sukuh)

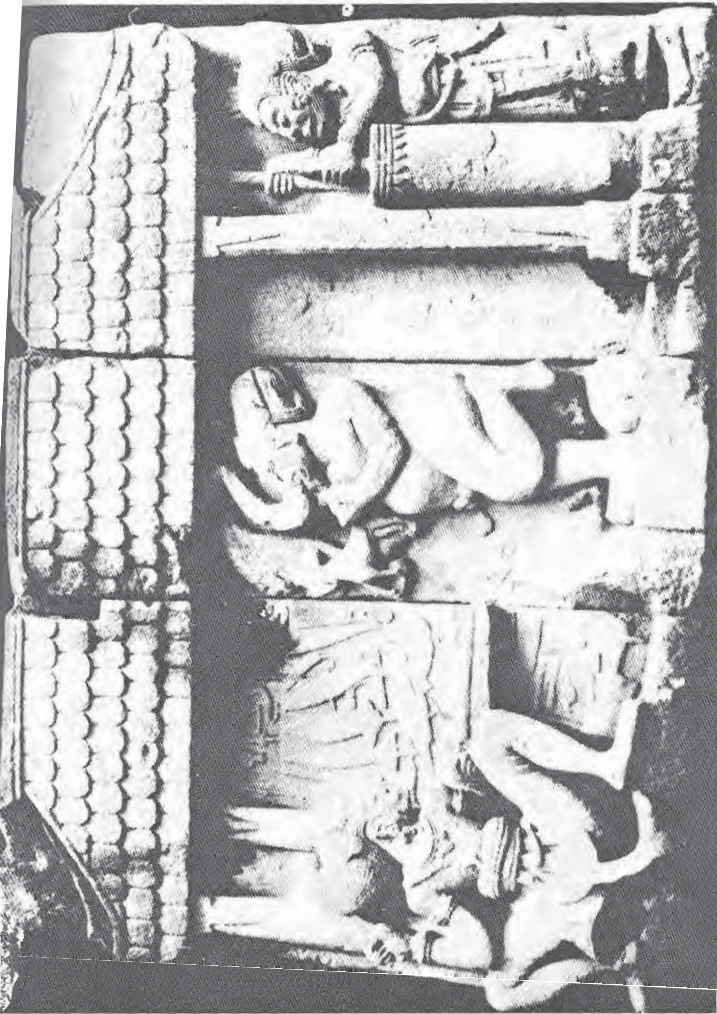
ศิลปขวภาคตะวันออกเฉียงตอนปลาย

รูปที่ ๑๓๗

จนถึงสุทตมเขาสลาว (Low) ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ (Solo) หรือสุรภารัตนา

ศิลปะวัฒนธรรมนอกขอบเขต

รูปที่ ๑๓๔

ภาพสลักแสดงภาพภายในบ้านช่างเหล็ก จันทิสุภักดิ์
ศิลปะวาทะวันออกตอนปลาย

รูปที่ ๑๓๙
ฐานที่ ๘ ของเจดีย์เจ๊กะ (Tjeka) ถ่ายจากทิศตะวันตก
ศิลปะขอมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

รูปที่ ๑๔๐

ภาพบุคคลกำลังนั่งชันเข่าอยู่บนลานชั้นที่ ๖ ของจันทิเจฎะ

ศิลปะชวาภาคตะวันออกเฉียงตอนปลาย

รูปที่ ๑๔๑

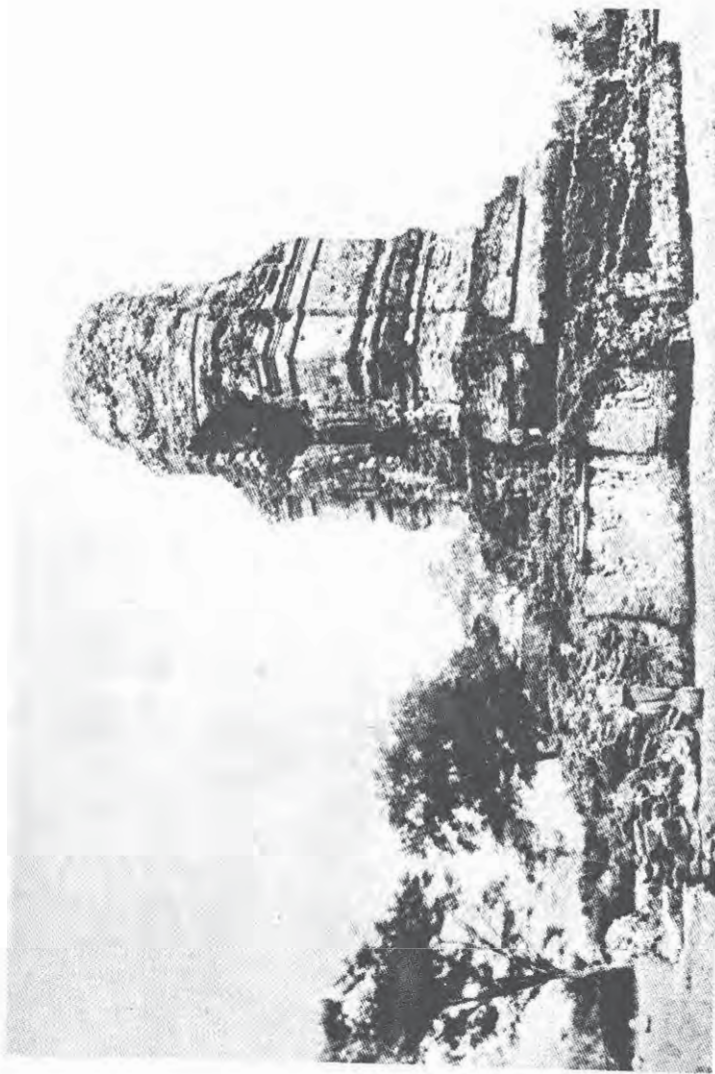
เจดีย์มาลิโก (Maligai) เมืองมัวร่าตากุส (Muara Takus)

ทางภาคกลางของเกาะสุมาตรา ศิลปศรีวิชัย (?)

รูปที่ ๑๔๒

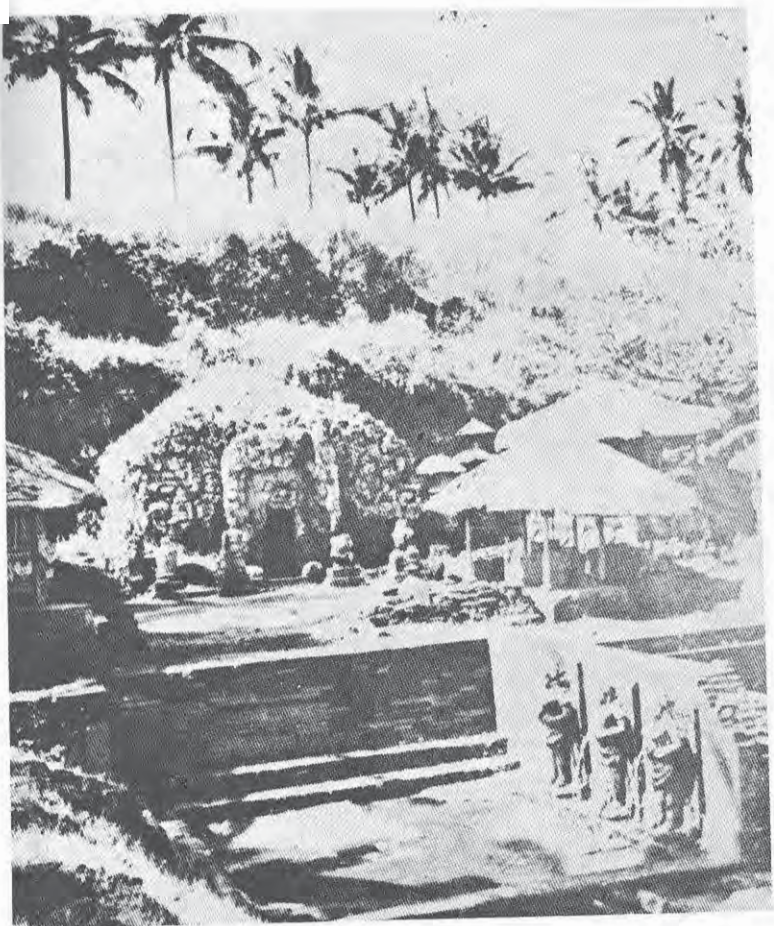
มกรคายนรกนัส คันทพบที่โธลค (Solok) เมืองซัมบิ (Sjambi) ภาคกลางของเกาะสุมาตรา ศิลปศรีวิชัย (?)

รูปที่ ๑๘๓

เมย์โร บหัล (Biaro Bahal) ที่ ๑ ที่ป่ากุง ตาวาส (Padang Lawas)

ซากกลางของเกาะสมทวา ศิลปกรรม (?)

รูปที่ ๑๔๔

ถ้ำช้างและสระอาบน้ำที่ควักัทชะ (Goa Gadjah)

เมืองเบตุลุ (Bedulu) เกาะบาหลี

รูปที่ ๑๔๔

ที่ฝังพระอัฐิของพระราชินีที่กุนุงกาวี (Gunung Kawi)

เมืองตัมบักสริง (Tampaksiring) เกาะบาหลี

รูปที่ ๑๕๖

เทวาลัยพระ เย คงกา (Pura Yeh Gangga)

เมืองเปเรียน (Perean) เกาะบาหลี

รูปที่ ๑๔๗

ท่อน้ำรูปสตรี ศิลปชวภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๔๘

ท่อนารูปบุรุษ ศิลปชวาภาคตะวันออกเฉียงใต้

รูปที่ ๑๔๘

พระกนิเศจากบารา (Baro) เมืองบลิตาร์

มีจารึกว่าสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๑๗๘๒ ศิลปชาวภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๕๐

ด้านหลังของรูปที่ ๑๔๙

รูปที่ ๑๕๑

พระอิศวร ซึ่งเชื่อกันว่ามาจากจีนที่กิตติล

ศิลปะชวาภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๕๒

นางปรัธญาปารมิตาจากเมืองสิงหาสำหรับ

ศิลปินชาวภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๕๓

แผ่นสัมฤทธิรูปพระโพธิสัตว์อโมฆมาศและบริวาร

ศิลปะขอมภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๕๔

พระโพธิสัตว์อโมฆบาต และบริวาร ค้นพบที่รัมเบทัน (Rambahan)

ภาคกลางของเกาะสุมาตรา

รูปที่ ๑๕๕

จักรจักรจากเมืองสิงหาสาห์รี ศิลปชวาภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๕๖

ฤๅษีศฤงคารจากเมืองสิงห์สำหรับ ศิลปชาวภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๕๗

พระพรหมจากเมืองสิงหาสำหรับ ศิลปชาวภาคตะวันออก

รูปที่ ๑๕๘

ทวารบาลนท้องสนาม (aloon-aloon) ของเมืองสิงหาสาห์ตรี

ศิลปะชาวภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๕๙

ประติมากรรมฉลองพระองค์ของพระเจ้ากฤตราชเสแห่งราชวงศ์มัชปาหิต

จากจังหวัดสุมาตรา (Chandi Sumberdjati)

ศิลปะชวาภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๖๐

ประติมากรรมฉลองพระองค์ของพระราชินีแห่งราชวงศ์มัชปาหิต

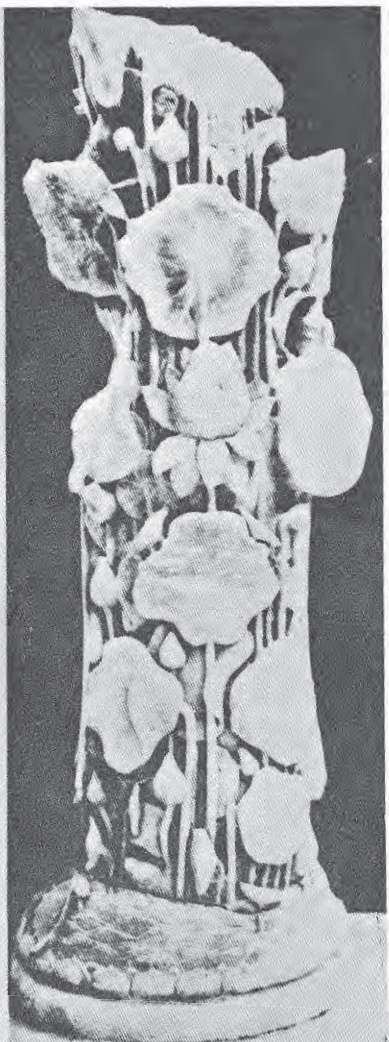
จากจันทิมบี (Chandi Rimbi) ศิลปชวาภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๖๑

ประติมากรรมฉลององค์ของเจ้าชายและเจ้าหญิงแสดงเป็นรูปเทวคา

จากเจบูก (Djebuk) เมืองตุลูงอาลุง ศิลปชวาภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๖๒

ประติมากรรมฉลององค์ของพระราชินี จากเจดีย์ เมืองตุลสึงอากุง

ศิลปะชวาภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๖๓

ระเด่นบันทาย หรืออิเหนา ศิลปินชาวเขมร

ศิลปะชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

รูปที่ ๑๖๘

พระอิศวร (ประติมากรรมแทนรูปบุคคล) เมืองมอดโจการ์ตา (Madjakerta)

ศิลปินชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

รูปที่ ๑๖๕

ประติมากรรมศิลาจากถ้ำแห่ง จีโบคาส (Gunung Tjibodas)

ภาคตะวันตกของเกาะชวา ศิลปชวาภาคตะวันออกเฉียงนอกตอนปลาย

รูปที่ ๑๖๖

พระโพธิสัตว์โลกนาถสัมฤทธิ์ มีจารึกว่าหล่อขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๒

จากกุนทงตัว (Gunungtua) เมืองตะปะนูลิ (Tapanuli)

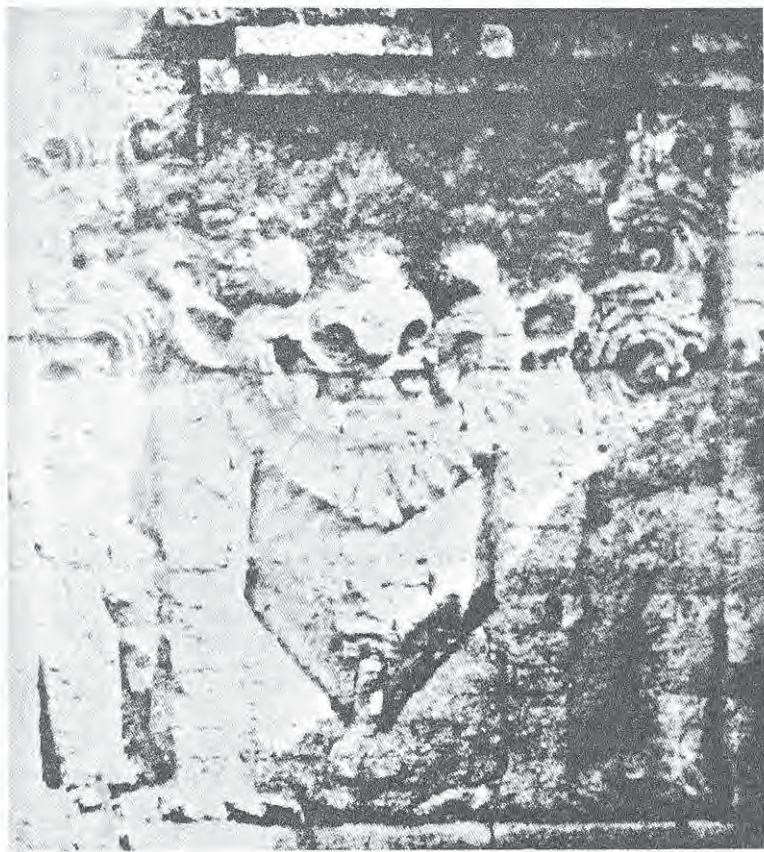
ภาคตะวันตกของเกาะสุมาตรา ศิลปศรีวิชัย (?)

รูปที่ ๑๖๗

ภาพเด็กนักเรียนกำลังพบนรา ทบพลที่ ๑ ปากัง ตาเวส

ภาพกลางของกองระดมปราบปรามโจรสลัด (๑)

รูปที่ ๑๖๘

สิงห์นั่งมีหน้ากัจฉกษั บัลลที ๑ ปากังลาวาส

ภาคกลางของเกาะสุมาตรา ศิลปศรีวิชัย (?)

รูปที่ ๑๖๙

ทวารบาล บัณฑิตที่ ๑ ปาดังลาวาส

ภาคกลางของเกาะสุมาตรา ศิลปศรีวิชัย (?)

รูปที่ ๑๗๐

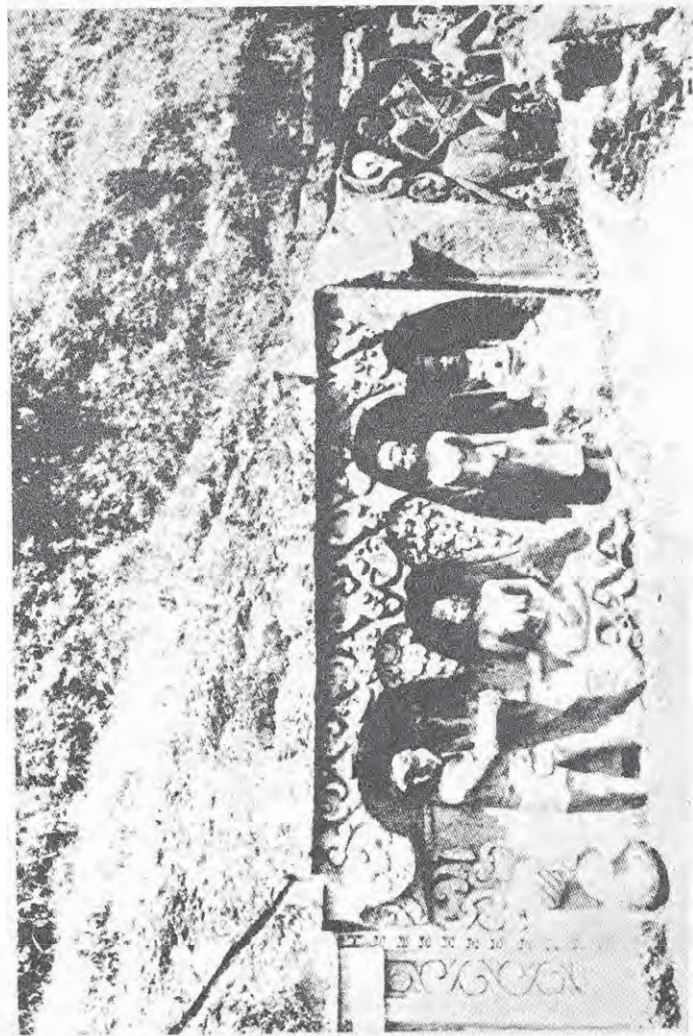
เหรียญ บัลลที่ ๒ ปากังลาวาส

ภาคกลางของเกาะสุมาตรา ศิลปศรีวิชัย (?)

รูปที่ ๑๗๐

พระศิวโอรพ จากปดังรัตโซ (Padang Rotjo) เมืองสุโหลงสาต
(Sungai Langsat) ภาคกลางของเกาะสุมาตรา

รูปที่ ๑๗๒

ภาพสลักที่เยห์ปูลู (Yeh Pulu) ใกล้เมืองเบตลู, เกาะบาหลี

รูปที่ ๑๗๓

ภาชนะศิลาสำหรับใส่น้ำมันต์

เทวาลัยบูรพูเชอร์อิงจากัต (Pura Puser ing Djagat)

เมืองเปคเจง (Pedjeng) เกาะบาตลี

รูปที่ ๑๗๘

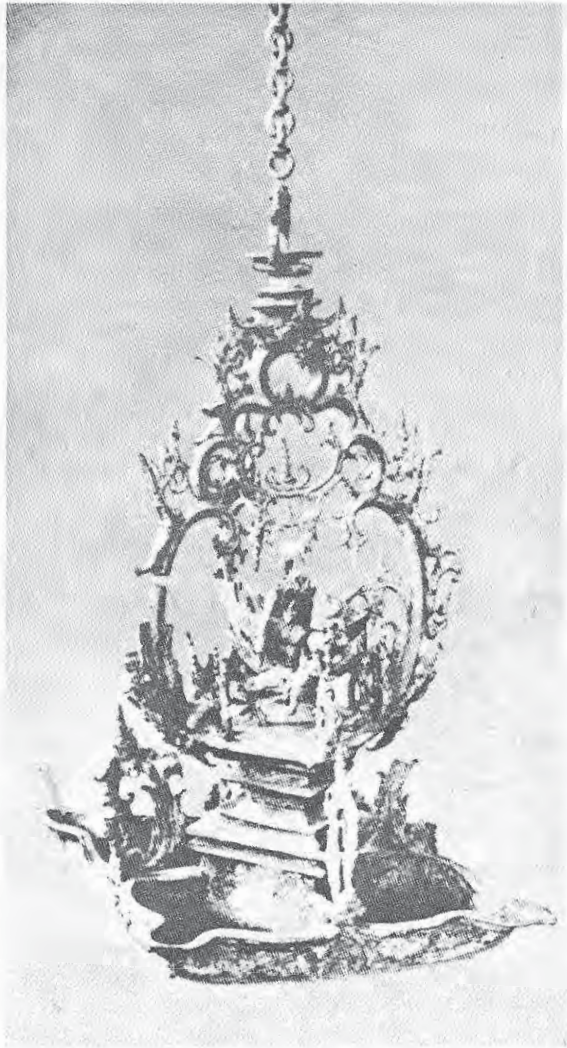
ประติมากรรมฉลองพระองค์ของพระเจ้าแผ่นดิน หินภูเขาไฟ

เมืองกูตรี (Kutri) เกาะบาทดี

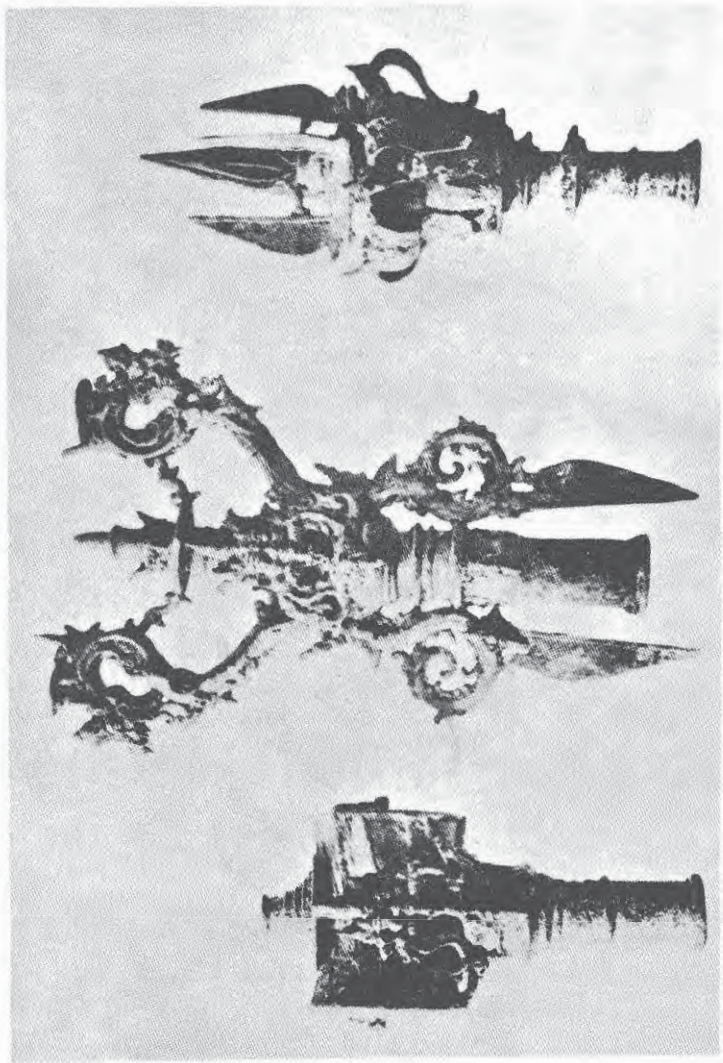
รูปที่ ๑๗๔

พระอิศวรจตุกาย หินภูเขาไฟ เมืองเปตเจง เกาะบาหลี

รูปที่ ๑๗๖

ตะเกียงสัมฤทธิ์รูปครุฑกำลังอุ้มสตรี ศิลปะขอมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

รูปที่ ๑๗๗

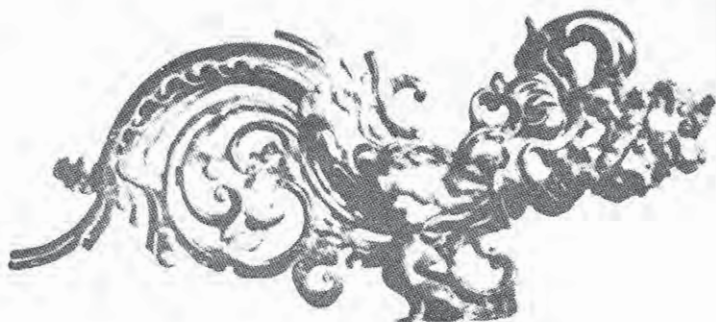
เครื่องสัมฤทธิ์ใช้พิธี จากเซลุมบุง (Selumbang) เมืองบัตตาร

ศิลปะชาวภาคตะวันออกเฉียง

รูปท ๑๗๘

รูปเท็กสัมฤทธิ์ ศิลปชวามาถระวันออก

รูปที่ ๑๗๙-๑๘๐

มกรและนกกัมภฤตย์ ศิลปชาวภาคตะวันออกเฉียง

รูปที่ ๑๘๐

ตุ้มทองดำ ที่ลพบุรีภาคตะวันออก

รูปที่ ๑๘๒

ศิระประติมากรรมทำด้วยดินเผา จากตะวันตก

ศิลปะจากตะวันตก

รูปที่ ๑๘๓

หอคอยที่กุดูส (Kudus)

ศิลปอิสลามตอนต้นในหมู่เกาะอินโดนีเซีย

รูปที่ ๑๘๘

แผ่นหินประดับหลุมฝังศพในศาสนาอิสลาม ที่ ทิวาลชะ (Tivalja) พ.ศ. ๒๐๐๐

ศิลปะอิสลามตอนต้นในหมู่เกาะอินโดนีเซีย

รูปที่ ๑๔๕

ประตูหลังการซ่อมที่ซันตังคูร์ (Sendang duwur) เมืองบัทจาเนการ์ (Badjonegara)

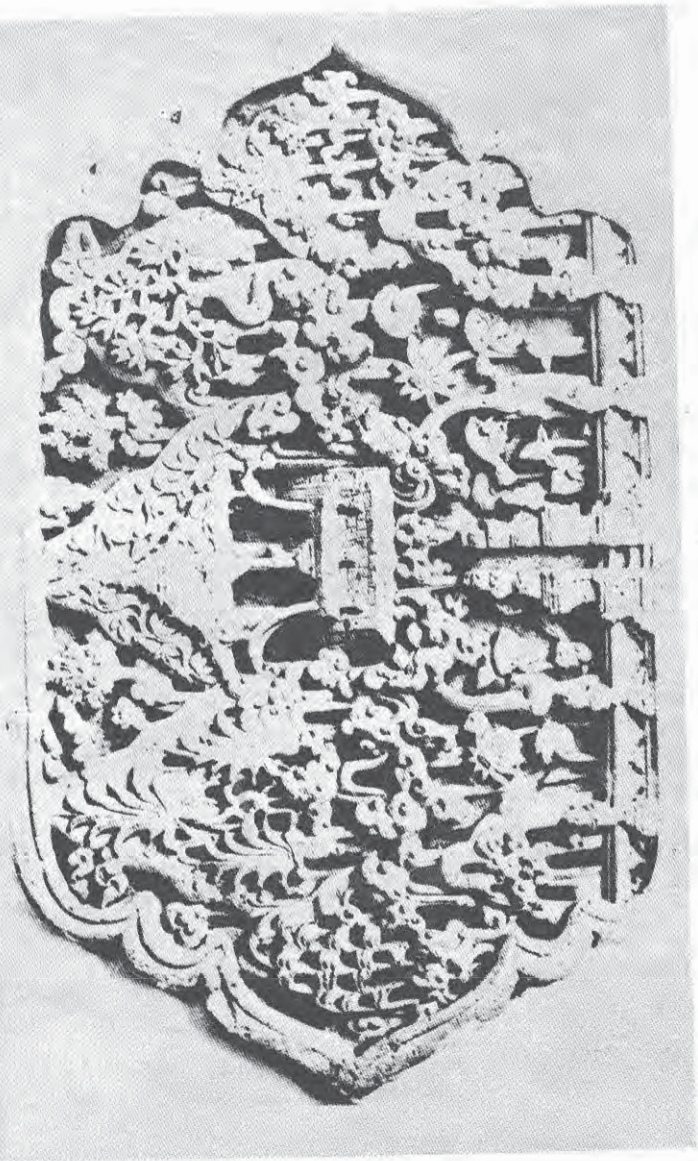
ศิลปะอิสลามตอนต้นในหมู่เกาะอินโดนีเซีย

รูปที่ ๑๘๖

ภาพสลักจากสุพรรณภูมิเก่า พ.ศ. ๒๑๐๒ เมืองมณฑลกัน (Montingon)

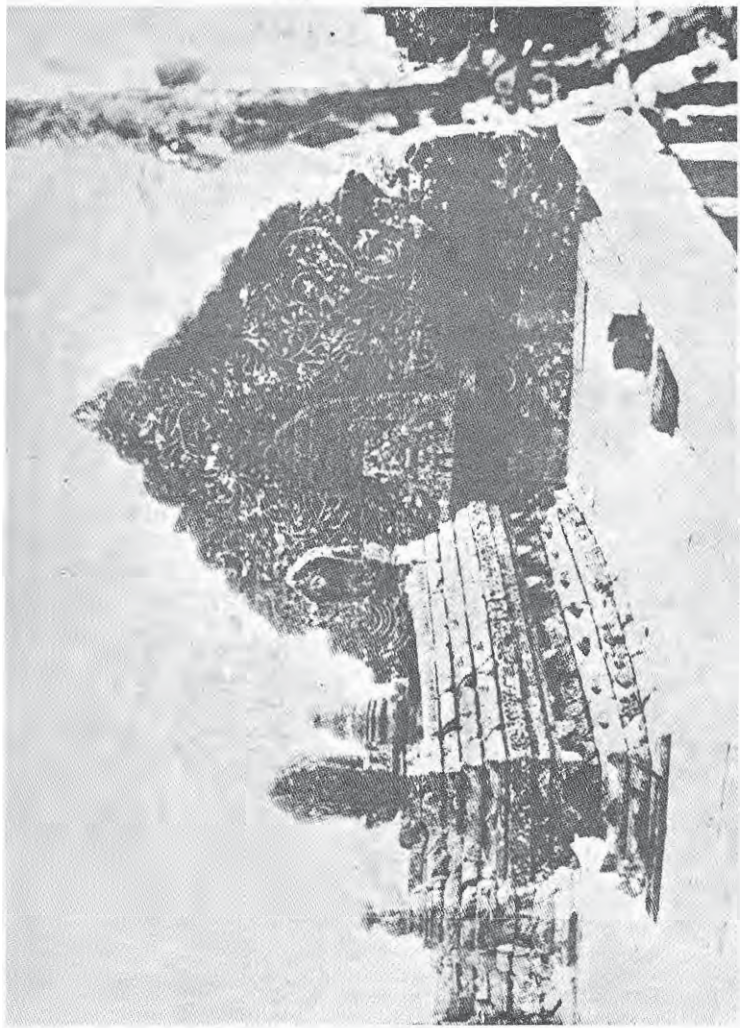
ศิลปะอิสลามตอนต้น ในหมู่เกาะอินโดนีเซีย

รูปที่ ๑๔๗

ภาพสลักจากสุเหร่าสมยเกา พ.ศ. ๒๑๐๒ เมืองมณฑลกัน

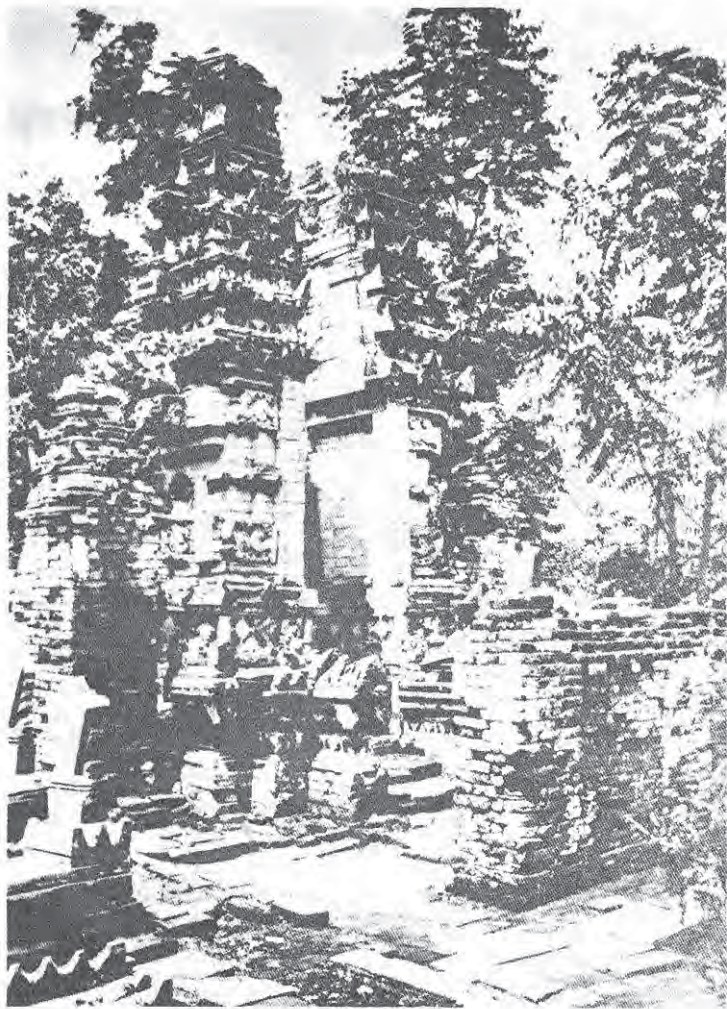
ศิลป์อิสลามตอนต้นในหมู่เกาะอินโดนีเซีย

รูปที่ ๑๔๘

หลุมฝังศพของระตูบู (Ratu Ibu) ที่โอรังละต๊ะ (Air Mata)

บนเกาะมาดรา (Madura) ศิลปอิสลามเริ่มต้นในหมู่เกาะอินโดนีเซีย

รูปที่ ๑๘๙

ประติมากรรมจากบ้านใน พ.ศ. ๒๑๗๖ ที่เทมบาชัต (Tembajat)

หรือบาชัต (Bajat) เมืองกลาเตน

ศิลปอิสลามรุ่นต้นในหมู่เกาะอินโดนีเซีย